

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі
Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Акимов Дулат Адилханович

Ішкі істер органдарының көлік нысандарындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша қызметін жетілдірудің өзекті мәселелері

«7М12301-Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша

«7М12301-Құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша «ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі» дәрежесін ізденуге арналған диссертация

Ғылыми жетекші:
з.ғ.к., доцент Е.Т.Әбеуов

Қарағанды, 2023

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	4
1-тарау Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтарды алдын алудың ұғымы, ерекшеліктері және субъектілері.....	11
1.1 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтарды алдын алудың түсінігі, маңызы және мәні.....	11
1.2 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ерекшеліктері мен негізгі белгілері.....	18
1.3 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілері.....	26
2-тарау Көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметінің негізгі бағыттары және оларды жетілдіру жолдары.....	41
2.1 Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұйымдастырушылық-тактикалық нысандары мен әдістері.....	41
2.2 Әкімшілік мәжбүрлеу көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу әдісі ретінде.....	57
2.3 Көліктегі ішкі істер органдарының көлік объектілерінің әкімшілігімен, қалалық, аудандық ішкі істер органдарымен, қоғаммен өзара іс-қимылы-әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізі.....	71
2.4 Көліктегі ішкі істер органдарының қызметіндегі проблемалары мен оларды шешу жолдары.....	85
ҚОРЫТЫНДЫ.....	97
ПАЙДАЛЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	101

Белгілер мен қысқартулар

ПО - Ішкі істер органдары

КПО- Көлектегі ішкі істер органдары

ҚР ІІМ - Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі

КПД - Көліктегі полиция департаменті

ПД - Полиция департаменті

ЖПО- Желелік ішкі істер органдары

ӘҚБК - Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс

ҚПК- Қылмыстық-процестік кодексі

ҰҚК- Ұлттық қауіпсіздік комитеті

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Мемлекеттің қазіргі даму кезеңі қоғамдық және мемлекеттік өмірдің саяси, әлеуметтік-экономикалық, рухани және ұйымдастырушылық негіздерін терең реформалаумен сипатталады. Көлік біртұтас, күрделі шаруашылық кешен бола отырып, қоғамның барлық буындарын қамтиды және өркениетті мемлекеттің құрылуына негізделген қала мен ауыл, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы арасындағы маңызды байланыстың көріністерінің бірі болып табылады. Көліктің қолжетімсіздігі азаматтардың келесі жетіспеушіліктерімен байланысты, бұл бәсекеге қабілетсіздікке (білім, біліктілік деңгейі бойынша), денсаулық көрсеткіштерінің нашарлауына, мәдениет объектілерінің қолжетімсіздігіне және т.б., яғни өмір сапасы көрсеткіштерінің айтарлықтай төмендеуіне және конституциялық құқықтардың бұзылуына әкеп соғады және бұл процесті саяси сипаттағы проблемаға айналдырады, ол билік қабілеттілігімен тікелей байланысты [1, б.52].

Қазіргі жағдайда көліктің өсіп келе жатқан әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын ескере отырып, мемлекет көлікті одан әрі дамыту және жетілдіру жөніндегі міндеттерді тұжырымдады, өйткені оның нақты жұмыс істейтін желісіз ел өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетуді де, олардың әлеуметтік-мәдени байланыстарын одан әрі тереңдетуді де қамтамасыз ету мүмкін емес.

Алайда, көліктің қазіргі жағдайы, тәжірибе көрсеткендей, бүгінгі күннің талаптарына сәйкес келмейді. Нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі және инвестициялық әлеуеттің төмендігі салдарынан көлік құралдарының тозуы артады, олардың құрылымы нашарлайды, олардың авариялық деңгейі және қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсері артады.

Қазіргі уақытта көлік объектілерінде күрделі криминогендік жағдай сақталуда. Тіркелген құқық бұзушылықтар саны азаймай, артып келеді. Тіркелген қылмыстардың ай сайынғы өсуі өсуде. Көліктегі ашылған әрбір алтыншы қылмысты бұрын жауапқа тартылған адамдар жасаған. Жасөспірімдер ортасын криминализациялау мәселесі шиеленісе түсті. Қазақстанның көлік магистральдары есірткі құралдарын тасымалдаудың тартымды құралы болып қала береді. Көлік жұмысын ұйымдастырудағы елеулі кемшіліктер, жолаушылар санының озық өсу қарқыны вокзалдар, станциялар, әуежайлар аумақтарында адамдардың көп жиналуына алып келеді, бұл жедел жағдайды қиындатады, азаматтардың қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Мемлекет тәртіпсіздікке «мүлдем төзбеушілік» принципін ұстануы керек. Ұсақ құқық бұзушылықтар, бұзақылық, мәдениетсіздік қоғамдық тыныштықты бұзады, өмір сапасын төмендетеді. Тәртіпсіздік пен рұқсат сезімі ауыр қылмыстарға жол ашады. Ұсақ құқық бұзушылықтарға төзбеушілік ахуалы – қоғамдық қауіпсіздікті нығайтудағы, қылмысқа қарсы күрестегі маңызды қадам. Құқықтық нигилизмді еңсеріп қоғамды қоғамдық тәртіпті қорғау ісіне қосу керек [2].

Осыған байланысты көлік объектілерінде жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күресті одан әрі күшейту проблемасы аса маңызды мәнге ие болып отыр. Дәл осы бағытта құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдардың күш-жігері шоғырланады, олардың арасында ішкі істер органдары маңызды орын алады. Олардың мақсаты азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қадағалау өкілеттіктерінің толықтығына байланысты, олардың жағдайы көліктің қалыпты жұмыс істеуінің негізгі факторларының бірі болып табылады. Бұл ішкі істер органдары басқа құқық қорғау құрылымдарымен бірлесіп азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің және көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің негізгі субъектілері болып табылатынын көрсетеді.

Сондықтан олардың қызметінің проблемаларын зерттеу, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жұмыс тәжірибесін, тәсілдерін, құралдары мен әдістерін талдау олардың құқық қорғау жұмысын одан әрі жетілдіруге бағытталған өзекті болып көрінеді.

Зерттелетін мәселенің өзектілігі қазіргі уақытта дүниетанымдық көзқарастарды қайта бағалау және өзгерту болып жатқандығымен де анықталады. Жалпыадамзаттық құндылықтар, демократия, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары бірінші орынға шығады. Бұл мемлекет қызметінің мақсаты мен мағынасын білдіретін адам, ал оның құқықтары мен бостандықтары мемлекеттегі ең жоғары құндылық болып табылады. Азаматтардың жеке мүдделерін қанағаттандырмау қоғамды тұрақсыз күйге келтіреді, бұл өз кезегінде қылмыс пен әкімшілік құқық бұзушылықтардың өсуі, криминогендік жағдайдың нашарлауы, мемлекетке құрметсіздік сияқты әлеуметтік құбылыстарды тудырады. Сондықтан тұрақты жұмыс істейтін көлікті құру мәселесі азаматтардың қауіпсіздігімен, субъективті құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың нақты жағдайларымен байланысты.

Осыған байланысты ғылым мен практиканың жетістіктерін жалпылау, ішкі істер органдарының көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу осы диссертациялық жұмыстың негізгі міндеті болып табылады.

Зерттелетін тақырыптың өзектілігі сонымен қатар диссертация ұсынған тұжырымдар мен ұсыныстар заңдылықты одан әрі нығайтуға, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге, көлік объектілеріндегі тәртіпті арттыруға бағытталғандығымен түсіндіріледі.

Тақырыптың зерттелген дәрежесі. Құқық бұзушылықтардың алдын алу, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері заң ғылымының назарында бола тура болып қала береді. Оған құқық пен мемлекеттің жалпы теориясының көптеген өкілдері өз еңбектерін арнады; атап айтқанда В. С. Афанасьев, П.П.Баранов, Н.В. Витрук, С. А. Комаров, И. П. Левченко, И. В. Ростовщиков, Т. Н. Радько, В. П. Сальников және басқалар, сондай-ақ салалық ғалымдар: Х. А. Андриашин, Н. И. Ветров, И. И.

Веремеенко, В. В. Власенков, А. Ф. Волынский, В. Н. Григорьев, В. В. Гушин, Б. М. Емьянов, О. А. Зайцев, И. Н. Зубов, Л. М. Колодкин, А. П. Коренев, Н. М. Коршунов, Ф. Е. Колонтаевский, И. А. Климов, В. П. Лавров, С. Я. Лебедев, И. И. Лобов, А. С. Ловинюков, В. П. Лозбяков, Э. П. Масленников, Н. П. Мышляев, А. С. Прудников, Л. Л. Попов, Б. В. Россинский, В. А. Рыбаков, В. Н. Фадеев, Н. В. Ченцов, А. П. Шергин және басқалар. Қазақстан Республикасының көліктегі ішкі істер органдары қызметінің әртүрлі бағыттарына арналған еңбектердің авторлары: Н.А. Биекенов, Х.Ю.Ибрагимов, Б.Т. Омаров, С.А. Исимов.

Бұл мәселеге ішінара немесе толығымен қатысты жекелеген мәселелер көп қырлы саяси, әлеуметтік және құқықтық талдау аясында әзірленуде. Қазіргі уақытта құқықтың әр түрлі салаларындағы кез-келген маңызды әзірleme адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарымен, оларды қорғаумен және жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты. Осыған қарамастан, қол жеткізген жетістіктерді кемсітпей, ғылыми жұмыстардың ішінде қазіргі жағдайда көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу проблемасын кешенді талдауға арналған монографиялық еңбектер жоқ екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, таңдалған тақырып тереңірек зерттеуді, қоғамдық дамудың барлық бағытын көрсететін міндеттер негізінде көлік объектілерінде құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру бойынша нақты ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеуді қажет етеді.

Бұл диссертация тақырыбы ретінде таңдауды алдын-ала анықтаған осы мәселенің ғылыми және практикалық маңыздылығы.

Диссертациялық зерттеудің объектісі көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында туындайтын қоғамдық қатынастар, ал пәні - әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі ішкі істер, көлік органдарының және қоғамдық бірлестіктердің қызметі, сондай-ақ көлік объектілерінің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін нормативтік актілер болып табылады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.

Зерттеудің мақсаты көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ПО қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін жетілдіруге бағытталған норма шығармашылық, құқық қолдану және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешенін әзірлеу және ғылыми негіздеу болып табылады.

Осы мақсатқа жету бірқатар теориялық және ғылыми-практикалық мәселелерді шешумен байланысты. Оларға мыналар жатады: қолданыстағы заңнама, ғылыми әдебиеттер мен эмпирикалық материалдарды талдау негізінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің объективті қажеттілігін растау, көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі ішкі істер органдары қызметінің мазмұнын ашу;

- көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу мәнін анықтау және түсіндіру;

- көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуға әсер ететін негізгі факторларды жіктеу;

- көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жөніндегі ішкі істер органдары мен басқа да мемлекеттік органдар қызметінің практикасын қорытындылау;

- әкімшілік құқық бұзушылықтардың жалпы жай-күйін, динамикасын, деңгейін, құрылымын талдау және осы негізде осы көріністермен күресті жетілдіру бойынша тиісті ұсынымдарды тұжырымдау;

- көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі негізгі міндеттері мен функцияларын зерттеу және осы негізде олардың қызметін жетілдіру жөнінде ұсынымдар тұжырымдау;

- көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша әртүрлі субъектілер арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыруды талдау негізінде оны жетілдіру жөнінде ұсынымдар ұсыну.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі гуманистік философиялық ілімдер, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алудың өткен және қазіргі жағдайының құқықтық тұжырымдамалары болды.

Зерттеуді жүргізу кезінде диссертант адам құқықтарының, әлеуметтік басқарудың жалпы теориясының негіздерін, Қазақстан Республикасының заңнамасын, мемлекет және құқық теориясының, конституциялық және әкімшілік құқықтың, осы саладағы басқа да заң ғылымдарының іргелі ережелерін пайдаланды. Талдау процесінің жетекші бастауы жалпы, ерекше және бірлік, тарихи және логикалық, дерексіз және нақты зерттеу әдістерінің өзара байланысы принциптері болып табылады.

Қойылған міндеттерді шешуде автор ғылыми зерттеудің формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық, құжаттарды талдау, полиция қызметкерлерінің көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметін талдау сияқты құқықтық, әлеуметтанулық және өзге де әдістерінің кең ауқымын пайдаланды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы - бұл демократиялық, құқықтық мемлекет құру жағдайында мүмкін болған бағалаулар мен қорытындылардың жиынтығы. Сонымен қатар, диссертация ішкі істер органдары мен көлікті басқару органдарының құқық қорғау жұмысының объектісі ретінде құқық бұзушылықтардың алдын алуды құрайтын қоғамдық қатынастардың қазіргі мазмұнын ашады. Жұмыста азаматтардың қауіпсіздігін әкімшілік-құқықтық қорғаудың нысандары мен әдістерін жетілдіру бойынша жаңа ұсыныстар тұжырымдалады, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың жалпы жай-күйі талданады, олардың алдын алудың нақты жолдары және олармен күресудің құқықтық шараларын жетілдіру ұсынылады.

Жұмыста әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың әкімшілік-құқықтық тәсілінің мазмұны мен ерекшеліктері ашылады, көлік объектілерінде ішкі істер органдарының жұмысын ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынылады.

Диссертацияның новеллалары көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуды әкімшілік-құқықтық қамтамасыз ету субъектілері жүйесіндегі полицияның рөлін бағалауда да бар.

Қойылған міндеттерді шешу барысында автор қорғауға ұсынылған теориялық ережелерді, сондай-ақ бірқатар пікірталас мәселелерін қарастырудағы жаңалықтың элементтерін тұжырымдайды. Атап айтқанда, көлік объектілеріндегі азаматтардың қауіпсіздігінің жай-күйіне объективті баға беру, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы жаңалығымен және келешегімен ерекшеленетін тұжырымдар мен ғылыми ұсыныстарды тұжырымдау мақсаты көзделді.

Қорғауға мынадай тұжырымдар шығарылады:

1. Ішкі істер органдарымен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді, адам мен мүліктің, қоғам мен мемлекеттің ықтимал және нақты қауіптердің ықпалынан қорғау мақсатында, көлік қауіпсіздігі саласында жолаушыларды немесе жүктерді тасымалдауға арналған көлік объектілерде, оларға берілген өкілеттіктерді іске асыру арқылы жүзеге асырылатын мақсатты үйлестірілген қызметі ретіндегі авторлық анықтамасы. Бұл қызмет мыналарды қамтиды: а) қоғамдық қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеу; б) белгіленген нормалар мен ережелердің сақталуын қадағалау; в) әкімшілік құқық бұзушылықтарың алдын алу және жолын кесу; г) бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, кінәлілерді жауаптылыққа тарту, келтірілген зиянды өтеу.

2. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың әкімшілік-құқықтық алдын алу - бұл заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен азаматтардың құқықтарына құқыққа қарсы қол сұғушылықтардың алдын алу және жолын кесу және құқық бұзушыларға ықпал ету шараларын қолдану жөніндегі мемлекеттік органдармен және қоғамдық бірлестіктермен өзара іс - қимылда ішкі істер органдарының атқарушылық-өкімдік қызметі туралы қорытынды.

3. Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесін түбегейлі қайта құру және жетілдіру мынадай бағыттарда жүзеге асырылуға тиіс:

- ұйымдық-құрылымдық құрылыс;
- тиісті қаржылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету;
- қызмет нысандары мен әдістерін жетілдіру;
- нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету;
- кәсіби өзек құру үшін кадрлар даярлау;
- адам факторын жан-жақты жандандыру.

4. Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу үшін мынадай ұйымдастырушылық және құқықтық іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

- барлық локомотивтердің кабиналарында бейнетіркегіштерді орнату, бұл әртүрлі оқиғаларды (жылжымалы құрамнан ұрлау, шұғыл тежеу және т. б.) тіркеуге мүмкіндік береді;

-адамдар мен малдардың қағып өтуді болдырмау үшін елді мекендерде (биіктігі 1,5-2 метрден төмен емес) теміржол төсемінің бойында қоршаулар орнату, және теміржол арқылы ат-арба көлігімен (шаналармен) өту және жүк артылған, мініс малды және табынды айдап өту, теміржолдардың бөлінген жолағында мал жаю қағидаларын бұзу үшін - Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы кодексінің 559 бабы 1 тармағының санкциясынан «ескерту» жазасын алып, «әкімшілік айыппұл» және «әкімшілік камаққа алу» жазаларын көздеп жауаптылықты қатаңдату қажет;

- полиция, прокуратура, СЭК, "ҚТЖ" ҰК" АҚ, сондай-ақ жергілікті жерлердің білім басқармасының қызметкерлерінің қатысуымен тоқсан сайын нақты шаралар қабылдай отырып, көліктегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысты қарастыру;

-жүгі бар вагондарға тек қана дайындаушы зауыттардың ресми өкілдерінен сатып алынған, «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да, көліктегі Полиция департаментінде келісуден өткен және контрафактілік өнімді пайдалануды болдырмау үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тиісті құжаттары бар QR-коды бар пломбалар орнату;

- белгіленбеген орындардағы сауданы жою, сондай-ақ елдің теміржол вокзалдарының перрондарында азаматтар үшін сауда орындарын құру үшін «ҚТЖ»ҰК» АҚ өкілдері мен жергілікті атқарушы органдар азаматтармен кездесу ұйымдастырып, үшжақты меморандум жасауы қажет. Аталған меморандумда «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 12 сәуірдегі №544 және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Заңдарының талаптарын ескеру қажет.

Диссертацияның теориялық және практикалық маңыздылығы келесі ережелермен сипатталады: а) ондағы тұжырымдар, ұсыныстар мен ұсынымдар көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың теориялық базасын тереңдетеді, құқықтың, конституциялық және әкімшілік құқықтың, басқа да салалық ғылымдардың жалпы теориясының дамуына үлес қосады және азаматтардың, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздік мәселелері бойынша одан әрі ғылыми-практикалық зерттеулерде пайдаланылуы мүмкін; б) диссертацияда ұсынылған жаңалықтар қарастырылып отырған мәселе теориясының тұжырымдамалық аппаратында оны әрі қарай ғылыми зерттеулерде тереңдетуге мүмкіндік береді; в) қорытындылар мен ұсыныстар тұтастай алғанда құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы заңнаманы жетілдіру үшін, атап айтқанда, азаматтардың қауіпсіздігі тұжырымдамасын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін; г) диссертациядағы ережелер «Әкімшілік құқық», «Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметі» курстары бойынша оқу процесінде, ішкі істер органдарының жеке құрамы үшін қызметтік даярлық жүйесінде, сондай-ақ оқу құралдарын, дәрістерді, мақалаларды және басқа да оқу-әдістемелік материалдарды дайындау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелерінің дұрыстығы мен негізділігі Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелеріне, қолданыстағы заңнама нормаларына, мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы, конституциялық және әкімшілік құқық, Қазақстан Республикасы құқықтық жүйесінің басқа да іргелес салалары бойынша ғылыми дереккөздерге негізделеді.

Зерттеу нәтижелері ауқымды эмпирикалық материалға негізделген, бұл салыстырмалы талдау жүргізуге, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берді. Негізгі ережелердің дұрыстығы мен негізділігін қамтамасыз етуде олардың ғылыми-практикалық конференцияларда сөйлеген сөздерінде сынақтан өтуі маңызды орын алады.

Сонымен бірге автор көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелері бойынша құқықтық ғылымның негізгі ережелерін басшылыққа алды. Мұның бәрі авторға көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуға қатысты белгілі бір теориялық және практикалық тұжырымдар мен ұсыныстарға қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық зерттеудің негізгі қорытындылары мен идеялары ғылыми-практикалық конференцияларда баяндау барысында апробацияланған. Диссертация тақырыбы бойынша төрт ғылыми мақала жарияланды.

Диссертация құрылымы зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне негізделді. Жұмыс кіріспеден, екі тараудан, жеті параграфтан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1-тарау Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтарды алдын алудың ұғымы, ерекшеліктері және субъектілері

1.1 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтарды алдын алудың түсінігі, маңызы және мәні

Адам құқықтарын қорғау мемлекеттік органдар қызметінің маңызды басымдығымен айқындалған [3]. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселесі экономикалық өзгерістермен қатар бүгінгі таңда Қазақстандағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мемлекет алдында тұрған күрделі және жауапты міндеттерді табысты шешу барынша қолайлы ішкі жағдайларды қамтамасыз етуді, басқарудың барлық буындарында, оның ішінде көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында ұйымшылдықты одан әрі арттыруды талап етеді.

Құқықтық тәртіптің әлсіреуімен, экстремалды жағдайлардың көбеюімен сипатталатын қоғамдық өмірдің тұрақсыздығының үдемелі тенденциясы көбінесе адамдардың өліміне, материалдық объектілердің жойылуына, мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың тұрақсыздығына, соның салдарынан құқық бұзушылықтардың өсуіне, басқа да жағымсыз әлеуметтік салдардың пайда болуына әкеледі. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелері мемлекеттік билік органдарының назарында болды және болып қала береді. Алайда, қабылданған шараларға қарамастан, бұл саладағы жағдай күрделі болып қала береді.

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қатынастар азаматтардың күнделікті өмірімен, еңбек және қоғамдық-саяси қызметімен, олардың жеке және қоғамдық қауіпсіздігін қорғаумен тығыз байланысты. Сондықтан әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, қоғамдық тәртіпті, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемаларына ғылыми әдебиеттерде үнемі қызығушылық байқалады.

Алдыңғы кезеңде жүргізілген проблемаларды әзірлеудің ғылыми маңыздылығын төмендетпей, оларды әкімшілік - құқықтық теория мен практикаға сүйене отырып, қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерді ескере отырып, мәселені басқа көзқарастардан қою тәртібімен қарастыру қажет.

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу дегеніміз не? Ол қандай тәсілдермен және әдістермен қамтамасыз етіледі? Бұл сұрақтарға заңнамалық және басқа да нормативтік актілерде тікелей жауаптар жоқ. Сонымен бірге, жалпы ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттыру, мемлекеттік-құқықтық, атап айтқанда, қосымша тақырыптарды ғана емес, сонымен бірге ғылымның жалпы теориялық негіздерін де дамытуды көздейді.

Шын мәнінде ғылыми құқықтық ұғымдарды зерттеу оларды анықтау өте қажет, өйткені онсыз заң ғылымы дами алмайды, қолданыстағы заң дұрыс қолданыла алмайды.

Жалпы алғанда, әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу – бұл ең алдымен олардың себептеріне әсер ету, құқық бұзушыларды анықтау және оларға алдын-ала әсер ету. Адамзат тарихының мыңжылдықтары қылмысты және тіпті қауіпті емес әрекеттерді тоқтату мүмкін емес, олар ауру мен өлім сияқты табиғи екенін көрсетті [4, 16-бет.]. Сондықтан адамзат қылмыс пен ұсақ құқық бұзушылыққа ұшырайды. Оларды толығымен жою мүмкін емес деген шындықтан бастау керек. Оны белгілі бір өркениетті деңгейде қоғамды басып қалуға жол бермей, белгілі бір шеңберде ұстау керек.

Құқық бұзушылыққа қарсы күрес саласында бірнеше терминдер қолданылады:

1. Профилактика, яғни құқық бұзушылықтардың себептеріне және оларға ықпал ететін жағдайларға әсер ету. Бұл қоғамдық тәртіп үшін күрестің ең маңызды деңгейі, өйткені бұл жағдайда криминогендік факторлардың өзіне, яғни құқық бұзушылықты тудыратын факторларға әсер етеді. Демек, бұл күресудің ең адамгершілік тәсілі. Профилактика қылмыс пен ұсақ құқық бұзушылықтарға қарсы тұрудың жалпы тұжырымдамасы болып табылады.

2. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, яғни оларды жоспарлау және дайындау сатысында жасауға жол бермеу. Әрине, адам ешқандай нақты қадамдар жасамай, құқық бұзушылық жасау туралы ойланатын жағдайлар болуы мүмкін, бұл туралы біреу біліп және ойластырылған әрекеттерді жүзеге асыруға жол бермеу үшін шаралар қабылдау құқық бұзушылықтың алдын алу қызметі деп саналуы керек.

3. Жасалып жатқан құқық бұзушылықтардың жолын кесу, яғни одан әрі құқыққа қайшы мінез-құлыққа жол бермеу. Құқық бұзушылықтардың жолын кесу шараларын қолданған кезде, теріс қылық жасаған адамдар, әдетте, әкімшілік жауапкершілікке тартылады, дегенмен кейбір жағдайларда бұл заңда арнайы қарастырылған кезде жауаптылыққа тартылмайды.

Алдын алудың маңыздылығы оның кезеңдерінде айқын көрінеді, әдебиетте бірнеше түрі көзделген. Алдын алуда адамды құқық бұзушылық жасау жолына түсіруге қажетті жағдайлар жасалған кезде, бірақ олар әлі де заңсыз ештеңе жасамаған кейбір адамдарға қатысты жүзеге асырылған кезде әрекеттерді байқауға болады. Бұл жерде біз ерте профилактика туралы айтып отырмыз.

Ерте профилактика - бұл қылмыстық немесе басқа да құқық бұзушылық әрекеттерге әкелуі мүмкін сыртқы жағдайлар болған кезде. Осыған байланысты іс-шаралар осы шарттарды алып тастауға бағытталған.

Алдын алудың тағы бір кезеңі туралы айтуға болады, бұл нақты алдын-алу. Нақты алдын-алу-бұл адам әдепсіз қылықтар, әкімшілік құқық бұзушылықтар жасаған кезде, яғни бейнелі түрде айтқанда, шетте тұрған кезде. Мұнда да оның аталған қырынан өтуіне жол бермеу үшін араласу қажет [4, б.19].

Құқық бұзушылықтың алдын алудың негізгі түрлері жалпы және жеке профилактика болып табылады. Олардың негізгі айырмашылығы осы екі қызмет түрі бағытталған пәні. Егер жалпы профилактиканың пәні барлық

құқық бұзушылықтар, оның жекелеген түрлері, оған ықпал ететін себептер мен жағдайлар болып табылса, онда жеке профилактиканың пәні құқық бұзушылықтар жасауға бейім және оларды жасайтын нақты адамдар, сондай-ақ адамды теріс қылық жасауға итермелейтін нақты құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін факторлар болып табылады.

Бұл айырмашылықтар жалпы профилактика саласында да, жеке профилактика саласында да қызмет ерекшеліктерін анықтайды.

"Жалпы профилактика" ұғымы, біріншіден, оны іске асыруға құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлері мен топтарының алдын алуға арнайы бағытталған саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, медициналық, құқық қорғау және өзге де сипаттағы шараларды жүзеге асыруда тиісті өкілеттіктері мен мүмкіндіктері бар әртүрлі субъектілер тартылуы тиіс дегенді білдіреді [5, б.53-59]. Бұл заң шығарушы, атқарушы билік органдары, құқық қорғау органдары, халықты әлеуметтік қорғау, білім беру, медицина және басқа да мемлекеттік органдар, әдетте құқық қорғау бағыттылығы бар еңбек және оқу ұжымдары, қоғамдық ұйымдар және азаматтар.

Екіншіден, жалпы профилактика шаралары барлық азаматтарға, олардың құқық бұзушылықтардың алдын алуға және ықтимал қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауға қатысуын жандандыру құқығы ретінде, сондай-ақ құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасауға бейім адамдарға олардың мінез-құлқын қайта бағдарлау, оның мемлекет және қоғам үшін барлық зияндылығын санаға жеткізу үшін бағытталғанын білдіреді.

Үшіншіден, ол жалпы профилактика субъектілерінің иелігінде криминалдық бағдарланған тұлғалардың қалыптасуына, құқық бұзушылықтар жасауға уәждеменің пайда болуы мен іске асырылуына ықпал ететін себептер мен жағдайларға, сондай-ақ құқық бұзушылықтар жасауға итермелейтін криминогендік жағдайларға бағытталған барлық шараларды қолдануды көздейді. [6, 97-бет].

Осылайша, құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасы – бұл мемлекеттік, мемлекеттік емес органдардың, қоғамдық ұйымдардың және олардың өкілдерінің құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын, түрлері мен топтарын анықтау, оларды жою немесе әрекетті бейтараптандыру жөніндегі бағдарламалар мен іс-шаралар жоспарларын әзірлеу және іске асыру, сондай-ақ құқықтық тәрбие беру, қылмысқа қарсы қоғамдық пікірді қалыптастыру мақсатында халыққа әсер ету жөніндегі қызметі.

Қазіргі жағдайда көліктегі құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасының мақсаттары құқық бұзушылықтардың теріс тенденцияларын тежеу, қоғамдық қауіпті азайту, құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлері мен топтарын қысқарту, халықтың құқықтық санасын арттыру, оның қылмысқа қарсы қоғамдық пікірін қалыптастыру, көлік объектілеріндегі криминологиялық жағдайды жақсарту, криминологиялық қауіпсіздіктің әлеуметтік қолайлы деңгейін қамтамасыз ету болып саналуы керек [7, 154-бет].

Аталған мақсаттарға қол жеткізу жөніндегі міндеттерде құқық бұзушылықтарға теріс ұмтылыстарға, оның қоғамдық қауіптілігін арттыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларға тиімді әсер ете алатын, осы қызметтің барлық субъектілерінің профилактикалық қызметін жандандыруға, әсіресе жұртшылықты, азаматтарды осы жұмысқа тартуға, құқықтық қызметті жақсартуға ықпал ететін бағыттарды көрсету, экономикалық, ресурстық және өзге де қамтамасыз етілуін жақсарту, қоғамдағы кез келген қылмыстық көріністерге төзбеушілік атмосферасын құру қажет [8, б.45-53].

Осылайша, көліктегі құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасының мақсаттарынан туындайтын міндеттер төмендегілер жатады:

- құқық бұзушылықтың себептері мен жағдайларын, түрлері мен топтарын анықтау;

- осы себептер мен жағдайлар туралы ақпаратты талдау және жалпылау;

- анықталған себептер мен жағдайлардың әсерін жоюға, бейтараптандыруға немесе әлсіретуге бағытталған шараларды әзірлеу және іске асыру;

- құқықтық сананы, қылмыстық көріністерге қарсы іс-қимылдағы халықтың белсенділігін арттыру, оның жекелеген топтарының қылмыстық зақымдануын төмендету;

- криминогендік жағдай және ішкі істер органдарының құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметі туралы халықтың объективті қоғамдық пікірін зерделеу және қалыптастыру [9, 52-53бет].

Құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасының міндеттерінен оның субъектілерінің функциялары туындайды. Дәл осы функцияларды бөлу әртүрлі деңгейлердегі, жалпы профилактика субъектілерінің мүмкіндіктеріне қатысты міндеттерді нақтылауға мүмкіндік береді.

Жалпы профилактиканың негізгі функцияларына мыналарды жатқызуға болады:

- заңсыздықты, оның түрлері мен топтарын сипаттайтын статистикалық материалдарды зерттеу;

- көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың ерекшеліктерін, оның жекелеген түрлерін, олардың нақты жай-күйін анықтау мақсатында арнайы криминологиялық зерттеулер жүргізу;

- криминогендік факторларды, қоғамға қарсы көзқарастардың қалыптасуына әсер ететін себептер мен жағдайларды, халықтың жекелеген топтарының қылмыстық уәждемесін анықтау мақсатында қоғам дамуының әртүрлі тарихи кезеңдеріндегі қоғамдық - саяси, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және өзге де процестердің теріс көріністерінің қылмысқа әсерін зерделеу;

- көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың теріс бағыттарына ықпал ететін себептер мен жағдайлар туралы, оның көріну фактілері мен нақты жай-күйі туралы, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдарында, азаматтардың хаттары мен өтініштерінде қамтылған профилактикалық

қызметтің практикасы мен тәжірибесі туралы мәліметтерді зерделеу және қорыту;

- құқық бұзушылық түрлері мен топтарының анықталған себептері мен жағдайларының әрекетін жоюға, бейтараптандыруға немесе әлсіретуге бағытталған шараларды жоспарлау, бағдарламалау және жүзеге асыру;

- заңсыз көріністерге қарсы іс-қимылда оның белсенділігін арттыру, оның жекелеген топтарының қылмыстық зақымдануын азайту мақсатында халыққа құқықтық насихат жүргізу, әсер етудің өзге де нысандарын пайдалану;

- құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасы шараларының іске асырылуын бақылау;

- жалпы профилактикалық қызметтің тиімділігін бағалау.

Құқық бұзушылықтардың жалпы профилактикасы әлеуметтік процестерді басқаруға бағытталған қызмет түрлерін қамтиды, бұл қоғамға қарсы мінез-құлықтың алғышарттарын көрсету мүмкіндігін азайтады. Мәні мынада: жалпы алдын-алу шараларын жүзеге асыру қоғам мүшелерін белгілі бір жағдайларда жеке адамдардың қоғамға қарсы позицияларға ауысуына мүмкіндік беретін әлеуметтік шындық құбылыстарымен күресуге тарту мақсатын көздейді. Бұл ретте жалпы профилактика қоғам үшін қолайлы мінез-құлық нұсқаларын таңдауға көп қырлы әсер етеді [10, 12-бет].

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алудың мәнін түсіну үшін осы ұғымның теориялық аспектілеріне жүгініп, қолданыстағы заңнамалық базаны талдау қажет.

Құқықтық реттеуге жататын мінез-құлық заңды және құқыққа қарсы болып бөлінеді. Заңды мінез-құлық-бұл құқықтық нормалардың талаптарына сәйкес келетін және мемлекеттік қорғаудағы әлеуметтік субъектілердің мінез-құлқы.

Құқыққа қарсы мінез-құлық құқық бұзушылықты білдіреді. Құқық бұзушылық-қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғатын құқыққа қарсы іс-әрекет (әрекет, әрекетсіздік) болып табылатын қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық.

Заңды және құқыққа қарсы әрекеттерді ажырату кезінде құқық бұзушылықтың негізгі объективті белгісін белгілеу керек, бұл оны басқа мінез - құлықтан ажыратуға мүмкіндік береді - қоғамдық қауіп, құқыққа қарсылық. Құқық бұзушылықтар әрқашан заңмен қорғалатын жеке және қоғамдық мүдделерге зиян келтіретіндіктен, ең маңызды қоғамдық құндылықтарға қол сұғатындықтан, оларды тиімді алдын алу қажет, бұл жеке тұлғаны, қоғамды және мемлекетті заңсыз қол сұғушылықтардан қорғаудың маңызды шарты болып табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасау орны сияқты маңызды саралау белгісі әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің кейбір баптарында бар - ұсақ бұзақылық туралы, белгіленбеген жерлерде қарудан ату туралы, алкогольдік ішімдіктерді ішу немесе қоғамдық орындарға масаң күйде келу туралы және т. б., ал әкімшілік құқық бұзушылық құрамдарының көбісінде бұл белгі жоқ.

Көлікке қатысты бұл белгі айқындаушы болып табылады, өйткені көліктегі ішкі істер органдарының күзет қызметінің объектілері қоғамдық орындардан тұрады (вокзалдар, станциялар, порттар, әуежайлар, алыс, жергілікті және қала маңындағы қатынас пойыздары және т.б.).

Көлік құралдарын пайдалану барысында азаматтар әртүрлі қоғамдық қатынастарға түседі алайда, бұл қатынастарды сипаттауда ортақ нәрсе - оларды жүзеге асыру орны. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде құқық бұзушылық жасалған жерді көрсете отырып, құрамдардың тізбесі беріледі. Көліктегі жасалған, сондай-ақ басқару тәртібіне қарсы жасалған құқық бұзушылықтар қоғамдық тәртіпті бұзуға жақын.

Құқықтық нормалардың талаптарына сәйкес келетін азаматтардың мінез-құлқы көлік объектілеріндегі қоғамдық тәртіптің негізгі мазмұнын құрайды. Азаматтарға мінез-құлықтың әртүрлі нұсқаларына мүмкіндік беріледі. Ерікті шешімімен олар ең қолайлы нұсқаны таңдайды. Әкімшілік-құқықтық нормалар бағдарлар ретінде әрекет етеді, адамдардың мінез-құлқын әр жағдайда ол көліктегі құқықтық ережелерден асып кетпейтіндей етіп бағыттайды.

Нормативтік актілер мен практиканы талдау әкімшілік-құқықтық нормалар негізінен аталған жалпыға міндетті нұсқамалардың сақталуын қамтамасыз етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы ішкі істер органдары мамандандырылған қызметті - әкімшілік қадағалауды жүзеге асырады, оның мәні оның міндеттері мен мақсаттарымен, объектінің жұмыс істеу мазмұнына енбей, осы мазмұнға сыртқы әсер ету қабілетімен сипатталады, осылайша басқару органдарының өзіне тән функцияларды орындауы үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді. Көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалау функциясын құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында іске асыру қоғамдық қатынастардың өзге жүйесінде қамтамасыз етілуі мүмкін, бұл заңнамалық актілермен қауіптілігі жоғары көздер қатарына жатқызылған қауіпті жүктерді тасымалдауда. Бірақ қарым-қатынастардың осы тобында ішкі істер органдарының тиісті өкілеттіктері толығымен жүзеге асырылмауы мүмкін, тек осы көздерді жолаушылар багажы түрінде тасымалдауға байланысты (радиоактивті, жарылғыш, өрт қауіпті, улы заттар) және т. б.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі ішкі істер органдары қызметінің негізгі бағыты қоғамдық тәртіпті сақтау болып қалуға тиіс, кейінгі мақсаты жаппай тәртіпсіздіктердің, адамдар көп жиналған кезде олардың қауіпсіздігіне қатер төндіретін дүрбелеңнің алдын алу (болғызбау), сондай-ақ әскерилендірілген күзет бөлімшелеріне атыс қаруы мен оқ-дәрілерін сатып алуға, сақтауға, алып жүруге, тасымалдауға рұқсат беру. Және, әрине, осы бағытты іске асыру шеңберінде полицияның тікелей міндеті көлік объектісі әкімшілігінің өз функцияларын жүзеге асыруына жәрдемдесу болуы тиіс. Қоғамдық қатынастардың бұл саласы басқару тәртібіне жақын болғанына қарамастан, бұл қатынастардың құрылымында көбінесе қоғамдық қауіпсіздікті құрайтын болады.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудағы негізгі бағыттар: осы саладағы мемлекеттік саясаттың негіздерін әзірлеу және бекіту; құқықтық базаны жетілдіру; тиісті нысаналы бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру негізінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету механизмін оңтайландыру; осы қызметтің нысандары мен әдістерін жетілдіру; көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді жүзеге асыратын тұлғалардың құқықтық, әлеуметтік және өзге де қорғауды қамтамасыз ету; әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесінің қызметін бақылау және қадағалау жүйесін жетілдіру болып табылады.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу механизмін жетілдіру саласында мынадай бірінші кезектегі бағыттарды атауға болады: құқық бұзушылықтардың алдын алудың қазіргі жай-күйін талдауды ескере отырып, құқық бұзушылықтардың алдын алуды тікелей жүзеге асыратын негізгі мемлекеттік және өзге де органдардың құзыретін нақтылау; мемлекеттік құрылымның ерекшеліктерін және өңірлік және жергілікті билік пен басқару органдары арасында өкілеттіктерді бөлуді ескере отырып, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бірыңғай жүйесін қалыптастыруды аяқтау; азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету инфрақұрылымын, оның ішінде басқаруды, ғылымды, кадрлар даярлауды, көлікте құқық қорғау органдары үшін қару-жарақ өндіруді, техникалық мақсаттағы өнімдерді және т. б. құру және дамыту.

Осылайша, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу ерекшеліктері тиісті заңдармен анықталады. Мәселелерді талдауға арналған бірқатар зерттеулерде қарсылықтар проблемалардың бірі ретінде терминологиялық сәйкессіздік және кейбір заңнамалық актілердегі негізгі ұғымдардың қарама-қайшы түсіндірмелері атап өтіледі: термин «жолын кесу» екіұшты түсініледі; кейде «қарсылық», «ескерту» және «күрес» терминдері синоним ретінде қарастырылады [11, 45-49 бет]. Бұл терминдер әртүрлі терминдерге сәйкес қолданылатын заңнамалық тәсіл ең сындарлы деп қорытынды жасауға болады, ал "профилактика" термині ең кең болып табылады.

Осылайша, құқық бұзушылықтың алдын алу - бұл құқық бұзушылықтың себептері мен жағдайларын анықтау және жою немесе құқық бұзушылыққа жол бермеу үшін ұйымдастырушылық, құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, тәрбиелік және басқа шаралардың жиынтығы.

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі полиция қызметінің мәні, орындау үшін міндетті және тиісті қызмет көрсету объектілеріне олар жүзеге асыратын ықпал ету шегін айқындайтын басқарушылық және өзге де шешімді дайындау және қабылдау болып табылады. Көліктегі ішкі істер органдары қызметінің мазмұнын одан әрі нақтылау көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың әкімшілік-құқықтық тәсілін талдаумен тікелей байланысты.

1.2 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ерекшеліктері мен негізгі белгілері

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу әртүрлі құқықтық және ұйымдастырушылық нысандарда жүзеге асырылады. Соңғыларына мемлекет көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында жүргізетін экономикалық, ғылыми-техникалық, ұйымдастырушылық және тәрбиелік іс-шаралар жатады.

Қажетті нәтижеге көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың барлық құралдары мен тәсілдерінің дұрыс үйлесуі жағдайында ғана қол жеткізіледі. Осындай тәсілдердің бірі азаматтардың көлік объектілерін пайдалану кезіндегі мінез-құлқын реттейтін құқықтық нормаларды заңнамалық тәртіппен белгілеу болып табылады. Бұл нормалар негізінен әкімшілік, азаматтық және қылмыстық заңнамада қамтылған және көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздіктің құқықтық институтын құрайды, өйткені осы нормалар жүйесінің жұмыс істеуі қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету үшін жалпы міндеттерді шешуге бағытталған. Соңғыларын құқықтық қорғау мүмкіндіктерін ұтымды пайдалану қарастырылып отырған саладағы әртүрлі бұзушылықтармен сәтті күресуге мүмкіндік береді.

Мұнда ішкі істер органдарының құзыретіне жататын бөлігінде көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың мәнін құрайтын қоғамдық қатынастардың негізгі массивін реттейтін әкімшілік құқық нормалары ерекше маңызға ие.

Соңғы уақытта заң ғылымында қоғамдық қатынастарды әкімшілік-құқықтық қорғаудың әртүрлі аспектілері бойынша айтарлықтай зерттеулер жүргізілді. Ғалымдар қазіргі жағдайда болып жатқан құбылыстарды ескере отырып, көліктегі ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметін жетілдіру жолдарын жаңа тәсілдермен анықтауға мүмкіндік беретін теориялық мәселелер қарастырды. Бұл ретте әкімшілік-құқықтық қорғау, ең алдымен, қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрлерін қорғаудың әкімшілік-құқықтық құралдарын пайдалану тәсілі ретінде әрекет етеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Президенті мен Үкіметі құқық қорғау органдарының назарын құқық бұзушылықтарды тудыратын себептер мен жағдайларды анықтау және бейтараптандыру қажеттілігіне аударады.

Қоғамдық қауіпсіздікке әсер ететін факторлар мен қызмет түрлерінің көптігін назарға ала отырып, Мемлекет басшысы қылмыстың кешенді алдын алу және елдегі құрбандықтың деңгейін төмендету жөніндегі арнайы ұзақ мерзімді құжатты – қоғаммен әріптестікте қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасын әзірлеу туралы тапсырма берді, онда мемлекеттік органдар мен қоғамның рөлдері мен ортақ жауапкершілігін бекіте отырып

құқық бұзушылықтардың алдын алудың тиімді жүйесін дамытудың негізгі қағидаттары, міндеттері мен тәсілдері көрсетілуі тиіс [12].

Осы талаптарды іске асыру көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін әкімшілік-құқықтық қамтамасыз етудің ажырамас ерекшелігіне айналды. Бұл қызмет нақты құқық бұзушылықтармен күресуге ғана емес, сонымен қатар ішкі істер органдары жүзеге асыратын ұйымдастырушылық және құқықтық сипаттағы профилактикалық және алдын алу шараларының барлық жиынтығына бағытталған.

Осылайша, көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың әкімшілік-құқықтық алдын алуды зерттелетін қоғамдық қатынастарды әкімшілік-құқықтық реттеудің тараптарының бірі ретінде қарастыруға болады. Біз құқықтық реттеу тек қоғамдық қатынастардың даму жолдарын анықтауда ғана емес, сонымен бірге қолданыстағы қоғамдық қатынастарды қорғауда да жатыр деген пікіріміз келісеміз.

Қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу мәселелері оның пәні мен әдісі тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қатынастарға құқықтың әсер етуінің күрделі, ұзаққа созылатын процесі ретінде қарастыру керек. Осы негізде құқықтық реттеу мен құқықтық қорғауды сәйкестендіруге жол бермеу туралы мәлімдемелер, біздің ойымызша, әкімшілік-құқықтық қамтамасыз ету құқықтық реттеудің мәні мен әдісімен салыстырылған кезде ғана дұрыс болады. Құқықтық реттеу механизмі құқық нормаларында қамтылған нұсқамаларды іс жүзінде іске асыру мүмкіндігін қарастырады. Осы уақытқа дейін құқықтық реттеу механизмі туралы біркелкі түсінік қалыптаспағанымен, бұл теориялық мәселенің төтенше күрделілігіне байланысты болғанымен, сондада ғылымның барлық салаларын зерттеушілерді қызықтыратын жеткілікті білім бар.

Құқықтық реттеу механизмінің құрылымы мен ерекшеліктері туралы пікірталасқа түспей, келесі құрылымға тоқталайық, оған сәйкес құқықтық реттеу механизмінде құқық нормалары, оларды іске асыру нысандары және мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың оларды іске асыру жөніндегі қызметі сияқты элементтер ерекшеленеді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға қатысты осы құрылымның жекелеген бөліктерін қарастырайық.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу қатынастарын құқықтық реттеудің күрделі механизмінің бастапқы буыны әкімшілік-құқықтық нормалар болып табылады.

Біз қарастырып отырған қатынастардың дамуына оң әсер ете отырып, олар өз жиынтығында көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін әкімшілік-құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Көлік объектілеріндегі азаматтардың қауіпсіздік қатынастарын реттеуге бағытталған барлық құқықтық нормалардың ішінде әкімшілік-құқықтық нормалар ең көп және жиі қолданылатындығын атап өткен жөн. Олардың әртүрлілігін түсіну тек осы нормаларды жіктеуге жүгіну арқылы мүмкін болады. Бұл ретте барлық әкімшілік-құқықтық нормаларға тән ерекшеліктерді ескеру маңызды: біріншіден, оларды мемлекеттік қызметтің ерекше саласында-мемлекеттік

басқаруда қолдану; екіншіден, олардың тиісті мінез-құлықты орнатуда көрінетін императивтілігі.

Мемлекет белгілеген және санкциялаған құқық нормалары азаматтарға қауіп төндірмейтін ішкі және сыртқы жағдайлар жүйесін анықтайды. Қоғамдық қатынастарда осы нормаларды іске асыру көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізгі мазмұнын құрайды.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың құқықтық аспектісі нақты жағдайларда өзін қалай ұстау керектігін, заңсыз әрекеттер жасауға тыйым салуды, тыйым салулар бұзылған жағдайда субъектілерге қолданылатын санкцияларды анықтайтын жалпы нормаларды белгілеуде көрінеді. Сонымен қатар, құқықтық нормалар көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша мемлекеттік билік органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің мәселелерін реттейді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға құқықтық ықпал ету механизмі қоғамдық өмір қатынастарының кең ауқымын қамтиды. Мұндай әсер ету нормаларын үш топқа бөлуге болады:

Бірінші топ. Көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігіне төнетін қатерді болдырмайтын ішкі және сыртқы жағдайлар жүйесін айқындайтын құқықтық нормалар. Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын, лауазымды адамдарды, азаматтарды және олардың бірлестіктерін мемлекет белгілеген ережелерді сақтауға міндеттейді, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған лауазымды адамдар мен билік органдарының шеңберін (Президент, Үкімет, ҚР Конституциялық Соты және т.б.) айқындайды.

Екінші топ. Мемлекеттік билік органдарының, олардың лауазымды адамдарының көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі өкілеттіктерін айқындайтын нормалар (ішкі істер органдары, теміржол, әуе және су көлігі органдары және т.б.). Бұл топтың құқықтық нормалары мемлекеттік билік органдарының мемлекеттік-билік өкілеттіктерін, оларды жүзеге асырудың шекаралары мен тәртібін айқындайды және оларға адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын іске асыруды, көлік объектілерінде өмірді қорғауды және жеке қол сұғылмаушылықты қамтамасыз ету міндетін жүктейді. Қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуы мен қызметі мәселелерін реттейтін, олардың құқықтары мен міндеттерін нақтылайтын, мемлекеттегі заңдылықты нығайтуға ықпал ететін және көлік объектілерінде қауіпсіздік үшін жағдай жасайтын бірқатар нормативтік актілер қабылданды.

Үшінші топ. Жүзеге асырылуы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға тиіс азаматтардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын нормалар, сондай-ақ осындай бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін нормалар. Бұл нормалар ҚР Конституциясында, заңдарда, Президент жарлықтарында, ҚР Үкіметінің қаулыларында, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік-құқықтық актілерінде қамтылған. Азаматтың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін іс-әрекеттерді

жасағаны үшін заңды жауапкершілік бірінші кезекте ҚР Қылмыстық кодексінде, әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексінде көзделген, онда мемлекет белгілеген тыйымдарды бұзған адамдарға санкциялар айқындалған.

Біздің ойымызша, нормаларды жіктеудің негізіне келесі белгілерді қоюға болады: олардың мақсаты, мазмұны, қолдану аясы мен субъектілері.

Тағайындалуына байланысты әкімшілік-құқықтық нормалар реттеуші және қорғау нормаларына бөлінеді. Бірақ егер қорғау нормалардың көмегімен нақты құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жүргізілсе, онда реттеуші нормалардың басты міндеті - жоғары қауіп көздерін (біздің жағдайда-көлік құралдары) пайдаланумен байланысты қауіптің алдын алуға бағытталған алдын алу шаралары жүйесін реттеу. «Жоғары қауіптілік көзі» ұғымының мағынасы «адамдар тарапынан оларға біртұтас бақылаудың болмауына байланысты заттардың айналасындағылар үшін қауіптілігі» болып табылады» [13, б.109].

Реттеуші әкімшілік-құқықтық нормалар тиісті қатынастардың нақты субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін белгілейді. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында азаматтар мен лауазымды адамдардың көлік объектілеріндегі қоғамдық тәртіпті сақтау жөніндегі міндеттері, олардың денсаулығын, ар-намысы мен мүлкін қорғау құқықтары, сондай-ақ ішкі істер органдарының азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және осы қызметті ұйымдастыру жөніндегі өкілеттіктері белгіленеді.

Қорғау нормалары әкімшілік ықпал ету құралдарын құқық бұзушылықтың жолын кесу, құқық бұзушыны жауапқа тарту, жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алу, көлік объектілеріндегі бұзылған қатынастарды қалпына келтіру үшін пайдалану қажет болған жағдайларда көлік объектілерінде құқық бұзушылық жасау нәтижесінде туындайтын қатынастарды реттейді.

Субъектілер бойынша көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қатынастарды реттейтін әкімшілік-құқықтық нормаларды мынадай топтарға бөлуге болады:

а) мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және лауазымды адамдардың қарастырылып отырған саладағы құзыретін айқындайтын нормалар;

б) жоғары қауіптілік көзін пайдалану кезінде адамдардың мінез-құлқын реттейтін нормалар.

Нормалардың бірінші тобы азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін көліктегі ішкі істер органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің құқықтық негізін білдіреді. Олар басқару органының құқықтары мен міндеттерін нақты анықтауға, оған қажетті құқықтық құралдарды беруге, бір жағынан оған шешім қабылдауға жеткілікті еркіндік беретін, екінші жағынан оның жұмысын бақылауды жеңілдететін, заңдылықтың қатаң сақталуын қамтамасыз ететін құқықтық шеңберге қоюға арналған.

Бұл ретте ең маңызды топты мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың, олардың лауазымды адамдарының әкімшілік құқық

бұзушылықтардың алдын алуды қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі құзыретінің көлемі мен мазмұнын, сондай-ақ оларды практикалық іске асырудың нысандары мен әдістерін айқындайтын нормалар құрайды. Бұған тиісті субъектілердің құқықтары мен міндеттерін, формалары мен әдістерін реттейтін нормалар жатады. Олардың қызметінің негізгі мазмұны азаматтардың көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған құқық белгілеулерін сақтауын қадағалаудан көрінеді.

Екінші топ адамдардың қауіптілігі жоғары көзді пайдалану кезіндегі мінез-құлқын реттейді, сондай-ақ белгілі бір ережелерді бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікті белгілейді.

Өзінің мазмұны бойынша зерттелетін әкімшілік құқық нормалары жалпы қабылданған жіктеуге сәйкес міндеттейтін, тыйым салатын және уәкілеттік беретін болып бөлінеді.

Міндеттейтін нормалар субъектілерге белгілі бір әрекеттерді орындау қажеттілігін белгілейді. Осылайша, жолаушылар қоғамдық тәртіпті, жолаушылар вагондары мен вокзал үй-жайларын пайдалану ережелерін сақтауға, көлік мүлкіне ұқыпты қарауға міндетті. Бұл ережелер көлік ведомстволары шығаратын тиісті ережелерде нақтыланады.

Тыйым салу нормалары азаматтардың көлік объектілерінде белгілі бір әрекеттерді жасаудан бас тарту міндетін белгілейді. Бір жағынан, бұл нормалар белгілі бір әрекеттерді жасауға тыйым салуды қамтиды, екінші жағынан, көлік объектілерінде жол берілген әкімшілік құқық бұзушылық үшін санкцияны белгілейді. Бұл ережелерді бұзғаны үшін жауапкершілік қолданыстағы заңнамаға сәйкес қолданылады.

Уәкілеттейтін нормалар субъектілердің көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында белгілі бір іс-әрекеттер жасауға құқықтарын белгілейді. 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңына сәйкес полиция қызметкерлеріне әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін жеке тұлғаларды ішкі істер органдарына жеткізу құқығы берілген [14]. Көрсетілген шарасын қолдану үшін әкімшілік құқық бұзушылық жасау фактісі туралы объективті деректердің және оған қатысты қолданылатын адамның оны жасағаны туралы негізделген болжамның болуы негіз болып табылады. Құқық бұзушының әкімшілік құқық бұзушылық жасауды тоқтату туралы мемлекеттік органдар өкілдерінің заңды талаптарына немесе өкімдеріне бағынудан бас тартуы қосымша негіз болып табылады [15].

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қатынастарды реттейтін әкімшілік-құқықтық нормалардың маңызды ерекшеліктерінің бірі - олардың техникалық мазмұны. Көлікті пайдалануға байланысты қатынастарды реттейтін нормалар жүйесінде оның едәуір бөлігінде құқықтық нысанда (нормада) бекітілген техникалық нұсқамалар бар және қолданылады. Бұл көлік, дәлірек айтсақ, оның құралдары жоғары қауіптің көзі болып табылатындығымен түсіндіріледі және оларға қатысты құқық нормалары міндетті техникалық талаптарды бекітеді. Айта кету керек, техникалық

мазмұны бар құқықтық нормалардың болуы жоғары қауіп көздерін пайдаланумен байланысты қатынастардан тыс болуы мүмкін - өрт, техникалық, энергетикалық қадағалау және басқа салада. Қалай болғанда да, бұл нормалар техникалық құрылғыларды, соның ішінде көлікте жұмыс істейтін құрылғыларды пайдалануға немесе қолдануға байланысты туындайтын қатынастардың едәуір блогын реттейді.

Бұл нормалардың тағы бір ерекшелігі-олардың бланкеттік сипаты. Мұндай нормалардың диспозициясында жалпы нысанда орындалуы қажет ережелерге сілтеме беріледі және олардың қайнар көзі - осы қағидалардың мазмұны бекітілген арнайы нормативтік актілер. Бұл көлік объектілерінде қауіптілігі жоғары көздерді пайдалану мен қолданудың техникалық ережелері өте көп екендігіне байланысты. Сондықтан оларды бір нормативтік актіде тізімдеу оны көлемді және ыңғайсыз етеді. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі талапты белгілейтін техникалық ереже тек әкімшілік-құқықтық қана емес, сонымен бірге қылмыстық-құқықтық нормаға да қатысты болуы мүмкін. Зерттеушілер бланкет нормаларын «заңнамалық үнемдеудің» бір түрі ретінде өте әділ бағалайды, іс жүзінде қолданылатын нормативтік құқықтық актілердің негізсіз бітелуіне жол берілмейді. Сонымен қатар, бұл көбінесе қайшылыққа немесе тіпті құқықтық вакуумға әкелетін нормалардың бланкеттік сипаты, бұл өз кезегінде құқық қолдануды қиындатады [16, б.251].

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қатынастарды реттейтін әкімшілік-құқықтық нормалар өз жиынтығында көлік объектілерінің әкімшілік-құқықтық режимін құрайды, оларды қолдауды ішкі істер органдары сипаты мен мазмұны жағынан әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандар мен әдістерде қамтамасыз етеді. Бұл үшін құрылған мемлекеттік органдарға тиісті құзырет беріледі, оның шегінде көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға, азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауға бағытталған түрлі жедел-тактикалық іс-шаралар іске асырылады, зиянды салдардың басталуын болдырмауға, ал қажет болған жағдайларда бұзылған қоғамдық қатынастарды қалпына келтіруге арналған әкімшілік мәжбүрлеу шараларының тиісті жиынтығын шарттайды.

Көліктегі ішкі істер органдары қызметінің зерттелетін саласындағы осы қоғамдық қатынастардың ерекшеліктеріне толығырақ тоқталу қажет сияқты. Кейбір авторлар олардан ұйымдастырылған және ұйымдастырушылық қатынастарды ажыратады. Өз кезегінде ол ұйымдастырылған қатынасты негізгі және қосымша, ал ұйымдастырушылық қатынасты ішкі ұйымдастырушылық және сыртқы ұйымдастырушылық деп бағалайды.

Аталған қатынастар топтарының көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында туындайтын қоғамдық қатынастар жүйесінде өзіндік ерекшеліктері, өзіндік функционалдық және нысаналы мақсаты болады. Құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы ұйымдастырылған және сыртқы ұйымдастырушылық қатынастар (ұйымдық қатынастардың бөлігі ретінде) тек заң актілерімен реттелуі керек, ал

ұйымдастырылған қосымша және ұйымдастырушылық қатынастар көптеген жағдайларда ведомстволық нормативтік актілермен реттелетіндігімен келісу керек. Ұйымдастырылған қатынастардағы ведомстволық реттеу қосымша болып табылады, нәтижесінде негізгі нормалар қоғамдық тәртіп саласындағы қоғамдық қатынастардың өзін емес, олардың дамуын реттейтін көмекші нормалармен көбейеді. Бұл практикамен расталады.

Шынында да, заңнамаға қатысты ведомстволық нормалар туынды болып табылады, олардың мазмұны бойынша - заңға тәуелді. Алайда, көлік объектілерінде ведомстволық нормалар қоғамдық тәртіпті қорғау саласындағы қоғамдық қатынастардың "ағымын, дамуын, трансформациясын" ғана емес, сонымен бірге аталған саладағы субъектілер арасында туындайтын қоғамдық қатынастарды да реттейді. Мысалы, ішкі істер және көлік органдарының басшылары бірлесіп қабылдаған актілер аталған субъектілер мен олардың қолданысына жататын үшінші тұлғалар арасындағы қатынастарды тікелей реттейді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қоғамдық қатынастар кешені ҚР ПМ шығаратын ведомстволық нормативтік актілермен реттеледі. ҚР ПМ мемлекеттік билік пен мемлекеттік басқарудың нормативтік актілерінің негізінде бағынысты органдардың жұмысын ұйымдастыру кезінде туындайтын қоғамдық қатынастарды олардың қызметінің ерекшелігін ескере отырып реттеу жүзеге асырылады. Тәжірибені зерделеу ҚР ПМ актілерінің басым бөлігі азаматтардың қауіпсіздігін, қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімділігін арттыруға бағытталғанын көрсетеді. Мұндай актілерге бұйрықтар, нұсқаулар, ережелер жатады.

Көбінесе көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі лауазымды тұлғалардың міндеттері мен құқықтарын белгілеу саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін бұйрықтар, нұсқаулықтар түрінде нормативтік актілер шығарылады. Олар арқылы қарастырылып отырған салада қоғамдық тәртіпті қорғауды ұйымдастырудың әртүрлі мәселелері шешіледі.

Көліктегі ПО, желілік ішкі істер органдарының басшылары орындау үшін міндетті болып табылатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелері бойынша нұсқаулар шығарады.

Құзыретті іске асырудың негізгі нысаны көліктегі ПО бастықтарының өкімдері болып табылады. Мысалы, лауазымдық міндеттерді уақытша орындауды басқа адамдарға жүктеу туралы бұйрық; нақты іс-шараларды орындауға жауаптыларды тағайындау туралы; жас қызметкерлерді тәлімгерлерге бекіту туралы және т. б.

Сонымен қатар, көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы практикалық қызметінде заңды маңызы бар құжаттар кеңінен қолданылады. Оларға әртүрлі баяндамалар, анықтамалар кіруі мүмкін, олардың көмегімен жеке органдардың жұмысына жағдай жасалады.

Бұл нақты жұмыс істейтін жүйеде, біздің ойымызша, бірқатар аспектілер жеткіліксіз дамыған.

Біріншіден, көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу тиімділігін арттыру мақсатында жүйелі ықпалдың болмауы (оның ұйымдастырушылық аспектісі).

Екіншіден, көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы аумақтық ішкі істер органдарымен, өзге де мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық механизмінің жеткіліксіз реттелуі.

Патрульдік-бекеттік қызметтің тиімділігін арттыру мақсатында, біздің ойымызша, патрульдік полиция қызметкерлері үшін көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі нормалар жүйесін әзірлеу орынды болар еді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізгі ұйымдастырушылары полиция желілік пункттерінің бастықтары, әкімшілік полиция қызметінің инспекторлар және аға инспекторлары болуы тиіс, алайда осы уақытқа дейін осы санаттағы қызметкерлердің функционалдық міндеттері арнайы нормативтік актілермен реттелмеген.

Біздің ойымызша, заң актісін әзірлеу және қабылдау арқылы көлік органдарымен өзара іс-қимылды күшейтуге болады. Автор И.И. Веремеенкомен келіседі, ол аталған салада құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын әртүрлі субъектілер арасындағы өзара іс-қимылды реттеу заңнама деңгейінде мүмкін екенін атап өтеді. Біздің ойымызша, заңнамалық деңгейде негізгі құқықтық қатынастарды анықтау қажет, ал әртүрлі субъектілер арасындағы қатынастарды неғұрлым егжей-тегжейлі реттеу олардың қызметінің ерекшелігін ескере отырып, ведомстволық нормативтік актілердің көмегімен келісілуі мүмкін.

Ішкі істер органдары мен көлікті басқару органдары әкімшіліктері қызметкерлерінің қызметін реттейтін ведомстволық актілерді жедел жағдайдың күрделенуі, көлік объектілерінде апаттар, авариялар, өрттер, өзге де экстремалды жағдайлар туындаған кезде зерттеу олардың қайта қарауды қажет ететіндігін куәландырады. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай жағдайларда ішкі істер органдары мен көлікті басқару органдарының келісілмеген әрекеттері көп. Біздің ойымызша, полицияға да, көліктегі басқару органдарының әкімшілігіне де міндетті нұсқаулар, бұйрықтар түрінде бірлескен нормативтік актілерді шығару кемшіліктерді жоюға ықпал етуі мүмкін. Мұндай актілер төтенше жағдайлар туындаған жағдайларда өзге де мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды да реттей алады. Әрбір нақты жағдайда көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы әртүрлі ведомстволық актілердің жобаларын әзірлеудің бастамашысы көліктегі ішкі істер органдарының басшысы – қоғамдық тәртіпті қорғаудың негізгі субъектісі ретінде болуға тиіс.

Қарастырылып отырған қоғамдық қатынастар саласында жалпыға міндетті ережелерді белгілей отырып, заң шығарушы оларды бұзу мүмкіндігін жоққа шығармайды. Сондықтан, заңдық нұсқамалардың сақталуына қамқорлық

жасай отырып, мемлекет белгіленген ережелерді іске асыруға бағытталған бірін-бірі толықтыратын құқықтық құралдар жүйесін құрады. Бұл құқықтық құралдар көлік объектілеріндегі қоғамдық қатынастардың бұзылуына жол бермейтін жағдайлар жасайды, оларға уақтылы назар аударуға, осы әрекеттерді тоқтатуға және кінәлілерді жауапқа тартуға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандар нормаларды заңда белгіленген тәртіппен қолдану көлік объектілерінде де әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың әкімшілік-құқықтық әдісін сипаттайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың әкімшілік-құқықтық тәсілінің мақсаты қарастырылып отырған саладағы мемлекеттік басқарудың мақсаттары мен міндеттеріне барабар және соңғысының сипаты мен мазмұнымен айқындалады.

Қарастырылып отырған тәсілді іске асыру аясы оны қолданатын субъектілердің шеңберін де анықтайды, олардың ішінде негізгі - көліктегі ішкі істер органдары.

Бұл тәсіл ішкі істер органдарының көліктегі нақты қызметінде әкімшілік қадағалау арқылы жүзеге асырылады, ол барлық азаматтардың көлік объектілерін пайдалану процесінде белгіленген тәртіп ережелерін орындауын үздіксіз бақылаудың құқықтық және ұйымдастырушылық құралдарының кең спектрін қолданумен сипатталады, осымен азаматтардың қауіпсіздігін, тиісті қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді.

Көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік-қадағалау қызметі мазмұны мен нысандары бойынша әр түрлі, тек мақсаттары мен міндеттерімен ғана емес, сонымен бірге оны жүзеге асырудың заңнамада белгіленген тәртібімен де шектеледі.

Баяндалғанды ескере отырып, көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың әкімшілік-құқықтық алдын алуды заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен құқыққа қарсы қол сұғушылықтардың алдын алу және жолын кесу және құқық бұзушыларға ықпал ету шараларын қолдану жөніндегі қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимылда мемлекеттік органдардың атқарушылық-өкімдік қызметі ретінде айқындауға болады.

1.3 Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілері

Мемлекеттілікті дамытудың қазіргі кезеңінде көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы басқару механизмін зерделеу және жетілдіру бүкіл саяси жүйені, оның ішінде құқық қорғау жүйесін жетілдірудің маңызды шарттарының біріне айналуда.

Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы», «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы», «Теміржол көлігі туралы» ҚР заңдарында және өзге де заңға тәуелді

актілерде азаматтардың, оның ішінде көлік объектілерінде қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жалпы субъектілері айқындалған.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізгі субъектісі осы саладағы функцияларды заң шығарушы, атқарушы және сот билігі органдары арқылы жүзеге асыратын мемлекет болып табылады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес мемлекет Қазақстан Республикасының аумағында әрбір азаматтың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлердегі азаматтарына қорғауға және қамқоршылыққа кепілдік беріледі, оларды жүзеге асыру мемлекеттік билік органдарына жүктеледі.

Билік органдарының әрқайсысының құзыретін белгілей отырып, мемлекет тек соларға ғана тән міндеттер мен функцияларды анықтайды. Сонымен қатар, ол қажетсіз параллелизм мен қайталануды болдырмауға тырысып, қоғамдық қатынастардың барлық салаларын қамтуы керек. Құзыреттілік әр субъектінің нақты рөлін анықтайды және сонымен бірге бірлескен іс-қимылдардың дәйектілігін қамтамасыз етеді. Бірақ барлық субъектілердің қызметін бір мақсатты орындауға бағыттау үшін (бұл жағдайда әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуды білдіреді) бірқатар билік органдарына бақылау және үйлестіру функцияларын жүктеу қажет. Басқару жүйесін ұйымдастыру деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның элементтерінің өзара әрекеттесуі мен өзара байланысы туралы мәселе соғұрлым маңызды болады.

Белгілі бір субъектіге құқықтар мен міндеттер бере отырып, мемлекет оның мемлекеттік-билік өкілеттіктерін де анықтайды.

Құқықтық нормаларды шығару жолымен өз органдарының құзыретін айқындай отырып, мемлекет осылайша олардың жүйелілігі, мәжбүрлілігі және қоғамдық қатынастарға тәртіп, жүйе, тұрақтылық енгізу қабілеті, сондай-ақ қызметтің белгіленген тәртібінен ауытқу үшін мәжбүрлеу шараларын қолдану мүмкіндігі сияқты қасиеттерін пайдаланады. Құқықтық нормалар арқылы мемлекет көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында пайда болатын, өзгертін және тоқтатылатын қоғамдық қатынастарды реттейді және қоғам өмірінде болып жатқан процестерге әсер етеді.

Бұл жерде, біріншіден, мемлекет пен мемлекеттік органдар арасындағы қоғамдық процестерге тікелей әсер ететін және белгілі бір ережелер негізінде қалыптасатын қатынастар бар. Мұндай ережелердің ішінде, ең алдымен, билік органын ұстау құнын анықтау қажеттілігін анықтайтын үнемділік талабын атауға болады, бұл қазіргі уақытта билік органының көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында болып жатқан процестерге уақтылы және тез әсер ету мүмкіндігін, ресурстармен маневр жасау, нақты жағдайларда мәселелерді шешудің ең жақсы, оңтайлы тәсілдерін табуды анықтайтын талабы болып табылады. Ол үшін мемлекеттік органның сандық құрамы басқарудың оңтайлы критерийлеріне сәйкес келуі керек.

Екіншіден, билік пен адам (азамат) арасында туындайтын қатынастар реттеледі. Зерттеу көрсеткендей, кез-келген мемлекеттің алдында қолайлы әлеуметтік саланы құру міндеті, сондай-ақ адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз етудің тиімді құқықтық механизмдері тұр. Бұл ретте азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің ерекше ұйымдастырылған субъектілері ретінде әрекет ететін құқық қорғау органдарына ерекше рөл беріледі.

Қазақстан Республикасының әрбір субъектісінің көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі құзыреті тұтастай алғанда мемлекеттің құзыретіне жатады. Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша құқықтық нормалар шығару жолымен мемлекеттің құзыреті жүргізудің айрықша нысанасына жатпайтындықтан, ол тек мемлекеттік билік қана емес, сонымен қатар заңды құбылыс ретінде қарастырылуы тиіс.

Құқық бұзушылық профилактикасы - бұл құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені [17].

Мемлекеттік орган көлік объектілерінде оған мемлекет жүктеген әкімшілік құқық бұзушылықтардың профилактикасы жөніндегі функцияны орындауға құқылы және міндетті. Ол өз құзыретін жүзеге асырудан жалтармай оның шегінен шықпауы керек.

Құқықтық әдебиеттерде «құзыреттілікті құқықтық реттеу» тұжырымдамасы жиі қолданылады, бірақ ол нақты емес. Біз келесі пікірімен келісеміз, ол өкілеттіктерді реттеуге болмайтынын, оларды орнатуға, беруге, анықтауға болатындығын атап өтті. Құқық органның құзыретін емес, оның қызметін реттейді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі билік органдарының құзыретін қарастыра отырып, қарастырылып отырған салаға қатысты қандай да бір билік органына және олардың лауазымды адамдарына қандай міндеттер мен функциялар жүктелгенін, олар қандай мәселелерді мәні бойынша шешуге құқылы немесе міндетті екенін, олардың субъектілер арасында нақты жағдайларда қалай бөлінгенін және міндеттер арасында байланыс бар-жоғын анықтау қажет, тұтастай алғанда мемлекеттің функциялары және белгілі бір билік органына немесе оның лауазымды адамдарына жүктелген міндеттер мен функциялар. Мүмкіндігінше, көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға субъектілердің ықпал ету шектерін және оның тиімділігін белгілеу қажет. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі субъектілердің өкілеттіктерін мемлекеттің құрылымына және қызмет сипатына қарай ажырату қажет.

Мемлекеттік деңгейде көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі басымдықтарды айқындау, құқықтық

реттеу жүйесін әзірлеу, әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу органдарының қызметін бақылауды ұйымдастыру және жүзеге асыру тәртібін белгілеу үшін жауапкершілік ҚР Президенті мен Үкіметіне жүктелген. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша олардың құзыретін анықтай отырып, заң шығарушы көптеген факторларды ескереді: аталған органдардың әлеуметтік тағайындалуы, олардың қарым-қатынастарының жалпы принциптері, оларды ұйымдастыру және қызмет нысандары.

Аталған факторлар азаматтардың, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мүмкіндіктері бар субъектілердің қауіпсіздік жүйесін құруға негіз болды. Бұл қауіпсіздік жүйесі, өзара байланысты, өзара шартталған көзқарастардың жиынтығы ретінде, институттарды әр мемлекет өзінің және ұжымдық қауіпсіздігі үшін жасайды.

Қауіпсіздік жүйесінің сапалық ерекшелігі бірқатар факторларға байланысты: халықты қолдау, оны ұйымдастырудың оңтайлылығы, қоғамның даму деңгейі мен мәдениеті, ел аумағының мөлшері, байланыс құралдарының жағдайы.

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі, тұтастық сияқты қасиетке ие бола отырып, оның қасиеттерінің сандық мәндерін сақтай отырып, сандық немесе сапалық өзгерістерге кедергі жасамауы керек, бірақ бұл өзгерістердің қоғам мен мемлекетте тұрақтылықты минималды шығындармен және жоғары тиімділікпен қамтамасыз етуіне ықпал етуі керек.

Тәжірибені зерделеу жүйенің жұмыс істеуінің маңызды шарты оның көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі оңтайлы ұйымдастырылуы, оның мемлекеттің қоғамдық өміріндегі рөлі мен орны, құру мақсаты мен міндеттері, құзыреті, қызметінің құқықтық негізі, өміршеңдік дәрежесі мен деңгейі, басқа жүйелік құрылымдарға әсер ету тиімділігі болып табылатындығын көрсетеді.

Осы алғышарттан көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі бірқатар нақты белгілерге ие, онсыз оның құрылысы мен одан әрі жұмыс істеуіне негіз болмайды деген қорытынды жасауға болады.

Біріншіден, заңнамалық және өзге де нормативтік актілерді талдау көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесі қоғамдағы оқшауланған ішкі жүйе болып табылатынын және оның мақсаты бар екенін көрсетеді.

Екіншіден, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесінің өзіндік ерекше құрылымы бар, оның бірлігі өзара байланысты ішкі байланыстар кешенімен қамтамасыз етіледі.

Үшіншіден, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілерінің өз құзыреті болады.

Төртіншіден, әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілерінің және көлік объектілеріндегі қызметі заңнамалық және өзге де нормативтік актілерде, сондай-ақ халықаралық шарттарда және өзге де

мемлекетаралық келісімдерде бекітілген құқықтық нормалармен регламенттелген.

Жүйенің барлық осы және басқа да белгілері көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мемлекеттің саяси, әлеуметтік, рухани-адамгершілік, қорғаныс және өзге де жай-күйіне байланысты қауіпсіздіктің барлық түрлерінің (ұлттық, қоғамдық, әскери, саяси, экологиялық, экономикалық және т. б.) элементтерін біріктіретін синтетикалық ұғым болып табылатынын алдын ала анықтайды, ол қалай және қай бағытта дамиды, әртүрлі әлеуметтік топтардың белсенділігін ынталандыру қандай, адамдардың әл-ауқатының деңгейі қандай және т. б.

Бұл ретте көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізгі объектілері адамның өмірі, денсаулығы, құқықтары мен бостандықтары, адамды әлеуметтендіру институттары және оны қауіптен қорғау болып табылады. Дәл осы объектілер адамның, қоғамның және мемлекеттің қоғамдық дамуына ықпал етеді, сонымен бірге оның өмірін қамтамасыз етеді.

Адам - қоғам, адам - мемлекет, адам - табиғат сияқты ішкі жүйелердің тіршілік әрекетінің әртүрлі салаларындағы өзара әрекеті азаматтардың қауіпсіздігі олардың құрылымы бойынша субъектілер өздерінің әлеуметтік мақсаттарын орындайтын әртүрлі әлеуметтік және әлеуметтік-саяси ішкі жүйелердің қауіпсіздігінен тұрады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Президентіне азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мемлекеттік органдарына, оның ішінде көлік объектілеріне жалпы басшылық ету жүктелген. Ол ҚР Қауіпсіздік Кеңесін басқарады, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету стратегиясын айқындайды, мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету органдарының қызметін бақылайды және үйлестіреді, заңда белгіленген құзырет шегінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөнінде жедел шешімдер қабылдайды. Ол қорғаныс, қауіпсіздік, ішкі істер, сыртқы істер, төтенше жағдайлардың алдын алу және дүлей зілзалалардың салдарын жою мәселелерімен айналысатын атқарушы билік органдарының қызметіне басшылық жасап қана қоймай, олардың басшыларын тағайындайды, сондай-ақ Қарулы Күштердің Жоғарғы Бас қолбасшысы және Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесінің төрағасы сияқты өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі:

- құқық бұзушылық профилактикасы саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлейді;

- құқық бұзушылық профилактикасы жөніндегі республикалық ведомстволарлық комиссияны құрады және таратады;

- құқық бұзушылық профилактикасы субъектілерінің өзара іс-қимылын және олардың қызметін үйлестіруді қамтамасыз етеді;

- құқық бұзушылық санының өсуіне әкеп соғатын дағдарыстық демографиялық процестерге жол бермеу, жұмыссыздықтың күрт өсуін және

халықтың өмір сүру деңгейінің құлдырауын тежеу жөнінде уақтылы шаралар қабылдауды қамтамасыз етеді;

- өзіне Конституциямен, заңдармен және Президент актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындайды [17].

Қазақстан Республикасының Үкіметі көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында заңда айқындалған құзырет шегінде құқық бұзушылықтардың алдын алудың мемлекеттік органдарына басшылық жасайды, барлық атқарушы билік органдарының іс-шараларды әзірлеуін және іске асырылуын ұйымдастырады және бақылайды, құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қоғам мен мемлекеттің мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға қатысады, заңдылықты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау жөніндегі шараларды, қоғамдық тәртіпті сақтау бойынша, қоғамдық қауіпсіздік және қылмысқа және басқа да қоғамдық қауіпті құбылыстарға қарсы күресті жүзеге асырады, сондай-ақ кадрларды нығайту, құқық қорғау органдарының материалдық-техникалық базасын дамыту және нығайту жөніндегі шараларды әзірлейді және іске асырады.

Қаралып отырған саладағы ҚР Үкіметінің құзыреті бірінші кезекте ҚР Конституциясының 66-бабында [18], сондай-ақ «Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы» Конституциялық заңда айқындалған. Аталған актілер Үкіметтің басқару элементтерін тікелей көрсетеді. Алайда, бұл актілер оған жекелеген мәселелерді басқа атқарушы органдарға, әсіресе мемлекеттік бағдарламалардың орындалуына байланысты тапсыруға немесе беруге мүмкіндік береді.

Қаралып отырған саладағы сот органдарына, егер бұл құқықтар құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметке байланысты бұзылған болса, азаматтарды сот арқылы қорғауды қамтамасыз ету, сондай-ақ ҚР-да конституциялық құрылысты қорғауды қамтамасыз ету және қылмыстар мен құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру жүктелген.

Қазақстан Республикасы Президентінің шешімдерін дайындауды жүзеге асыратын Конституциялық орган Қазақстан Республикасының қауіпсіздік кеңесі болып табылады. Ол қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ішкі және сыртқы саясат мәселелерін, мемлекеттік, экономикалық, қоғамдық, қорғаныс, ақпараттық, экологиялық және қауіпсіздіктің басқа да түрлерінің, халықтың денсаулығын қорғаудың, болжаудың, төтенше жағдайлардың алдын алудың және олардың салдарын еңсерудің, тұрақтылықты, құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің стратегиялық мәселелерін қарайды және жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің сыртқы және ішкі қауіптерден өмірлік маңызды мүдделерінің қорғалу жай-күйіне жауап береді.

ҚР Қауіпсіздік Кеңесінің конституциялық сипаты, оның мәртебесі «Қазақстан Республикасының қауіпсіздік кеңесі туралы» заңмен реттеледі және оның тікелей мақсаты ҚР Президентінің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, ҚР егемендігін, оның тәуелсіздігі мен тұтастығын

қорғау жөніндегі конституциялық өкілеттіктерді іске асыруы үшін жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады.

Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының қызметін қамтамасыз ету, олардың шешімдерін сөзсіз және толық орындау, сондай-ақ олардың орындалуын бақылау мақсатында Қауіпсіздік Кеңесінің аппараты мемлекеттік органдар мен ұйымдарға орындауға міндетті тапсырмалар беруге құқылы.

Біз жүргізген зерттеу негізінде Қауіпсіздік Кеңесі аппаратының жұмысында басым бағыттарды бөліп көрсетуге болады, бұл ҚР Конституциясы мен азаматтардың қауіпсіздігіне қатер төндіретін заңнаманы бұзуға жол бермеуге мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, осындай басымдықтардың бірі:

- азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуді болдырмау;
- ҚР-да мемлекеттік биліктің бөлінуі мен дербестігінің конституциялық қағидаттарын бұзуға жол бермеу;
- Конституциялық негіздерді бұзуға жол бермеу.

Алайда, біздің ойымызша, Қауіпсіздік кеңесі толық көлемде басқарушы орган болып табылмайды, тек Қазақстан Республикасының Президентіне жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін ішкі және сыртқы қатерлерден қорғауды қамтамасыз ету мәселелері бойынша шешімдер дайындауға, қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласында бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізуге арналған.

Тәжірибені зерделеу көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізгі субъектісі ішкі істер органдары болып табылатынын көрсетеді.

Мәселен, азаматтардың қауіпсіздігі, қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздік көлікті басқару органдары мен ішкі істер органдарының жүргізу нысаны ретінде белгілі бір дәрежеде сәйкес келеді. Алайда, құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында көліктегі ішкі істер органдары, ал қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында - көлікті басқару органдары, әсіресе көліктің жылжымалы құрамының жұмыс істеу процесінде басты рөл атқаратынын атап өту маңызды. Бұл ретте көліктегі ішкі істер органдары әкімшілік-құқықтық қорғау субъектілері жүйесінде көмекші буын орнын алуы тиіс және тек белгілі бір мәселелер тобына қатысты (көлік объектілерінде жаппай тәртіпсіздіктер, апаттар, авариялар, дүлей зілзалалар және т.б. болған жағдайда қауіпсіздікті қамтамасыз ету) олар өздерінің басымдықтарын сақтайды. Өзгесі көліктегі ішкі істер органдарының міндеттері мен функцияларының негізсіз кеңеюіне, оларға тән емес басқару объектісінің жай-күйі үшін жауапкершіліктің пайда болуына әкеледі.

Мысалы, көліктегі ішкі істер органдарының міндеттеріне адамдардың теміржол, қызметтік аумақтар арқылы жүруінің алдын алуды, жүк пойыздарында жүруді және т.б. қадағалау кіреді деп келісуге болмайды. Бұл міндеттер, әрине, көлікті басқару органдарының тиісті қызметтерінің құзыретіне жатады. Сондай-ақ, арнайы мазмұны тиісті ережелерді сақтау болып

табылатын жолаушылар тасымалы саласындағы азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді бағалау қажет.

Қазіргі уақытта көліктегі ішкі істер органдары құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында көліктегі мамандандырылған буын ретінде жұмыс істейді. Оларға ішкі істер органдарын мемлекеттің құқық қорғау органдары жүйесінің элементі ретінде сипаттайтын барлық белгілер тән, бірақ олардың белгілі бір көлік саласына қатысты өзіндік ерекшеліктері бар.

Көліктегі ішкі істер органдарының құзыретін белгілі дәрежеде көлік қызметінің бағыттарына, оның тиісті объектілерінің жұмыс істеу ерекшеліктеріне қоса берілетін мақсаттарға сәйкес бөлу болып көрінеді.

Көліктегі ішкі істер органдарының аумағы мен қызмет саласын айқындау үшін қызмет көрсететін объектілердің тізбесін бөліп көрсету қажет:

- темір жол көлігінде - барлық объектілермен шекаралары шегіндегі станциялар, аралықтар (тек темір жол төсемінде), көліктегі ішкі істер органдарына жедел қызмет көрсету учаскелеріндегі жылжымалы құрам; вокзалдар; аялдама пункттері; платформалар; жаяу жүргіншілер және өтпелі көпірлер, жерасты өткелдері, егер олар тек шығу және пойыздарға жолаушыларды отырғызу үшін қызмет етсе; жалға берілген жолдардан және өнеркәсіптік темір жол көлігі кәсіпорындарынан басқа, жалпыға ортақ пайдаланылатын темір жол кіреберіс жолдары, жүк аулалары мен контейнерлік алаңдар (пункттер) олардың қоршауы шегінде, қоршау болмаған кезде-шекара ретінде жүктер мен контейнерлерді жинау периметрі саналуы тиіс; стационарлық рельс алдындағы станция шекарасындағы қоймалар, сұрыптау рамалары, ангарлар, жүк шаруашылығының басқа да қойма үй-жайлары;

- әуе көлігінде-олардың шекарасындағы әуежайлар, аэродромлар, әуе кемелері;

- теңіз көлігінде - теңіз порттары және олардың акваторияларының кеме қатынасы бөлігі; теңіз порттарының кеме қатынасы бөлігі шегінде орналасқан гидротехникалық құрылыстар мен навигациялық жағдай құралдары, айлақтардың жанында және теңіз порты акваториясының рейдтерінде орналасқан кемелер және басқа да жүзу құралдары; порттар аумағында жүктерді сақтау және қайта өңдеу орындары;

- өзен көлігінде - өзен порттары; вокзалдар мен айлақтар; айлақтар (демалыс базалары мен қайық станцияларының жүзу құралдарына арналған айлақтарды қоспағанда); шлюздердің қорғалатын аумағы; кемелерді тұндыру және жөндеу пункттері; өзендер мен каналдар акваториясының негізгі кеме жолы бүйірлік салаларды есепке алмағанда (бас фарватерде); негізгі кеме жүрісінде, жөндеу және тұру пункттерінде, порттың айлақтарында кемелер мен басқа да жүзу құралдары; кеме жағдайының қалқымалы белгілері;

- экономика саласындағы қылмыстарға қарсы күрес желісі бойынша-сауда және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарын қоса алғанда, ведомстволық тиесілігіне қарамастан көлік объектілерінде орналасқан барлық кәсіпорындар, мекемелер, қонақ үйлер, сауда, қоғамдық тамақтандыру және

тұрмыстық қызмет көрсету кәсіпорындары, бірлескен және шағын кәсіпорындар, банк бөлімшелері, фирмалар өкілдіктері және т. б.;

- рұқсат беру жүйесі желісі бойынша - көліктегі ішкі істер органдары өз құзыреті шегінде әскерилендірілген күзет бөлімшелеріне, әуе көлігінің ұшу құрамына атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сатып алуға, сақтауға, алып жүруге, тасымалдауға рұқсат береді.

Көліктегі полиция қызметінің төменгі буыны ПМ теміржол, су және әуе көлігіндегі желелік бөлімдері болып табылады. Бұл бөлімшелер тікелей ірі көлік тораптарында, теміржол станцияларында, әуежайларда, теңіз және өзен порттарында орналастырылады.

Бұл бөлімшелер қызметінің ерекшелігі-олар өз өкілеттіктерін қызмет көрсетудің белгіленген шекаралары шегінде, аумақтық ішкі істер органдарымен тығыз өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырады [19,65бет].

Тәжірибені зерделеу көліктегі ішкі істер органдарының қалыптасқан жүйесі азаматтардың қауіпсіздігі мен темір жол, азаматтық авиацияның аумақтық басқармасы (компаниясы), пароход, темір жол торабы, станция, теңіз (өзен) порты шегіндегі құқық бұзушылықтарға қарсы күрес міндеттерін тиісті түрде шешуге мүмкіндік беретінін көрсетеді. Бұл жүйе ішкі істер органдарының көлік объектілерінің әкімшілігімен және басқа да ұйымдармен қойылған міндеттерді шешуде өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді.

Көліктегі ішкі істер органдары аумақтық ішкі істер органдары сияқты міндеттерді орындайды. Алайда, функционалдық міндеттердің мазмұны көліктегі өндіріс процесінің ерекшеліктеріне байланысты. Мәселен, көліктегі ішкі істер органдарының ерекше назарын оның объектілеріндегі азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеті талап етеді. Оны шешу үшін күту залдарында, кассаларда, багаж бөлімшелерінде тәртіпті тұрақты бақылауды жүзеге асыру, көрсетілген орындарда азаматтарға қажет болған жағдайда полиция қызметкерлеріне немесе көліктегі тиісті ішкі істер органының кезекші бөліміне хабарламалар мен өтініштермен тез жүгінуге мүмкіндік беретін жағдайлар жасау қажет.

Қоғамдық орындарда тәртіпті сақтау және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетін шешу вокзалдар мен айлақтарда, әуежайларда, пойыздарда, платформаларда, теміржол станцияларының аумағында және тұрғын үй секторында жолақ жолақтарында құқық бұзушылықтармен күресу арқылы мүмкін болады. Бұл ретте негізгі күш-жігер бұзақылықтың алдын алуға және жолын кесуге, сондай-ақ құқық бұзушылық жасауға бейім адамдарды анықтауға бағытталады.

Теміржол көлігіне келетін болсақ, ол тасымалдайтын бірқатар жүктер жоғары қауіптің көзі болып табылады және жарылыс, өртеу кезінде көптеген адамдардың өліміне және айтарлықтай материалдық шығынға әкелуі мүмкін. Сондықтан көлік объектілерін ықтимал қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғаудың заманауи техникалық құралдарымен, қаруды, оқ-дәрілерді іздеу және табу құралдарымен жеткіліксіз жарақтандыру, соның салдарынан оларды

жасырын алып өтуді, тасымалдауды және жөнелтуді жабу жөніндегі режимдік шаралар әлі де тиімсіз [20, 29-бет].

Көліктегі ішкі істер органдары қылмысқа қарсы күрес міндетін шешуді қамтамасыз ете отырып, қылмыстардың алдын алу және жолын кесу, қылмыс белгілерін және оларды жасаған адамдарды анықтау, көлік объектілерінде жасырынған қылмыскерлер мен ұрланған мүлікті іздестіру шараларын қолдануға міндетті.

Көлікте кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алуға және жолын кесуге (олардың дабыл және байланыс құралдарына, жолаушылар вагондарының терезелері мен жабдықтарына және т.б. зақым келтіруіне), балалардың қадағалаусыз қалуына қарсы күреске ерекше назар аударылады.

Көлікте маскүнемдікпен және онымен байланысты құқық бұзушылықтармен күресу бойынша үлкен жұмыс жүргізілуде. Көліктегі мас адамдар ерекше қауіп төндіреді. Көлік министрліктерінің, департаменттердің және ҚР ІІМ - нің бірлескен бұйрықтары мен нұсқаулары мұндай бұзушыларды вокзалдардан, поездардан, ұшақтардан, кемелерден алып тастауға-оларды полицияға жеткізуге және жауапкершілікке тартуға нұсқау береді.

Көліктегі ішкі істер органдары жекелеген азаматтар өздерінің заңды талаптарына бағынудан бас тартқан жағдайларда өз өкілеттіктері шегінде лауазымды адамдарға жәрдемдеседі; азаматтардың көлікті пайдаланудың белгіленген ережелерін сақтауын қамтамасыз етуде кәсіпорындар әкімшілігіне жәрдемдеседі; поезды қажетсіз өз бетінше тоқтату, қауіпті жүктерді тасымалдау, поездар қозғалысының бұзылуына, порт құрылыстарының бұзылуына және т. б. себеп болуы мүмкін темір жолдарға заттарды салу сияқты бұзушылықтарға қарсы күрес жүргізеді; қылмыстар мен жазатайым оқиғалардан зардап шеккен азаматтарға көмек көрсетеді.

Көліктегі ішкі істер органдарының негізгі күш-жігері топтар мен ірі көлемде жасалатын бүркемеленген ұрлықтардың алдын алуға, дұрыс басқарылмау мен ысырапшылдықты жоюға, тасымалданатын жүктерді ұрлаудың алдын алуға бағытталған. Теміржол көлігі объектілерінде жасалатын жолаушылар мүлкін ұрлауды ашу және тергеу міндеттерін сәтті шешу үшін шұғыл заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқарушылық шаралар қабылдау, қылмыстардың осы санатын ашу және тергеу әдістемелерін әзірлеу, құқық қорғау органдарын жабдықтауға және қызметкерлерді жұмыс әдістеріне оқытуға айтарлықтай материалдық қаражат тарту қажет [21, 24 б.].

Шешілетін міндеттерге сәйкес көліктегі ішкі істер органдарының құрылымы айқындалады. Оған криминалдық полиция (ұйымдасқан қылмысқа, экстремизмге, есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы күрес бөлімшелері, жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын өзге де бөлімшелер), әкімшілік полиция (жергілікті полиция қызметі, азаматтық және қызметтік қару айналымы саласындағы бақылау бөлімшелері, көші-қон полициясы, айдауыл қызметі,

арнайы мекемелер) кіреді және қоғамдық тәртіпті қорғауды жүзеге асыратын өзге де бөлімшелер).

Көліктегі ішкі істер органдары үш деңгейде жұмыс істейді. Біріншісі-Қазақстан Республикасы ІІМ Әкімшілік полиция комитеті; екіншісі-көліктегі полиция департаменті (КПД); үшіншісі — темір жол, әуе, су көлігіндегі ішкі істердің желілік бөлімдері (бөлімшелері, пункттері) және олардың құрамына кіретін полицияның желілік пункттері, сондай-ақ оларға бағынысты бөлімшелер мен мекемелер. Әр деңгей міндеттердің мазмұны мен орындалатын функциялардың көлемінде белгілі бір айырмашылыққа ие.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің әкімшілік полиция комитеті қоғамдық тәртіпті сақтау, қоғамдық қауіпсіздікті және жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, оларды анықтау және жолын кесу, қылмыстарды ашу, құқық бұзушылықтардың алдын алу, оның ішінде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтарды анықтау және жолын кесу салаларында басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ведомствосы болып табылады, өз құзыреті шегінде әйелдерге қатысты құқыққа қарсы қол сұғушылықтарға қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген құзыреті шегінде әкімшілік іс жүргізуді жүзеге асырады, оның міндеттері болып табылады:

- 1) құқық бұзушылықтар профилактикасы;
- 2) қоғамдық тәртіпті сақтау;
- 3) қылмыстылықпен күрес;
- 4) әкімшілік жазаларды орындау.

Жұмыстың негізгі бағыттары Әкімшілік полиция комитетінің ұйымдастырушылық құрылымына сәйкес келеді.

Профилактикалық басқармасы қоғамдық тәртіпті сақтау және көліктегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету қызметі аппараттарының жұмысын ұйымдастырушы болып табылады.

Басқарманың негізгі міндеттері:

- құқық бұзушылық профилактикасы саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру жөнінде ұсыныстар енгізу;
- құқық бұзушылық профилактикасы жүйесін жетілдіру бойынша тәсілдерді әзірлей отырып, құқық бұзушылықтардың профилактикасы жөнінде шаралар қабылдау;
- құқық бұзушылық профилактикасының жалпы, арнайы және жеке шараларын жетілдіру.

Оның құзыретіне мыналар кіреді:

1. Азаматтардың қауіпсіздік жағдайын, теміржол, әуе және су көлігіндегі қоғамдық тәртіпті сипаттайтын статистикалық деректерді жинау, қорытындылау мен талдау және оның негізінде:

-ірі бұқаралық, қоғамдық-саяси, спорттық және өзге де іс-шараларды өткізу кезінде жолаушылардың жеке және мүліктік қауіпсіздігін қамтамасыз

ететін жоспарлар түрінде жеке басының қауіпсіздігін, қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері бойынша бұйрықтардың, нұсқаулықтардың жобаларын, өзге де басқару шешімдерінің жобаларын дайындау;

- ҚР ІІМ Әкімшілік полиция комитетінің басшылығына вокзалдарда, айлақтарда, әуежайларда, қала маңындағы, жергілікті және алыс пойыздарды, кемелер мен ұшақтарды ілесіп жүру кезінде патрульдік қызметтің қызметін жетілдіру және тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар дайындау және енгізу.

Ішкі істердің желілік бөлімдері - көліктегі ішкі істер органдары жүйесіндегі негізгі буын. Олар ірі көлік тораптарында, теміржол станцияларында, авиациялық, теңіз, өзен порттарында жеке құрамның штат санына, жұмыс көлеміне, қылмыстың жай-күйін және криминогендік жағдайдың жай-күйіне әсер ететін басқа да факторларды ескере отырып, олар қызмет көрсететін көлік объектілерінің сипаттамасына қарай құрылады. Өз қызметінде олар Қазақстан Республикасының Конституциясын, "Ішкі істер органдары туралы" заңды, Қазақстан Республикасының басқа да заңдары мен құқықтық актілерін, Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің нормативтік актілерін басшылыққа алады. ЖПО қызметі заңдылық, гуманизм, адам құқықтарын құрметтеу, жариялылық, басқа мемлекеттік органдармен, қоғамдық бірлестіктермен, азаматтардың еңбек ұжымдарымен өзара іс-қимыл қағидаттарына сәйкес құрылады.

Желілік ПО өз міндеттерін аумақтық ішкі істер органдарымен, басқа да құқық қорғау органдарымен, сондай-ақ кәсіпорындармен, мекемелермен, ұйымдармен және қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасай отырып, белгіленген қызмет көрсету шекаралары шегінде орындайды.

ЖПО негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- 1) құқық бұзушылықтар профилактикасы;
- 2) қоғамдық тәртіпті сақтау;
- 3) қылмыстылықпен күрес;
- 4) қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазалауларды орындау.

Қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында ЖПО қызметкерлері мынадай іс шараларды жүзеге асырады:

- азаматтардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғайды;

- өз құзыреті шегінде қылмыстардан, әкімшілік құқық бұзушылықтардан және жазатайым оқиғалардан зардап шеккен, сондай-ақ олардың өмірі мен денсаулығына қауіпті дәрменсіз не өзге де жағдайдағы азаматтарға көмек көрсетеді;

- авариялар, апаттар, өрттер, дүлей зілзалалар және өзге де төтенше жағдайлар кезінде басқа ішкі істер органдарымен бірлесіп адамдарды құтқару және оларға алғашқы медициналық көмек көрсету, сондай-ақ оқиға болған жерді, қараусыз қалған мүлікті күзету жөнінде шұғыл шаралар қабылдайды;

- қоғамдық тәртіпті қорғайды және көлік магистральдарында, станцияларда, вокзалдарда, пойыздарда, аэро және су порттарында, өзен және әуе кемелерінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді;

- заңдарға сәйкес теміржол, әуе және су көлігінің әскерилендірілген күзет бөлімшелеріне атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сатып алуға, сақтауға, алып жүруге және тасымалдауға және т. б. рұқсаттар беріледі.

ЖПО қызметкерлері әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу бойынша келесі жұмыс жүргізеді:

- жеке немесе қоғамдық қауіпсіздікке қатер төндіретін қылмыстар, әкімшілік құқық бұзушылықтар және оқиғалар туралы өтініштерді, хабарламаларды және өзге де ақпаратты қабылдайды және тіркейді, заңнамада көзделген қажетті шараларды уақтылы қабылдайды;

- көлікте жүк және жолаушылар тасымалы саласында, сондай-ақ көлік экономикасы саласында жасалатын қылмыстардың алдын алу және жолын кесу мақсатында жедел-ізвестіру қызметін ұйымдастырады және өз өкілеттіктері шегінде осы мән-жайларды жоюға шаралар қабылдайды;

- кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің жүктеріне қатысты, олардың меншік нысандары мен ведомстволық тиесілілігіне қарамастан, көліктегі ішкі істер органдарының құзыретіне жатқызылған қылмыстардың және әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, жолын кесу жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады;

- өз құзыретіне жатқызылған құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының басқа құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасайды.

Заңнамада көзделген жағдайларда қылмыстарды ашу және тергеу, қылмыскерлер мен өзге де адамдарды ізвестіру жөніндегі ЖПО қызметі ерекше маңызға ие болады. Бұл салада ЖПО құзыретіне мынадай әрекеттер кіреді:

- Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес қылмыстық істерді қозғау және олар бойынша тергеп-тексеруді жүзеге асыру;

- экономика саласындағы жымқыру, теріс пайдалану және басқа да қылмыстарға қарсы күрес;

- қызмет көрсетілетін көлік объектілерінде есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті ұйымдастыру;

- анықтау, тергеу және сот органдарынан жасырынған, қылмыстық жазаны орындаудан жалтарған адамдарды, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды және заңнамада көзделген жағдайларда өзге де адамдарды ізвестіру және т. б.

Азаматтарға, лауазымды тұлғаларға, кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктерге өздерінің заңды құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыруда өз құзыреті шегінде көмек көрсету бойынша ЖПО мынадай функцияларды іске асырады:

- берілген құқықтар шегінде мемлекеттік органдар мен мекемелердің лауазымды адамдарына, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің өкілдеріне, егер оларға қарсы іс-қимыл жасалса немесе қауіп төнсе, олардың заңды қызметін жүзеге асыруға жәрдемдесу;

- иесіз мүлік пен қоймаларды тиісті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың қарауына бергенге дейін олардың сақталуын қамтамасыз ету жөнінде шұғыл шаралар қабылдау;

- көлікте табылған және ішкі істер органдарына тапсырылған құжаттардың, заттардың, құндылықтардың және басқа да мүліктің сақталуын, оларды заңды иелеріне қайтаруды не белгіленген тәртіппен өткізуді қамтамасыз ету;

- егер адамдардың денсаулығына, өміріне немесе мүлкіне қауіп төніп тұрса, жәбірленушілерді, куәгерлерді және қылмыстық процестің басқа да қатысушыларын, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері мен жақындарын қорғау жөнінде заңда көзделген шараларды қабылдау.

Ішкі істер желілік бөлімдерінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді және құқық бұзушылықтарға қарсы күресті ұйымдастыру орган басшыларына жүктелген.

Полицияның желілік пункттерінде азаматтардың қауіпсіздігін осы пункттердің бастықтары және құқық қорғау іс-шараларының кешенін орындайтын қызметкерлер жүзеге асырады.

Көліктегі ішкі істер органдарын ұйымдастырушылық құру практикасын зерделеу, осы органдарды дамытудың пісіп-жетілген және перспективалық қажеттіліктерін жан-жақты талдау және есепке алу олардың ұйымдастырушылық-құрылымдық құрылысын жетілдірудің мынадай негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: көліктегі ішкі істер органдарының штат санын анықтау үшін ғылыми негізделген нормативтерді әзірлеу; олардың ұйымдастырушылық құрылысын толық нормативтік бекіту; ЖПО құрылымын одан әрі мамандандыру.

Осы органдар қызметкерлерінің сандық құрамы олардың қызметінің мазмұнына, жұмыс көлемі мен күрделілігіне қарай анықталуы керек. Алайда, көліктегі ішкі істер органдары қызметкерлерінің штат санын есептеудің ғылыми негізделген әдістерінің болмауы іс жүзінде жеке құрамға қажеттілікті анықтау кезінде олар әдетте тәжірибеге сүйеніп, әдеттегі схема бойынша әрекет ететіндігіне әкеледі. Осы себепті құқық бұзушылықтарға қарсы күрес саласындағы функциялар мен олардың штаттық қамтамасыз етілуі арасында диспропорциялар қалыптасады.

Практикаға көліктегі ішкі істер органдары мен патрульдік полиция бөлімшелерінің барлық құрылымдық бөлімшелерінің штат санын олар шешетін міндеттердің көлемі мен сипатына, функциялары мен жұмыс істеу ортасының жағдайларына қарай айқындаудың ғылыми негізделген ұсынымдары қажет.

Көліктегі ішкі істер органдарының штат санын айқындау кезінде бірінші кезекте мынадай факторлар мұқият зерделенуге тиіс:

- а) қызмет көрсетілетін объектілердегі қылмыстылықтың жай-күйі;
- б) станциялардың, порттардың, әуежайлардың географиялық орналасуы және олардың экономикалық сипаттамасы (қоймалардың, қоғамдық тамақтандыру, сауда кәсіпорындарының саны мен сипаты және т. б.);
- в) жолаушылар және жүк тасымалдарының көлемі;

г) азаматтардың қауіпсіздігі және құқық бұзушылықтарға қарсы күрес саласындағы функцияларды орындау жөніндегі жұмыстың нақты көлемі мен еңбек сыйымдылығы [22, б.54].

Көліктегі ішкі істер органдарының құқықтық жағдайы мен қалыптасқан жүйесі темір жол, торап, порт, станция, аэровокзал, әуежай шегінде жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және құқық бұзушылықтарға қарсы күрес мәселелерін жедел шешуге, олардың әкімшілігімен, қоғамдық ұйымдармен бірлесіп құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін атап өту қажет.

2-тарау Көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметінің негізгі бағыттары және оларды жетілдіру жолдары

2.1 Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұйымдастырушылық-тактикалық нысандары мен әдістері

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметті жүзеге асыру кезінде ішкі істер органдары түрлі іс-шараларды жүзеге асырады. Кейбір жағдайларда бұл вокзалдарда, станцияларда, платформаларда, тауар парктерінде, әуежайларда және көліктің, порттың өзге де объектілерінде күнделікті объектілерді тікелей күзету, ал басқаларында - осы объектілерде өзге де іс-шараларды жүргізу кезінде әртүрлі арнайы нысандар мен әдістерді пайдалану болып табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың нысандары мен әдістерінің және тәсілдері жиынтығы әдетте тактика деп аталады.

Алайда, оны іске асырудың алдында күзет қызметін ұйымдастыру жеке құрамның жедел дайындығын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық шаралар кешенін жүзеге асырудан тұрады; оны ұтымды орналастыру; нұсқау беру; әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу үшін жұртшылықты тарту. Ұйымдастыру және тактика көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылығы алдын алу үшін бірін-бірі толықтырады.

Олардың алдында тұрған міндеттерді іс жүзінде жүзеге асыру мақсатында жасалатын нақты біртекті іс-әрекеттердің ұйымдық-құқықтық сыртқы көрінісінің нысанын жалпы қабылданған түсінікке сүйене отырып, мемлекеттік органдармен, қоғамдық ұйымдармен және азаматтармен өзара іс-қимыл жасай отырып, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу нысаны деп болжауға болады.

Ішкі істер органдарының құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметінің әртүрлі нысандарының мемлекеттік қызметтің құқықтық нысандарымен, яғни құқық белгілеумен, құқық қолданумен және құқықтарды қорғаумен тікелей байланысын көрсететін белгілі бір заңды аспектісіне ие болады.

Қызмет нысандарын зерттеумен айналысатын ғалымдар арасында әкімшілік-атқарушылық қызметтің функцияларын жіктеуге қатысты пікірлер бірлігі жоқ. Мысалы келесі жіктеу: материалдық-техникалық операциялар; ұйымдастырушылық іс-шаралар; азаматтық-құқықтық мәмілелер; тікелей мәжбүрлеу шаралары; мемлекеттік басқару актілері. Шынында да, атқарушы органдар аталған әрекеттерді жүзеге асырады. Бірақ, бұл әрекеттердің барлығы атқарушы және өкімдік қызмет нысандары ретінде таныла бермейді. Мысалы, азаматтық-құқықтық мәмілелерді басқару қызметінің нысандарына жатқызуға келісу мүмкін емес, өйткені бұл жағдайда атқарушы билік мүліктік құқықтардың субъектісі ретінде әрекет етеді, яғни, азаматтық құқық нормаларымен реттелетін азаматтық-құқықтық қатынастардың тарабы ретінде

болады. Кейбір ғалымдар қызметінің нысандарына жалпыға міндетті нормаларды басқару; әкімшілік актілер шығару; шарттар жасасу; қоғамдық қызметті ұйымдастыру; материалдық-техникалық іс-әрекеттер жасау жатқызады. Формалардың бұл жіктелуі басқарушылық қызметтің нақты мазмұнына көбірек сәйкес келеді.

Алайда, жалпыға міндетті нормаларды белгілеу басқару органдарының құқық белгілеу қызметінің нақты мазмұнын көрсетпейді, өйткені басқарудың барлық нормативтік актілері жалпыға бірдей міндетті емес, олардың заңды міндеті шектеулі немесе тек тар ведомстволық сипатта болуы мүмкін. Қызмет түрлеріне, әрине, жоғарыда айтылған шарттар жасасу кірмейді. Осы ұстанымдарға сүйене отырып кезінде, атқарушы қызмет нысандарының келесі жіктемесі ұсынылған болатын: басқарудың нормативтік актілерін шығару; құқықты қолдану; жедел-ұйымдастырушылық жұмыс; материалдық-техникалық іс-әрекеттер. Бұл жіктеуді жеке авторлар аздап нақтылап қабылдады. Біздің ойымызша, ең алдымен, ол құқық нормаларын белгілеу, ұйымдастырушылық іс-әрекеттер мен материалдық-техникалық операцияларды жүзеге асыру сияқты атқарушылық-өкімдік қызметтің типтік нысандары ретінде ерекшеленетініне назар аудартады.

Ішкі істер органдарының әкімшілік қызметінің нысандарын талдау үшін бұл жіктеу ең қолайлы, бірақ белгілі бір ескертулермен. Құқық нормаларын белгілеу басқару органдары қызметінің ерекше құқықтық нысаны ретінде полиция мен жалпы ішкі істер органдарына тән емес. Ішкі істер органдарының құқық белгілеу қызметі ішкі ведомстволық бағытқа ие. Қабылданатын нормативтік актілер тек бағынысты органдарға ғана жолданады және олар шешетін міндеттердің ерекшеліктерін ескере отырып, заңда қамтылған ережелерді іске асырудың маңызды құралы болып табылады.

Заңның негізінде және оны орындау үшін құқық нормаларын қолдану полицияның атқарушылық-өкімдік қызметінің мазмұнын құрайды, ол оның сыртқы әкімшілік функцияларында көрініс табады: жедел-ұйымдастырушылық іс-шаралар өткізу; ұйымдастырушылық-тактикалық іс-әрекеттер жасау; басқарудың әкімшілік актілерін шығару; өзге де заңды маңызы бар әкімшілік іс-әрекеттер жасау [23, 264-бет].

Жедел-ұйымдастырушылық іс-шараларға полиция аппаратының ішінде де, сыртқы әкімшілік қызметте де ұйымдастырушылық жұмыс барысында жасалатын іс-қимылдардың кең ауқымы жатады. Бұл жиналыстар, нұсқау беру, қоғамдық тәртіпті қорғауға қатысатын азаматтарға практикалық көмек көрсету, жұмыс тәжірибесімен алмасуды ұйымдастыру және т.б. болуы мүмкін. Шығармашылық қоғамдық-ұйымдастырушылық жұмысты заң нормаларымен егжей-тегжейлі реттеу мүмкін емес, өйткені бұл бастаманы тоқтатуға, формализм элементтерін енгізуге әкелуі мүмкін. Көптеген жедел-ұйымдастырушылық іс-шаралар құқықтық реттеуді қажет етпейді немесе тек жалпы түрде құқық нормаларымен реттеледі, (мысалы, нұсқау беру, құқық бұзушылармен профилактикалық әңгімелер жүргізу, жеке қамқорлықты жүзеге асыру және т.б.).

Ұйымдастырушылық-техникалық іс-әрекеттерге олардың заңды сипатына қарамастан, құқық қолдану және құқық белгілеу қызметінің қажетті алғышарты болып табылатын операциялар жатады (ақпаратты жинау және өңдеу, есепке алу, анықтамалар, есептер жасау, іс жүргізу, адресттік-анықтамалық жұмыс және т.б.). Аталған әрекеттер құқық бұзушылықтардың алдын алу, қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмысқа қарсы күрес функцияларына қатысты қосымша, қызмет көрсету сипатында болады. Оларды негізінен әкімшілік-көмекші персонал (хатшылар, іс жүргізушілер) жүзеге асырады. Кейбір аппараттарда жедел және инспекторлық құрам осындай операцияларды жүргізуге қатысады. Техникалық құралдарды, шағын механикаландыру құралдарын және ұйымдастыру техникасын енгізу ұйымдастырушылық-техникалық іс-қимылдардың құнын жеңілдетіп, арзандатуы тиіс.

Осылайша, жедел-ұйымдастырушылық және ұйымдастырушылық-техникалық іс-қимылдардың құқықтық сипаты жоқ, дегенмен олардың көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі полицияның негізгі міндеттерін шешудегі "қамтамасыз ету" маңызы өте зор.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша полицияның әкімшілік қызметінің пәрменді құқықтық нысандары басқарудың әкімшілік актілерін шығару және өзге де заңдық маңызы бар әкімшілік әрекеттерді жетілдіру болып табылады. Бұл нысандарды полицияның практикалық қызметінде қолдану құқықтық нормаларды орнатуға немесе нақты құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне, тоқтатылуына ықпал етеді.

Полицияның әкімшілік актілері (басқару актілері) - бұл әкімшілік құқық бұзушылықтардың тиімді практикалық алдын алу, қоғамдық тәртіп пен меншікті қорғау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында заңдардың негізінде және оларды орындау үшін шығарылатын міндетті нұсқамаларды қамтитын атқарушылық-өкімдік қызметтің ерекше заңды нысандары. Осы актілер арқылы ішкі істер органдарының құқық белгілеу қызметі де жүзеге асырылады. Осындай актілерді шығару арқылы жоғары тұрған органдар мен лауазымды тұлғалар бағынысты аппараттар мен қызметкерлерге басшылық жасайды, кадрларды орналастыруды жүзеге асырады, қызметкерлердің функционалдық міндеттерін нақтылайды, көтермелеу шараларын қолданады, тәртіптік жаза қолданады және т. б.

Бұл ретте акт басқару субъектісінің міндеттері мен құқықтарын жүзеге асыра отырып, атқарушылық-өкімдік қызметтің міндеттері мен функциялары іске асырылатын басқарушылық шешім болуға тиіс.

Қазіргі жағдайда бұл белгілердің көпшілігі толық көрінбейді. Басқару қарама-қарсы саяси күштердің ықпалында болған кезде (олардың барлығы, кейбір жағдайларды қоспағанда, демократияға деген адалдығын жариялайды), әр түрлі билік органдары арасындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу құзыретінің бұрын белгіленген бөлінуі бұзылады және басқару актісі жаңартылатын құқықтық жүйеде атқарушы-өкімдік қызметтің функцияларын жеткіліксіз көрсетеді. Осыған байланысты, факторларды талдаумен қатар лауазымды тұлғалар мен органдар арасында құзыреттілікті бөлу кезінде ескеру

кажет, олардың қалыптасқан жүйесі болмаған кезде және факторлардың өзі ортақ сипатта болған кезде, оларды заңды түрде рәсімдеу және практикалық қолдану өте қиын.

Басқару актілерінің заңды мәні мынада: олар құқық нормаларын өзгертеді, өзгертеді немесе жояды, басқарушыларға және басқарылатындарға міндеттер жүктейді немесе оларға құқықтар береді, заңды актілер ретінде әрекет етеді, яғни мемлекеттік басқару саласындағы құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі немесе тоқтатылуы үшін негіз болады. Басқару актілеріне, атап айтқанда олардың құрылымына, тіліне және өзгерту, тоқтата тұру, қолдану және жою тәртібіне қойылатын заңды талаптар ерекше проблема болып табылады. Актіні уәкілетті орган басып шығаруы және ресми басылымда жариялануы да маңызды.

Ішкі істер органдары (полиция) басқару актілерінің ішінде көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі нормативтік актілер салыстырмалы түрде аз топты құрайды. Негізгі нормативтік актілер ІІМ, КППД қабылдайтын актілер және белгілі бір дәрежеде көлік объектілерінде ІІО актілері болып табылады. Сондықтан, ЖІО басқару актілерінде тек туынды нормалар, яғни жоғары тұрған ішкі істер органдарының нұсқамаларына негізделген және оларды тиісті органның жергілікті жұмыс жағдайларына қолдануды нақтылайтын қызметтік ережелері белгіленеді. Нақтылау аппарат немесе қызметкерлерінің функционалдық міндеттерін, олардың жұмыс нысандары мен әдістерін және т. б. бөлуде (нақтылауда) көрсетілуі мүмкін.

Полиция нормативтік актілерінің ерекше нысандары жұмыс жоспарлары, нарядтардың бірыңғай орналасуы, рейдтер (операциялар) өткізу жоспарлары және т. б. болып табылады. Оларда белгілі бір кезеңге көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша орын мен уақыты, барлық немесе жеке құрамның бір бөлігіндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі міндеттер, нарядтар мен қызметтер арасындағы өзара іс-қимыл нысандары, техникалық тәсілдер (жалпы) және т. б. айқындалады.

Ішкі істер органдарының жеке актілері - көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы басқару актілерінің негізгі түрі. Оларға белгілі бір объектіге бағытталған және бір рет қолдануға арналған нұсқамалар бар актілер жатады. Олардың мәні құқық нормаларын нақты жағдайға, адамға қолданудан тұрады. Бұл актілер құқықтық нормалардың диспозициясын немесе санкциясын жүзеге асыруға бағытталуы мүмкін. Сыртқы әкімшілік қызметте құқық бұзушыларға әкімшілік-құқықтық нормалардың санкциясын қолдану туралы актілер маңызды орын алады.

Бұл жеке актілер тобы құқық қорғау, юрисдикциялық сипатқа ие. Олар әрқашан құқық бұзушылықтармен, әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алумен, қоғамдық қатынастарға қатысушылардың мінез-құлқын бағалаумен және әкімшілік мәжбүрлеу (жазалау) шараларын қолданумен байланысты. Мұндай актілерді ЖІО бастығы, оның орынбасары немесе басқа өкілетті тұлға

кінәлілерді жазалау, құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу, адресаттың өзіне құқықтық нормалармен жүктелген міндеттерді орындауын қамтамасыз ету мақсатында шығарады (мысалы, әкімшілік қадағалау туралы қаулы).

Әкімшілік актілердің нәтижесінде нақты құқықтық қатынастар пайда болады, өзгереді немесе тоқтатылады. Мұндай актілер полицияның ішкі және сыртқы әкімшілік қызметінде қолданылады.

Ішкі істер органдарының көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі әкімшілік актілері жазбаша немесе ауызша болуы мүмкін. Олардың көпшілігі үшін жазбаша нысан орнатылған, өйткені ол ерік-жігерді неғұрлым толық және нақты тұжырымдауға мүмкіндік береді, адресатқа актінің мазмұнын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, олардың заңдылығын бақылауды жеңілдетеді және тиісті жағдайларда оларға шағымдануға негіз болады.

Ішкі істер органдары жеке құрамының қызметіндегі өзгерістерге байланысты актілер, сондай-ақ ұсақ бұзақылық және басқа да әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін айыппұл салу туралы актілер жазбаша ресімдеуді талап етеді.

Ішкі қызметтік қатынастарда, сондай-ақ құқық нормалары әкімшілік актілерді міндетті түрде жазбаша ресімдеуді талап етпейтін жағдайларда олар ауызша нысанда қабылдануы мүмкін. Ауызша актілер анағұрлым жедел, өйткені оларды қабылдау көп уақытты қажет етпейді, бұл олардың орындалу жылдамдығын қамтамасыз етеді.

Атауы бойынша көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі практикалық қызмет процесінде қабылданатын әкімшілік актілер әртүрлі болуы мүмкін: бұйрықтар, нұсқаулықтар, жедел-қызметтік қызмет жоспарлары, қаулылар және т. б. Басқару актілерін шығаруға лауазымды адамдардың өкілеттіктері заңдармен, жарлықтармен, Үкімет қаулыларымен, мемлекеттік және атқарушы билік органдарының шешімдерімен, сондай-ақ ҚР ПМ және оның құрамына кіретін субъектілердің бағынысты ішкі істер органдарының бұйрықтармен айқындалады.

Әкімшілік қызметте құқықты қолдануды тек жеке заң актілерін шығаруға дейін қысқартуға болмайды. Полицияның әкімшілік қызметінің практикасында өзге де заңдық маңызы бар іс-әрекеттер жасау да маңызды мәнге ие.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі ішкі істер органдарының заңды маңызы бар әкімшілік іс-әрекеттерінің мазмұны нақты мән-жайларға құқықтық нормаларды қолдану болып табылады, бірақ жеке актілер жарияланбайды. Бұл жағдайда полицияның әртүрлі қызметтері мен олардың қызметкерлері құқықтық нормада көрсетілген, бірақ жеке актілерді қабылдамай-ақ жедел жағдайларда жүзеге асыратын көптеген заңды маңызы бар әкімшілік әрекеттерді білдіреді.

Заңда көрсетілген және осыған байланысты тікелей жаңа құқықтық жағдай туғызатын, қолданыстағы құқықтық қатынастарды өзгертетін немесе

осындай салдарларға бағытталғанына немесе бағытталмағанына қарамастан, осындай құқықтық салдарлардың туындауы үшін қажетті шарт ретінде әрекет ететін өзге де заңды маңызы бар ЖПО әкімшілік іс әрекеттері жатады. Полиция қызметтері мен олардың қызметкерлері күн сайын жасайтын мұндай әрекеттердің мысалдары: тіркеу, рұқсаттар (лицензиялар) беру, құжаттау, мәжбүрлеу шараларын қолдану (әкімшілік актілер шығармай), қызметтік аттестаттау және т. б.

Тіркеу - бұл полицияның (ішкі істер органдарының) тиісті жазбаларында (белгілерінде) көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға тікелей қатысы бар фактілерді, оларды есепке алу, құжаттамалық ресімдеу және кейіннен бақылау мақсатында белгіленген басқару тәртібін, қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті ресми белгілеу.

Азаматтарға, мекемелерге, кәсіпорындар мен ұйымдарға рұқсат беру жаңа құқықтар мен міндеттердің пайда болуымен де байланысты. Мәселен, көлік объектілерінде жеке тұлғаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы заңнамаға сәйкес ЖПО атыс қаруын, оған оқ-дәрілерді, жарылғыш материалдарды сатып алуға, сақтауға, алып жүруге және тасымалдауға, сондай-ақ олар қолданатын объектілерді ашуға және олардың жұмыс істеуіне рұқсат береді. ЖПО аталған объектілер мен заттардың айналысы мен жұмыс істеуінің белгіленген қағидаларының сақталуын қадағалауды (бақылауды) жүзеге асыруды осы заңдық маңызды іс-әрекеттермен байланыстырады.

ЖПО құқықтық нысандарымен қатар қызметтің құқықтық емес нысандары да қолданылады. Олар ұйымдастырушылық әрекеттерді жүзеге асыру және материалдық-техникалық операцияларды орындау үшін қажет. Мысалы, орындаушыларды оқыту, ұсыныстар әзірлеу, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің оң тәжірибесін тарату, фактілерді тіркеу, көлік объектілерінде қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ететін іс-әрекеттер анықталған анықтамалар мен басқа құжаттарды дайындау.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу нысандары мен әдістерін таңдау қойылған мақсаттарға, орындалатын міндеттер түріне, қызмет көрсетілетін аумақтың ерекшеліктеріне, күштер мен құралдардың болуына байланысты. Олардың кейбіреулері тұрақты, ал басқалары өзгермелі және мобильді. Әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайлардың өзгеруімен, жаңа міндеттердің пайда болуымен, басқа жағдайлардың әсерінен қорғау нысандары мен әдістері өзгереді. Тактиканың өзгеруі екі маңызды фактордың: біріншіден, адамдардың (адам факторы) және екіншіден, техникалық құралдардың бірлескен әрекетінің сөзсіз салдары болып табылады.

Ғылыми әдебиеттер мен қалыптасқан тәжірибені талдау әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұйымдастырушылық-тактикалық нысандары, аумақтық ішкі істер органдарының қызметінде қолданылатындарға ұқсас болғанымен, белгілі бір ерекшеліктерге ие екендігін көрсетеді. Пойыздарды ілесіп жүру нарядтары, отырғызу топтары, арнайы рейдтер мен операциялар,

тосқауылдар - көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу тактикасы мен ұйымдастыру нысандарының үлгі иерархиясы.

Ішкі істер органдары бөлімшелерінің тәртіп пен қауіпсіздікті сақтау бойынша аталған нысандарды іске асыруы, тәжірибені зерделеу көрсеткендей, полиция нарядтарын дұрыс орналастыруға байланысты. Дәлелді профилактиканы енгізу үшін үлкен деректермен жұмыс істеу әдістерін қолдануға көшу қажет. Дата-аналитика әдістері қылмыстың географиялық ошақтарын болжауға және құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін полиция ресурстарын жіберуге мүмкіндік береді [24].

Көлік объектілерінде патрульдік-бекеттік нарядтарды орналастыру объектілердің орналасуын ескере отырып жүзеге асырылады. Станцияларда, вокзалдарда, платформаларда, әуежайларда және басқа да көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін патруль және полиция бекеті сияқты полиция нарядтары, сондай-ақ жедел-іздістіру топтары тағайындалады. Вокзалдың, аэровокзалдардың, өзен станцияларының үй-жайларында әдетте бекеттер қойылады, онда бекетке қызмет өткерудің нақты орны айқындалады, одан бақылау жүргізу, басқа бекеттермен байланыста болу және құқық бұзушылықтардың жолын кесу үшін тез шаралар қабылдау неғұрлым ыңғайлы. Жолаушылар ағынының қарқындылығына байланысты платформалар мен айлақтарда жолаушылардың отыруы мен түсуін тұрақты бақылау арқылы; платформалар мен айлақтарды айналып өту және тексеру жолымен; сондай-ақ оларға іргелес құрылыстар мен құрылғыларды қызмет атқаратын тәртіпті қорғау бекеттері қойылуы мүмкін. Станциялардағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу әдетте тоқтап тұрған кезінде жолаушылардың отыруын және түсуін бақылайтын поездарды ілесіп жүру нарядтарына жүктеледі.

Көлік объектілерінде қоғамдық тәртіпті күзетуді қамтамасыз ету жөніндегі қызметке түскен қызметкерлер мынадай міндеттерді орындайды:

- көлік объектілерінде құқықтық тәртіпті;
- патрульдеу бағыттарында азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуды және жолын кесуді;
- бағыттарда қылмыс жасаған, тергеуден және соттан жасырынып жүрген адамдарды, әскери бөлімді өз бетімен тастап кеткен әскери қызметшілерді анықтауды және ұстауды;
- жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын ішкі істер органдарының бөліністеріне көмек көрсетуді;
- көлік инфрақұрылымы жұмыскерлерімен өзара іс-қимыл жасауды қамтамасыз етеді.

Қызметке түсетін қызметкерлер:

- бағыттың жедел жағдайы мен ерекшеліктерін;
- жақын орналасқан ПБЖ-ны және олармен байланыс орнату жүйесін;
- іздістіру жарияланған адамдар мен мүліктің белгілерін;

- көлік және метрополитен нысандарында құқық бұзушылықтар жасау ерекшеліктерін, қоғамға қарсы элементтің жинақталған орындарын;

- ұшақтардың, жолаушылар поездарының, электр пойыздарының қозғалыс кестесін, жол жүру құжаттарының түрлерін;

- көлік және метрополитен нысандарында өрт қауіпсіздігі қағидаларын, өрт сөндіру қызметі келгенге дейін өрт кезінде өрт сөндіру құралдарын қолдануды білуі тиіс.

Әуежайлардағы патрульдің міндеттері жолаушылар болатын орындарды аралай отырып, әуежай терминалын патрульдеу болып табылады. Бұл ретте, әуежайларда қызмет атқару кезінде нарядтар:

- авиациялық қауіпсіздік қызметімен өзара іс-қимыл жасайды, әуежай ғимаратына тыйым салынған заттардың өткізілуін анықтауға жәрдем көрсетеді, тыйым салынған заттар табылған кезде дереу кезекші бөлімге баяндайды;

- әуе кемесі командирінің актісі негізінде құқық бұзушы рейстен мәжбүрлеп шығарылған жағдайда түсіретін жолаушыны әуе кемесінің бортсерігінен қабылдайды немесе авиациялық қауіпсіздік Ережелеріне және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес одан ары жауаптылыққа тарту үшін авиакомпанияның жердегі қызметі қызметкерлерінің құқық бұзушыны беру актісі негізінде отырғызуға жібермейді.

Құқық бұзушылық бар кезде Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің талаптарына сәйкес жауапкершілікке тарту шараларын қабылдайды.

Темір жол объектілеріндегі нарядтардың міндеттері жолаушылар болатын орындарды аралай отырып, вокзалдар мен станцияларды, перрондарды патрульдеу болып табылады.

Бұл ретте, көлік объектілерінде қызмет атқаратын нарядтар:

- әскерилендірілген теміржол күзеті қызметімен өзара іс-қимыл жасайды, вокзал (станция) ғимаратына тыйым салынған заттардың өткізілуін анықтауға жәрдем көрсетеді;

- қажет болған кезде қамауда ұсталатын сотталған адамдарды тасымалдайтын арнайы вагонның сыртқы күзетін қамтамасыз етуде әскери қарауыл бастығына көмек көрсетеді;

- жолаушылар тасымалдау ережелерінде және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда, белгіленген тәртіппен жолаушылар поездарынан жолаушыларды және поезд бригадалары қызметкерлерін түсіруге поезд бастығына және вагон жолсеріктеріне құқық бұзушыны қызметкерлерге тапсыру актісі негізінде мәжбүрлеп түсіруге немесе отырғызуға жібермеуге көмек көрсетеді;

- теміржол кәсіпорнының және әскерилендірілген теміржол күзетінің қызметкерлеріне жүктердің ұрлануын, азаматтардың теміржолдар арқылы белгіленбеген жерлерде өтуін, сондай-ақ теміржолға бөгде заттардың болуын (салынуын), сигнализация мен байланыс құралдарына зақым келтірілуін, вагон жабдығының бүлінуін болдырмауда қажетті көмек көрсетеді.

Әкімшілік құқық бұзушылық белгілері анықталған кезде, Қазақстан Республикасының заңнамасын және өзге де нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа ала отырып, патрульдік-бекеттік жасақ:

- құқыққа қарсы іс-әрекеттерді дереу тоқтатуды талап етеді;
- құқық бұзушының жеке басын сәйкестендіреді;
- істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды, әкімшілік іс жүргізудің қозғалуын болғызбайтын мән-жайлардың бар-жоғын, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық жасаудың себептері мен жағдайларын анықтайды;
- құжаттау сапасы мен материалды жинаудың толықтығын қамтамасыз етеді.

Патрульдік-бекеттік наряд әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы электрондық форматта немесе келісім бойынша қағаз тасығышта жасайды. Әкімшілік жауаптылыққа тарту үшін материалды рәсімдеу процесінде ӘҚБК-нің 744-бабына сәйкес құқық бұзушыға құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді [25].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы ол анықталған жерде толтыру мүмкін болмаған кезде жеке тұлғаларды ең жақын полиция бөлінісінің қызметтік үй-жайларына жеткізу жүзеге асырылады. Құқық бұзушыны жеткізу туралы әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаға немесе әкімшілік ұстау туралы хаттамаға (әкімшілік қамауға алу санкциясы бар әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша) тиісті жазба жасалады.

Нақты жағдайға байланысты тактикалық іс-қимылдардың тәртібі өзгеше болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы құқық бұзушыларды дереу ұстауға, оларды оқшаулауға, зардап шеккендерге көмек көрсетуге, құқық бұзушылықтың куәгерлерін анықтауға, оқиға орнын күзетуді ұйымдастыруға бағытталуы керек.

Ілесіп жүру нарядтары қала маңындағы және жергілікті қатынастардағы поездарды, сондай-ақ қалааралық поездарды, кемелерді, ұшақтарды ілесіп жүру үшін тағайындалады.

Олардың саны мен құрамын әрбір нақты жағдайда ішкі істер органдарының басшысы қолда бар күштер мен құралдарды, жүретін поездар санын ескере отырып айқындайды. Осы мақсатта жолаушылар поездарына ілесіп жүру үшін арнайы бөлімшелер (взводтар) құрылды.

Жолаушылар пойыздарындағы патрульдік жасақтардың міндеттері:

- жолаушылар поездарында қоғамдық тәртіптің сақталуын, жолаушылар мен поезд бригадалары қызметкерлерінің қызметтік міндеттерін орындауы кезінде қауіпсіздігін қамтамасыз ету, барлық құрам бойынша тұрақты аралап өту;

- теміржол көлігі жұмыскерлерімен (станция, вокзал бойынша кезекшілермен, жолаушылар поездарының бастықтарымен/аға жолсеріктерімен) бірлесіп, поезд жүріп келе жатқанда жолаушылардың отыруына және түсуіне, азаматтардың басқышта, тіркемеде, төбелерде және вагондардың жұмыс істемейтін тамбурларында жүруіне жол бермеу шараларын қабылдау;

- ден қою шараларын қабылдау үшін жолаушылар поезының бастығын (аға жолсерікті) поезд бригадасы қызметкерлерінің лауазымдық нұсқаулықты бұзғандығы анықталғаны туралы ақпараттандыру;

- кезекші бөлімге, құзыретті органдарға және тасымалдаушыға анықталған бұзушылық туралы хабарлай отырып, билетсіз жолаушыларды, артық қол жүгін, рәсімделмеген багаж бен жүк-багажды алып жүруді анықтауға көмектесу;

- жолаушылар поездарының бастығымен (аға жолсерікпен) немесе оны алмастыратын адаммен бірлесіп, жолаушылардың жүріс-тұрыс қағидаларын, қоғамдық тәртіпті және өрт қауіпсіздігін сақтауы, жолаушылар поездарында патрульдік жасақтың болуы және оның орналасқан жері туралы профилактикалық сипаттағы ақпаратты радиорубка арқылы үнемі жариялап отыруды қамтамасыз ету;

- вагондарда спирттік ішімдіктерді ішудің алдын алу, жолаушылардың қол жүгінің сақталуына жауапкершілігін арттыру, құжаттарды және неғұрлым құнды заттарды өзімен бірге немесе рундуктарда сақтау қажеттілігін түсіндіру, купенің есігін түнгі уақытта ілмектеп бұғаттау, сондай-ақ заттарды қараусыз қалдыруға жол бермеу мақсатында жолаушылармен жеке-профилактикалық әңгімелесулер жүргізу;

- заңнамада көзделген жағдайларда құқық бұзушыларды қызметкерлерге беру туралы поезд бастығының актісі негізінде белгіленген тәртіпте жолаушылар поездарынан жолаушыларды және поезд бригадаларының жұмысшыларын түсіру немесе оларды отырғызуға жол бермеу;

- жолаушылар поездарының соңғы станцияға келуі бойында вагондарды қарауды жүргізу, олардан бөгде адамдарды түсіру, заңды негіздер болған кезде оларды полицияға жеткізу. Жолаушылар поезын қарау кезінде анықталған иесіз заттарды, құндылықтарды, құжаттарды белгіленген тәртіппен кезекші бөлімге тапсыру болып табылады.

Қалыптасқан жедел жағдай мен әкімшілік және криминалдық полиция қызметтері аппараттарының ұсынымдары негізінде әрбір нарядқа бағыт карточкасы немесе бағыт парағы беріледі, онда мынадай деректер көзделеді:

- қандай пойыздарды ілесіп жүру керек;
- қандай станцияларда ауысу жасау керек;
- станциялардың аумақтарын қандай ретпен айналып өту керек;
- қандай объектілерді қарау керек;
- кіммен өзара әрекеттесу керек және жедел жағдай туралы қашан есеп беру керек.

Мұндай тәжірибе пойыздардың едәуір көп санын ілесіп жүруге қамтуға, полиция бекеттері жоқ теміржол станцияларын бақылауға алуға, теміржол көлігі қызметкерлерімен өзара іс-қимылды жақсартуға және нарядтардың жұмысын тиімдірек бақылауға және қажет болған жағдайда оларды маневрлеуге мүмкіндік береді.

Нарядтардың нәтижелері көбінесе міндеттерді қоюға байланысты. Қызметке түскен кезде белгіленген уақытта жеке құрам сапқа тұрады, сыртқы

түрі және оның қызмет атқаруға дайындығы тексеріледі. Ішкі істер органы бойынша кезекші оларға қызметтік құжаттарды, құрал-жабдықтар мен табельдік қару-жарақ береді. Арнайы жабдықталған бөлмелерде командирлердің басшылығымен табельдік қаруды жарақтандыру жүргізіледі, содан кейін кезекші жеке құрамды жедел жағдаймен, іздестіріліп жатқан адамдардың бағдарларымен және белгілерімен таныстырады, нұсқама жүргізетін жауапты басшыға қызмет өткеруге дайындығы туралы баяндайды.

Міндеттерін орындауға кірісе отырып, ілесіп жүру жасағы жолаушылардың жүретін пойызда (кемеде) отыруын бақылайды. Жөнелту кезінде наряд поезд бригадасына (кеме командасына) поездың (кеменің) полиция нарядымен бірге жүретіні туралы хабарлайды. Пойыздың (кеменің) құрамы бойынша жүре отырып, наряд қоғамдық тәртіптің бұзушыларын анықтайды, бұзушылықтарға бейім адамдарға профилактикалық шаралар қолданады. Вагондар толып жатқан кезде, наряд, тәжірибе көрсеткендей, вагон тамбурларының бірінде, аялдамада вагоннан вагонға платформа арқылы ауысады. Тәртіп бұзушыны анықтаған жағдайда наряд оның іс-әрекетін тоқтатады, ал қажет болған жағдайда құқық бұзушыны ішкі істер органына жеткізеді. Құқық бұзушы мен жолаушыларға ұстаудың себебін, оның қандай нормативтік актіні бұзғаны үшін жүргізілгенін, құқық бұзушы қайда жеткізілетінін түсіндіруі қажет. Ұсақ бұзақылық жасаған тұлғаны ұстау кезінде құқық бұзушылықтың куәгерлері анықталады. Бірақ, әкімшілік құқық бұзушыны ұстай отырып, наряд пойызды (кемені) одан әрі ілесіп жүруге мүмкіндігі жоқ. Сондықтан, тәжірибе көрсетіп отырғандай, наряд ішкі істер органы бойынша кезекшіні поездық (кемелік) радиобайланыс арқылы хабардар етеді, жағдайды баяндайды, құқық бұзушыны ішкі істер органы бар жақын маңдағы станциялардың (айлақтардың) бірінде поездан (кемеден) шығарады, ал наряд поезды (кемені) ілесіп жүруді жалғастырады. Соңғы станцияға келгеннен кейін наряд жолаушылардың түсуін бақылайды, ұмытылып қалған заттарды, құқық бұзушыларды анықтау мақсатында вагондарды (кабиналарды) айналып өтеді.

Қалааралық поездарда ілесіп жүру наряды азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және поездың жүру жолындағы құқық бұзушылықтардың жолын кесу үшін тағайындалады. Ілесіп жүру нарядының сандық құрамын көліктегі ПО бастығы немесе ЖПО бастығы айқындайды. Нарядта екі және одан да көп адам болған кезде оны инспекторлық құрамның қызметкері немесе тәжірибелі қызметкерлер басқарады. Арнайы мақсаттағы поезды, туристік поезды, әскерге шақырылғандар немесе әскер қатарынан босатылған, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған поезды және ұйымдық тәртіппен жүретін басқа да адамдарды алып жүру үшін жедел-басшы құрамның қатарынан қызметкердің басшылығымен күшейтілген ілесіп жүру наряды бөлінеді. Мұндай поезды орган бастығының нұсқауы бойынша ілесіп жүру жолдың соңғы пунктіне дейін немесе осы полиция бөлімшесі қызмет көрсететін темір жол шекарасында жүзеге асырылуы мүмкін. Наряд өзі тағайындалған бөлімшенің бастығына және кезекшісіне бағынады. Әр нарядтың міндеттері

мен функциялары мақсатқа байланысты анықталады. Мәселен, темір жол көлігінде ПО бастықтың бұйрығымен поездарды ілесіп жүру бойынша арнайы бөлімшелер құрылады, онда құқық бұзушылықтар барынша жасалуы мүмкін. Мұндай іс-шараларды өткізу қалааралық пойыздардағы жедел жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді.

Алайда, қазіргі заман резервтерді, қоғамдық тәртіпті сақтауды ұйымдастырудың жаңа нысандарын үнемі іздеуді талап етеді.

Практикалық материалдарды зерделеу тұрақты мобильді топтарды (қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтар жасауға болатын пойыздарды ілесіп жүру нарядтарын) құру қажет екенін көрсетеді.

Пойыздарды ілесіп жүру нарядтары жұмысының тиімділігіне көлік объектілеріне құқық бұзушылардың кіруінің алдын алу, сондай-ақ пойыздардың жүру мен келуі кезінде құқық бұзушылықтардың жолын кесу мақсатында құрылатын турникеттердің жұмыс істеуі мен қызметі әсер етеді. Олардың саны отырғызу платформаларының санаты мен мөлшеріне, жолаушылар станцияларының орналасуына, отырғызу платформаларына кіреберістердің саны мен орналасуына, сондай-ақ учаскеде өтетін пойыздардың қозғалыс қарқындылығына байланысты белгіленеді.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға арнайы операциялар мен рейдтер жүргізу үлкен әсер етеді. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың бір нысаны бола отырып, олар қойылған міндеттерді орындауға бағытталған мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың келісілген және өзара байланысты іс-қимылдарының жиынтығын білдіреді. Оларды өткізу құқық бұзушылармен күрестің тиімділігі мен сапасын арттыруға, өткізу орындарындағы жедел жағдайды сауықтыруға мүмкіндік береді. Операциялар мен рейдтер мынадай мақсаттарға қол жеткізу үшін жүргізіледі: құқық бұзушылықтардың алдын алу; вагон жабдықтарының бүлінуінің алдын алу; көлік объектілерінен құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдарды уақтылы алып қою; бұзақылық көріністердің жолын кесу; спирттік ішімдіктер ішудің, адамның қадір-қасиеті мен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтіретін мас күйінде жүрген адамдарды ұстаудың алдын алу; жолаушыларға қызмет көрсетуді жақсарту, жазатайым оқиғалардың алдын алу және т. б.

Операциялар (рейдтер) көлік әкімшілігінің, жұртшылықтың және қалалық, аудандық ішкі істер органдарының кеңінен қатысуымен арнайы әзірленген жоспар бойынша жүргізіледі. Жол учаскелері, порттар, әуежайлар шегінде операцияға (рейдке) басшылықты желілік ПО жүзеге асырады. Операцияны (рейдті) жүзеге асыру барысында қоғамдық тәртіпті қорғаудың әртүрлі тәсілдері, атап айтқанда күштермен маневр жасау қолданылады.

Азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің және әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ерекше нысаны тосқауылдар болып табылады. Тосқауыл - бұл ішкі істер органы бөлімшесінің қоғамдық-саяси және басқа да бұқаралық іс-шараларды өткізу кезеңінде қалаларға құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдардың кіруін алдын алу, сондай-ақ жүктерді ұрлаудың жолын кесу және құқық бұзушылықтарды уақтылы анықтау

мақсатында поездар, кемелер қозғалысының бағыттарын көлікте бұғаттауы немесе жабуы. Тәжірибе көрсеткендей, тосқауылдар тұрақты және уақытша болады. Тұрақты тосқауылдың мақсаты мен мәні көліктегі ішкі істер органдарының негізгі міндеттеріне байланысты.

Алайда, патрульдік-бекеттік қызмет қызметкерлері жедел тосқауылдарға шынымен қатыспайтындығына назар аудартады. Оларды оқытумен және дайндағымен бірде-бір салалық қызмет айналыспайды, нәтижесінде көптеген қызметкерлер азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және құқық бұзушылықтармен күресуде оң нәтижелерге қол жеткізе алмайды. Жедел тосқауылдарға тартылған полиция қызметкерлерінің көпшілігі коммерциялық тексеру, әскерилендірілген күзет пункттерінің қызметкерлерін ауыстырады.

Тәжірибені зерделеу уақытша тосқауылдардың қызметін құқықтық реттеу саласында кемшіліктер бар екенін көрсетеді. Осы уақытқа дейін тосқауылда жұмыс істейтін ішкі істер органдары қызметкерлерінің функционалдық міндеттері әзірленбеген.

Көліктегі ішкі істер органдарының құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметінде апаттар, авариялар, өрттер, жарылыстар кезінде және басқа да төтенше жағдайлар болған кезде ерекше қиындықтар туындайды. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай жағдайлар негізінен үш себепке байланысты болады:

- жылжымалы құрамды, механизмдерді, объектілерді пайдаланудың белгіленген ережелерін, өртке қарсы қауіпсіздік ережелерін өрескел бұзған кезде, яғни лауазымды тұлғалардың техникалық-құқықтық нормаларды бұзуы нәтижесінде;

- табиғаттың стихиялық күштерінің көрінісі нәтижесінде, төтенше жағдайлар адамның еркіне қарамастан пайда болады;

- азаматтардың қасақана не абайсыз әрекеттері, тез тұтанатын, жарылғыш, улы, радиоактивті және айналасындағыларға қауіп төндіретін басқа да заттар тасымалдау кезінде.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің «Көлік және метрополитен нысандарында қоғамдық тәртіпті сақтауды қамтамасыз ету бойынша Қазақстан Республикасы полиция қызметкерлерінің патрульдік-бекеттік қызметті атқаруы жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы» 2023 жылғы 2 ақпандағы № 115 бұйрығына сәйкес төтенше жағдайлар кезінде көлік объектілерінде қоғамдық тәртіпті күзетуді қамтамасыз ету жөніндегі патрульдік-бекеттік жасақтарының іс-әрекеттері:

Өрт кезінде:

- дереу кезекші бөлімге баяндайды, азаматтарды эвакуациялау бойынша шаралар қабылдайды, коммуналдық, авариялық-құтқару, өрт сөндіру және медициналық қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз етеді;

- күдіктілерді ұстауға, куәларды, көрген адамдарды анықтауға шаралар қолданады;

- емдеу мекемелеріне зардап шеккендерді жеткізуде медицина қызметкерлеріне көмек көрсетеді;

- жанып жатқан ғимараттарға, вагондарға өртті жоюға тартылған адамдардан басқа ешкімді жібермейді, периметрдің қоршалуын қамтамасыз етеді;

- кезекші бөлімнің (командирдің) нұсқауына дейін мүлікті және оқиға орнын күзетуді ұйымдастырады.

Су тасқыны, сел кезінде:

- су басу қаупі туралы дереу кезекші бөлімге баяндайды және шешім сұрайды, азаматтарды хабардар етеді;

- азаматтар мен мүліктерді құтқаруға шаралар қабылдайды, оларды (бірінші кезекте балаларды, әйелдерді, қарттар мен науқастарды) эвакуациялауды ұйымдастырады, зардап шеккендерге көмек көрсетеді;

- су басқан аудандардан азаматтарды өткізу кезінде тәртіпті қамтамасыз етеді;

- мүлікті қорғауды ұйымдастырады, тонау деректерінің алдын алады.

Боран, дауыл, қар басу, тұман және көктайғақ кезінде:

- жағдайды дереу кезекші бөлімге баяндайды, азаматтарға қауіп туралы және қажетті сақтық шаралары туралы ескертеді;

- дәрменсіз күйде қалған зардап шеккендерге көмек көрсетеді, азаматтарды жылыту және эвакуациялау бойынша шаралар қабылдайды.

Жер сілкінісі кезінде:

- жағдайды дереу анықтайды, кезекші бөліммен, басқа ПБЖ-мен байланыс орнатады;

- қозғалыс үшін қауіпті орындарды анықтайды және азаматтарды қауіпсіз бағыттар бойынша қайта бағыттайды;

- азаматтарды құтқаруға, зардап шеккендерге көмек көрсетуге, оларды медициналық көмек пункттеріне жіберу шараларын қабылдайды.

Апаттар, зілзалалар мен авариялар туындаған кезде:

- болған жағдай туралы дереу кезекші бөлімге баяндайды және азаматтарды құтқару, зардап шеккендерге көмек көрсету және оларды емдеу мекемелеріне жіберу шараларын қабылдайды;

- коммуналдық, авариялық-құтқару, өрт сөндіру және медициналық қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз етеді;

- кезекші бөлімнің (командирдің) нұсқауына дейін оқиға орнын күзетуді қамтамасыз етеді;

- оқиға орнына, оның зардаптарын жоюға тартылған адамдардан басқа бөгде адамдарды жібермейді;

- қоршауды ұйымдастыру, ТЖ салдарын жою үшін тұрғындары, тартуды ұйымдастырады.

Эпидемия кезінде:

- ауру деректері туралы дереу кезекші бөлімге баяндайды;

- жеке қорғаныш құралдарын пайдалу арқылы эпидемияға қарсы жеке қауіпсіздік шараларын сақтай отырып, азаматтардың залалданған аймаққа өтуін шектеуді қамтамасыз етеді;

- өкілеттілігі шегінде карантин режиміне байланысты шектеулердің сақталуын қамтамасыз етеді;

- карантиндік іс-шараларды жүргізу кезінде кезекші бөлімнің нұсқауы бойынша жергілікті жер учаскелерінің қоршалуын қамтамасыз етеді.

Қоғамдық тәртіпті жаппай бұзу қауіпі төнген кезде:

- дереу кезекші бөлімге баяндайды;

- қауіп төндіретін себептерді, ниеттерді, санын, жиналған қару мен басқа да заттардың бар-жоғын анықтау мақсатында қалыптасқан жағдайды байқауды және бағалауды қамтамасыз етеді;

- азаматтарға олардың іс-әрекеттерінің заңсыздығы туралы ескертеді және таралуды талап етеді;

- жанжалдың одан әрі ушығуы және қоғамдық тәртіпті жаппай бұзуға алғышарттар туындаған кезде ПБЖ кезекші бөлімнің нұсқауларына және ведомстволық нормативтік-құқықтық актілерге сәйкес әрекет етеді.

Террористік акт кезінде жарылғыш құрылғылар, жарылғыш заттар, сондай-ақ азаматтарға қауіп төндіретін радиоактивті, химиялық және басқа да заттар табылған кезде:

- оқиға туралы дереу кезекші бөлімге баяндайды және қауіпті аймақтың периметрін қоршауға (бұғаттауға) шұғыл шаралар қабылдайды;

- азаматтарды эвакуациялауға және құтқаруға, қылмыскерлерді, куәларды анықтауға көмек көрсетеді.

- ПО жоспарлары қолданысқа енгізілген жағдайда ПБЖ арнайы топтардың құрамында әрекет етеді [26].

Салдардың алдын алу және жою жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруда ішкі істердің желілік бөлімдері маңызды рөл атқарады:

- азаматтарды құтқаруды ұйымдастыру, оларды құтқаруға және оларға қажетті көмек көрсетуге тікелей қатысу;

- авариялық, медициналық, өрт сөндіру және басқа да арнайы қызметтерді дереу шақыру, оларды жоюға көмек көрсету;

- оқиға орнын бұғаттау, қауіпті аймақта лауазымды адамдардың, мамандардың және арнаулы қызмет өкілдерінің кіруі үшін бақылау-өткізу пункттерін ұйымдастыру;

- мемлекеттік, қоғамдық және жеке мүлікті қорғау;

- жекелеген объектілерді күзету және оқиға орнынан бөгде адамдарды шығару;

- оқиға аймағында және оған іргелес аумақта құқық бұзушылықтардың және дүрбелеңнің таралуын алдын алу және жолын кесу;

- зардап шеккендер мен қаза тапқандардың жеке басын анықтау;

- оқиға куәгерлерін анықтау;

- оқиғаларды жою мақсатында қалалық және аудандық ішкі істер органдарымен, теміржол көлігі қызметкерлерімен және басқа да мемлекеттік органдармен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау.

ЖПО аталған негізгі функцияларын орындау үшін келесі іс-шаралар кешені қажет:

- төтенше жағдай туралы толық және объективті ақпаратты уақтылы алуды ұйымдастыру, оны қайта тексеру және көліктегі ПО және басқа да мемлекеттік органдарының басшыларына дереу беру;

- қосымша күштер мен құралдардың оқиға орнына жедел бағыттауды қамтамасыз ету;

- көлік объектілерінде төтенше жағдайлар туындаған жағдайда шұғыл іс-қимылдардың арнайы жоспарын қолданысқа енгізу;

- оқиғаны жою кезеңінде бөлімшелерді басқару және әртүрлі қызметтердің қызметін үйлестіру мақсатында жедел штаб құру және оның жұмысын ұйымдастыру;

- оқиға орнында және қызмет көрсету учаскесінде күштер мен құралдарды оңтайлы орналастыруды жүзеге асыру.

Аталған функцияларды көлік объектілерінде төтенше жағдайлар туындаған жағдайда алдын ала іс-шаралар, қажетті дағдыларды, ерекше жағдайларда әрекет ету қабілетін дамыту мақсатында жеке құрамның жаттығулары дайындалған жағдайда ғана тиісінше орындауға болады. Қызметкерлердің олардың функционалдық міндеттерін білуі маңызды.

Алайда, көліктегі ішкі істер органдарының көптеген қызметкерлері оқиғалар туындаған және жою кезінде өз міндеттерін білмейді, не істеу керектігін білмейді және төтенше жағдай кезінде өз міндеттерін атауға қиналады.

Жазатайым оқиғалардың көпшілігі қауіпсіздік ережелерін сақтамаудың нәтижесі екені белгілі (белгіленбеген жерлерде жолдармен жүру, мас күйінде теміржол жолдарында болу және т. б.).

Адамдармен болатын жағымсыз жағдайлардың алдын алу мақсатында темір жол көлігіндегі ішкі істер органдары мынадай іс-қимылдар жасайды:

- адамдармен жазатайым оқиғаларды талдауды ескере отырып, күштер мен құралдарды орналастыруды көздейді;

- темір жол қызметкерлерімен және әскерлендірілген күзет бөлімшелерімен бірлесіп адамдармен жазатайым оқиғалардың алдын алу, көлікті пайдалану қағидаларын насихаттау бойынша рейдтер ұйымдастырады және жүргізеді;

- көлік қызметтерінің өкілдерімен бірге платформалардың, өткелдердің, көпірлердің техникалық жай-күйін жыл сайынғы тексеруге қатысады;

- платформаларда, өтпелі орындарда жарықтандырудың жай-күйін жүйелі бақылауды жүзеге асырады.

Алайда, тәжірибені зерделеу көрсеткендей, көптеген теміржолдарда адамдармен жазатайым оқиғалардың алдын алу жұмыстары тиімді жүргізілмейді: станцияларда жаяу жүргіншілер көпірлері мен туннельдер жоқ, адамдардың теміржол арқылы өтетін орындары жабдықталмаған, аса қауіпті орындардың қоршаулары жоқ.

Осыған байланысты Көліктегі полиция Департаменті ҚТЖ-ға темір жол бойындағы қоршауларды белгілеу жөнінде бірнеше рет тиісті хаттар жолдады,

өйткені олардың болмауы адамдарды темір жол төсемінен рұқсат етілмеген жерлерде өтуге мәжбүр етеді.

Сонымен қатар, қылмыстық құқық бұзушылық пен басқа да заң бұзушылықтар жасауға ықпал еткен мән-жайларды жою бойынша ҚПК-нің 200-бабы тәртібінде 144 ұсыныс жолданды.

Бірақ, жоғарыда көрсетілген ұсыныстар толық қаралмайды, қоршаулар, жаяу жүргіншілер көпірлері, туннельдер мен ескерту белгілерін орнату бойынша тиісті шаралар қабылданбайды.

Кінәлі қызметкерлер тек тәртіптік жазамен жазаланады, түрлі жұмыс жиналыстары, фактілер бойынша талдаулар өткізіледі, бірақ проблемалар шешілмейді.

2022 жылы ҚР ӘҚБтК – нің 559-бабы талаптарының бұзулуы 28 848 (2020жылы-25048) бұзушылық анықталды (теміржол көлігінде қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ережелерді бұзу) белгіленбеген орындарда азаматтардың теміржол жолдары арқылы өту.

Адамдардың (538), малдың (1943) қағып өтуі, темір жолдарға бөгде заттарды салу, жолаушылар поездарындағы стоп-крандардың үзілуі және т.б. жағдайларына байланысты шұғыл тежеуді қолданудың 2595 фактісі (2020 жылы-2672 факт, 2,9%-ға төмендеу) тіркелді. Қабылданған шаралар арқылы төмендетілді: 11,2% - ға (125-тен 111-ге дейін) адамдардың жарақаттануы, ал өліммен аяқталған 8,3% - ға (72-ден 78-ге дейін) өсті, 40% - ға (5-тен 3-ке дейін) темір жолдарға бөгде заттарды салу [27].

Адамдармен жазатайым оқиғалардың алдын алу жөніндегі жұмысты полиция органдары темір жол әкімшілігімен және әскерилендірілген күзет бөлімшелерімен тығыз байланыста жүргізуі тиіс, олар полиция қызметкерлерімен бірге рейдтер, әңгімелер өткізуге қатысуы, мектептерде, колледждерде, темір жол учаскелеріне іргелес тұрғын үй алаптарының тұрғындары арасында сөз сөйлеуі тиіс. Бұл жұмысқа теміржол басқармалары мен бөлімшелерінің әкімшілігі де тартылуы керек. Мұндай ынтымақтастықтың мысалы ретінде темір жол әкімшілігімен бірлесіп ішкі істер және темір жол көлігі органдарының адамдармен жазатайым оқиғалардың алдын алуға бағытталған қызметін айқындайтын нормативтік құжаттарды әзірлеу және қабылдау болып табылады.

2.2 Әкімшілік мәжбүрлеу көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу әдісі ретінде

Мемлекеттік басқару адамдардың санасы мен мінез — құлқына әсер етудің негізгі әдістері – сендіру мен мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырылады. Олардың органикалық бірлігіне бас назар аудара отырып, әкімшілік ғалымдар олар өздерінің әлеуметтік мақсаттарын тек дұрыс үйлесімде ғана орындайтындықтарын дәлелдеді.

Сендіру - бұл көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын-алудың негізгі, кез-келген жағдайда ең қолайлы әдісі, ол адамдардың

санасына, еркі мен эмоцияларына және әлеуметтік қауымдастықтарға негізінен психологиялық-педагогикалық, адамгершілік сипаттағы әсер етеді. Бұл әдіс сананы, ұйымшылдық пен тәртіпті арттыру, жатақхананың барлық құқықтық нормаларын адал сақтау мақсатында жүзеге асырылатын тәрбие, түсіндіру, көтермелеу және басқа да ынталандыру шараларының кешенінде іске асырылады.

Сендіру әдісінің мазмұны өте алуан түрлі және қоғамның белгілі бір әлеуметтік топтарының саяси өзгерістерге, мемлекетті басқаруға оң қатысу тәжірибесін алуға ықпал ететін мемлекет қызметінде көрінеді. Сендіру рөлі, жалпы әлеуметтік-психологиялық фактор сияқты, демократияландыру жағдайында және заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту мәселелеріне көбірек көңіл бөлуде артады. Адамға, еркін тұлға деген сенім, нысаны бойынша ұжымдық, бірақ өзінің объектісі бойынша жеке, сондықтан қоғамдық санада ерекше орын алады. Ол барлық күшін қоғамнан алады, бірақ оны қоғамға емес, өзімізге қолданады.

Бұрын заңгерлер идеологиялық догмалар мен билік көзқарастарының әсерінен демократиялық централизм принципіне, Үкіметке, министрліктерге және басқа басқару органдарына көп көңіл бөлді, ал құқықтық құралдар мен қадағалау, құқықтық режимдер мәселелері көлеңкеде қалды. Қазіргі уақытта көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін, олардың құқықтары мен бостандықтарын құқықтық қамтамасыз етудің басымдығы, әкімшіліктің ерік-жігерін шектеу, басқару аппаратының азаматтық қоғамға қатысты қызметтік рөлі, сондай-ақ жеке меншік, кәсіпкерлік, нарық қажеттілігін түсіну идеялары заңгерлерді көптеген құқықтық институттардың құрылымын, идеологиялық негізін және мазмұнын түбегейлі қайта қарауға міндеттейді.

Демократия мен құқықтың өзара байланысы әртүрлі құқықтық салаларда көрінеді және басымдықтар мен баламалардың әртүрлі бағыттарымен ерекшеленеді. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі ЖПО қызметінде сендіру қауіпсіздік объектілерінің (жеке және заңды тұлғалардың) қауіпсіздік субъектілерінің нормалары мен заңды нұсқамаларын саналы және ерікті түрде орындауына бағытталған. Сендіру әдісі негізінен тәрбие беру құралы екені белгілі. Бұл оны жан-жақты етеді. Бұл әдісті кеңінен қолдану көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын-алу саласындағы қатынастарға қатысушылардың мінез-құлқын ынталандырады, бұл ЖПО шешетін міндеттерге ең көп жауап береді. Сендіру азаматтардың қауіпсіздігіне қауіп төндіретін әрекеттердің алдын алу құралы ретінде қызмет етеді. Ол (азаматтар мен лауазымды тұлғалардың) ішкі қажеттілігін және заңды мінез-құлықтың тұрақты әдетін қалыптастыруға бағытталған.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ЖПО қызметінде қолданылатын сендірудің негізгі түрлері (шаралары) құқықтық тәрбие және ұйымдық-бұқаралық жұмыс болып табылады.

Құқықтық тәрбие. Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы қатынастарды реттейтін нормаларды, қағидаларды,

стандарттарды, нұсқаулықтарды сақтаған жағдайда, аталған саладағы қоғамдық қатынастарға қатысушылардың тәртіптілігінің, олардың белгіленген ережелер мен нормаларды сақтамау және бұзу нәтижесінде туындауы мүмкін көлік объектілеріндегі жеке қауіпсіздікке төнетін қатерді түсінуінің арқасында ерікті және адал жүзеге асырылады. Адамдардың саналы қауіп-қатерге төтеп беруі үшін әртүрлі тәсілдер қолданылады: қауіпсіздік саласындағы заңнаманы түсіндіру; жеке-тәрбие жұмысы; үгіт-насихат қызметі; қауіпсіздік ережелерін сақтау бойынша нұсқау беру; азаматтардың қауіпсіздігіне қол сұғатын құқық бұзушыларды сынау.

Сендіру шаралары жүйесінде жариялылық маңызды. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ЖПО қызметінің практикасы ішкі істер органдары қызметкерлерінің халықпен диалогы жағдайында, олардың бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимылы кезінде қауесеттердің, арандатушылық нұсқалардың әртүрлі түрлеріне орын қалмайтынын, көпшіліктің тынышталуына қол жеткізуге, оның энергиясын дұрыс бағытқа бағыттауға, жаппай тәртіпсіздіктерге жол бермеуге мүмкіндік беретінін айғақтайды. Халықтың азаматтардың қауіпсіздік жағдайы туралы хабардар болуы көлік объектілерінде тыныштықты сақтау үшін үлкен маңызға ие.

Ішкі істер органдарының халықпен және бұқаралық ақпарат құралдарымен жариялылығы мен өзара іс-қимылының кең тараған нысандары мен тәсілдеріне қауіпсіздік жағдайы мәселелері бойынша ЖПО басшылары мен басқа да қызметкерлерінің баспасөз өкілдерімен тұрақты кездесулері (брифингтер, дөңгелек үстелдер, баспасөз конференциялары); полиция және өзге де қызметтер қызметкерлерінің баспасөзде, теледидар, радио арқылы қауіпсіздік жай-күйге арналған сөз сөйлеуі; көлік объектілеріндегі қауіпсіздіктің жай-күйін, өрт қауіпсіздігін, құқықтық тәртіптің жай-күйін сипаттайтын статистикалық және өзге де материалдарды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау; қауіпсіздік қатерлерінің алдын алу бойынша қабылданып жатқан шаралар туралы ЖПО қызметкерлерінің халық алдындағы есептері және т. б. жатады. Жариялылық азаматтардың көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу ісіне қатыстылық сезімін тәрбиелейді.

Сонымен қатар, полиция жұмысының сервистік тәсілдері шеңберіндегі коммуникациялар (полицияның проблемалық-бағдарлануы, халықпен өзара іс-қимыл), атап айтқанда, түрлі қылмыстардың құрбаны болған азаматтарға ақпараттық көмек көрсету, дұрыс пікірлерді қалыптастыру үшін полицияның өкілеттіктерін түсіндіру, ынтымақтастық және қауіпсіздікті қамтамасыз ету процесіне тарту және азаматтардың басқа да сауалдарын іске асыру сияқты маңызды бағыттар назардан тыс қалып отыр.

Тәуелсіз сараптамалық талдау полицейдің имиджін құрудың біртұтас жүйесі жоқ екенін көрсетті – материалдар біркелкі емес, «жарылыстармен» беріледі, әсіресе бұл әртүрлі аймақтық бұқаралық ақпарат құралдарында орналастырылған бірдей типтегі «егіз басылымдарға» қатысты. Мамандар әлеуметтік желілерде полицейдің бейнесі бұлыңғыр, бірақ теріс

стереотиптердің әсерінен теріс: өкілеттіктерді теріс пайдалану, жаман әдеттердің болуы, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар және т. б. [28].

Ұйымдастырушылық-жаппай жұмыс. Сендірудің бұл түрінің мәні әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға қатысатын халыққа, көлік объектілерінің әкімшіліктеріне ұйымдастырушылық, әдістемелік және өзге де көмек көрсету; олардың қызметін үйлестіру және келісу; әртүрлі қауіпсіздік субъектілерінің практикасы мен тәжірибесін жинақтау, тәжірибе алмасу бойынша сабақтар мен кездесулер өткізу; ұсынымдарды дайындау мен тарату, оқыту, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша ақпараттық материалдар тарату болып табылады.

Қажет болған жағдайда сендіру мен қатар мемлекеттің зиянды әрекеттерді жасаған адамдардың санасы мен мінез-құлқына әсер ету әдісі ретінде мәжбүрлеуді қолдануды көздейді. Мәжбүрлеу құқық бұзушы үшін құқықтық актілерде белгіленген, оны теріс мысал ретінде пайдалану, сондай-ақ жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатындағы моральдық және физикалық сипаттағы теріс салдарларда көрінеді.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу саласында мәжбүрлеу әдісін қолдану туралы әртүрлі пікірлер айтылады. Олардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- мемлекеттік мәжбүрлеу көлік объектілерінің нормативтік жұмыс істеуін қамтамасыз етудің объективті қажеттілігі болып қала береді;

- көлік объектілерінде болған кезде әрбір азамат өзін қорғалған сезінуі үшін жағдай жасау;

- мәжбүрлеудің әлеуметтік тағайындалуы мен құқықтық мақсаттары құқық бұзушыларды құқық бұзушылықтардың алдын алуда теріс мысал ретінде пайдаланудан тұруы тиіс;

- мәжбүрлеу азаматтардың азшылығына, оның ішінде құқық бұзушылықтар жасаушыларға қатысты жүзеге асырылады, сондықтан ол жалпы қоғамдық пікірмен мақұлданады;

- мәжбүрлеуді мемлекет оның органдары атынан жүзеге асыруы тиіс;

- мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану заңдылықты, атап айтқанда, әкімшілік - іс жүргізу нормаларын қатаң сақтауға негізделуі тиіс.

Белгілі бір қоғамның өміріндегі демократиялық тәртіптің тиімділік дәрежесі, атап айтқанда, мемлекетті басқару саласында емес, барлық басқа құқықтық қатынастарда тәртіпті сақтау үшін қолданылатын мәжбүрлеудің таралуы, қарқындылығы мен заңдылығымен дәлелденеді деп сенімді түрде айтуға болады. Салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы демократиялық қоғам өркениетті, құқықтық шеңберге мемлекеттік мәжбүрлеуді енгізуді және осылайша билік тарапынан теріс пайдалану мүмкіндігін жоюды белсенді түрде қолдай бастады. Көбінесе объективті қажетті мәжбүрлеу шараларын қолданған кезде олардың уақтылығына, пропорционалдылығына және ситуациялық негізділігіне назар аудару ұсынылады. Бұл мемлекеттік биліктің құқықтық және жай ғана күнделікті әділеттілігінің маңызды көрсеткіші болып көрінеді.

Оларды қолданатын органдарға байланысты мемлекеттік мәжбүрлеу әдістері сот немесе әкімшілік, ал құқықтық санкциялардың сипаты бойынша қылмыстық, азаматтық, әкімшілік, тәртіптік болып табылады.

Әкімшілік мәжбүрлеуді, әдетте, мемлекеттік басқару органдары қолданады және әкімшілік құқық нормаларында белгіленген мәжбүрлеу шараларын жүзеге асырудан тұрады. Кез келген құқықтық қызметті, оның ішінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануда жүзеге асыру осы қызметтің мәні мен мазмұнын көрсететін негіз қалаушы ретінде танылатын заңда айқындалған қағидаттарды сақтамай, ойға келмейтін болып көрінеді [29]. Оны қолдану барлық азаматтардың мүддесі үшін және олардың көмегімен жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығының заңдылығы мен конституциялық кепілдіктерін қатаң сақтай отырып жүзеге асырылады.

Проблемалық мәселелердің бірі бүгінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқығы бар субъектілерді анықтау болып табылады. Қазақстан заңнамасына сәйкес мұндай шараларды тек мемлекеттік органдар ғана емес, сондай-ақ өз мәртебесі бойынша қандай да бір билік функцияларын орындамауға тиіс, бірақ мемлекеттік емес ұйымдармен бір құқықтық режимде болуға тиіс басқа да мемлекеттік ұйымдар қолдана алады. Мұндай органдарға әкімшілік жауапкершілікке тарту және басқа да әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы берілген туралы ӘҚБтК-тен көптеген мысалдар келтіруге болады (көлік және орман шаруашылығы ұйымдарының өкілдері және т.б.). Осыған байланысты міндеттердің бірі осындай ұйымдарды әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі функцияларды орындаудан босату болып табылады [30].

Көліктегі ішкі істер органдары әкімшілік мәжбүрлеу шараларын кеңінен қолданады, әсіресе әкімшілік-деликтілік қатынастарын жүзеге асыруда. Кейбір жағдайларда мәжбүрлеу шаралары қоғамдық қатынастарды реттеудің, жанжалды жағдайларды шешудің жалғыз жағдайы болып табылады.

Көліктегі ішкі істер органдарының бөліністері қызметінің практикасын және заң әдебиетін зерделеу мыналарды атап өтуге мүмкіндік береді:

- әкімшілік мәжбүрлеу, атап айтқанда, көлікте қолданылатын мәжбүрлеу мемлекеттік мәжбүрлеудің бір түрі болып табылады;
- әкімшілік мәжбүрлеу әрқашан мемлекеттік басқару саласындағы қоғамдық қатынастарды қорғауға, оның ішінде көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған;
- әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарын, негіздері мен тәртібін мемлекет белгілейді;
- олар ішкі істер органдарының атқарушылық-өкімдік қызметі процесінде пайдаланылады, бұл олардың мемлекеттік-билік өкілеттіктерінде көрінеді;
- көлікте қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу мемлекеттік мәжбүрлеудің қосалқы әдістерінің бірі болып табылады, оның көмегімен ішкі істер органдарының құқық қорғау, алдын алу және тәрбие функцияларын іске асыру жүзеге асырылады;

- әкімшілік мәжбүрлеу құқықтық болып табылады, өйткені оны қолдану заңдармен реттеледі, олардың ережелері ҚР ІІМ ведомстволық құқықтық актілерінде (бұйрықтарда, нұсқаулықтарда, ережелерде) нақтыланады. Мәселен, ішкі істер органдарының, оның ішінде көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің құзыретіне заңда көзделген мәжбүрлеу шараларын қолдану кіреді;

- көліктегі әкімшілік мәжбүрлеу қызметтік бағыныстылық қатынастарымен байланысты емес және көлік құралдарын пайдаланатын субъектілердің кең ауқымына қатысты қолданыла алмайды;

- көліктегі ішкі істер органдары мен арнайы тасымалдау бөлімшелері қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары әртүрлілікпен сипатталады. Олардың көпшілігін тек лауазымды адамдармен ғана емес, сонымен қатар олардың шеңбері құқықтық актілермен қатаң анықталған басқа субъектілер де қолдана алады;

- көліктегі ішкі істер органдары қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары олардың әкімшілік-процестік қызметі тәртібімен іске асырылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу - бұл уәкілетті лауазымды адамдардың қоғамдық қатынастардың бұзылуының алдын алу және тоқтату, сондай-ақ құқық бұзушыларды әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін жазалау мақсатында мемлекеттік-билік шараларын қолданудан тұратын әдіс деген қорытынды жасауға болады.

Әкімшілік мәжбүрлеу шараларын жақсы түсіну үшін көлікте жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың жүйесі мен түрлеріне тоқталу қажет. Көлік саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілік туралы нормаларды жүйелеу және әкімшілік құқық бұзушылықтардың құрамын анықтау, біздің ойымызша, юрисдикция процесінде заңдылықты нығайту, сондай-ақ теріс қылықтарды, оларды тудыратын себептер мен жағдайларды зерттеу үшін қажет.

Әкімшілік құқық бұзушылықтар зиян келтіретін жеке адамның қауіпсіздігі саласындағы қоғамдық қатынастардың сипатын ескере отырып, соңғысы келесі салаларда көрінуі мүмкін:

- а) қоғамдық тәртіп;
- б) қоғамдық қауіпсіздік;
- в) көлікті пайдалану қағидаларын бұзу;
- г) жүк тасымалдау ережелерін бұзу.

Қоғамдық қауіпсіздік саласындағы құқық бұзушылықтар: көлікте қауіпті заттарды (от қауіпті, уландырғыш, тез тұтанатын, жарылғыш және улы заттар) тасымалдау қағидаларын бұзу; темір жол көлігінде қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қағидаларды бұзу; көлік арба жүру, темір жолдар арқылы малды айдау қағидаларын бұзу; темір жолдарға жақын жерде мал жаю; темір жолдарға жақын жерде мал жаю қағидаларын сақтамау жүктерді тиеу және түсіру кезінде белгіленген габариттерді бұзу; атыс қаруы мен оқ-дәрілерді сақтау және тасымалдау қағидаларын бұзу; өрт қауіпсіздігі қағидаларын,

санитариялық-гигиеналық және санитариялық-эпидемияға қарсы қағидаларды бұзу; жүргізушілердің автомобильдердің, тракторлардың, өзге де өздігінен жүретін машиналардың, мотоциклдердің және басқа да механикалық көлік құралдарының барлық түрлерін темір жол өткелдерінен өту қағидаларын бұзуы (жабық не шлагбаум жабыла бастаған кезде өткелге кіру, шлагбаумды өз бетінше ашу немесе оны айналып өту, белгіленбеген темір жолдардан өту); теміржол өткелдерін қозғалыс үшін қауіпсіз күйде ұстау қағидаларын бұзу; пойыздардың қозғалысын бұзуы мүмкін заттарды темір жолдарға төсеу; белгіленген орындардан тыс темір жолдармен өту және т. б.

Темір жол көлігі құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу: жүк поездарында заңсыз жол жүру, поезд жүрісінде отыру және түсу, вагондардың табандары мен төбелерінде жол жүру, поезды қажетсіз тоқтату, поездар вагондарының терезелері мен есіктерінен қоқыс пен өзге де заттарды лақтыру, поездың қозғалысы кезінде сыртқы есіктерді заңсыз ашу және т. б.

Жалпыға ортақ пайдаланылатын көлік құралдарының және олардың ішкі жабдықтарының зақымдануы: жалпыға ортақ пайдаланылатын көлік құралдарының, атап айтқанда теміржол көлігіндегі жолаушылар вагондары мен локомотивтердің, теңіз және өзен көлігіндегі кемелердің зақымдануы, сондай-ақ олардың ішкі жабдықтарының зақымдануы және т. б.

Көліктегі азаматтардың қауіпсіздігі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың объектісі көліктің нақты, апатсыз және қауіпсіз жұмысын, жолаушылар мен жүктерді жоспарлы тасымалдауды қамтамасыз ету, олардың сақталуын қамтамасыз ету мақсатында белгіленген қоғамдық қатынастар тәртібі болып табылады.

Көлікте жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтарды талдау әрбір теріс қылық өзінің нақты объектісіне ие екендігін көрсетеді. Заңнамада әкімшілік құқық бұзушылықтардың мынадай объектілері айқындалған: азаматтардың әлеуметтік-экономикалық, саяси және жеке бас бостандықтары, сондай-ақ кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері; басқарудың белгіленген тәртібі және т. б.

Демек, көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтың жалпы объектісі ретінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларымен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып табылады. Мемлекет көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жалпы міндеттерді алға тарта отырып, құқықтық нормаларды белгілеу кезінде нақты мақсаттарды да айқындайды. Әрбір әкімшілік құқық бұзушылықтың нақты объектісін есепке алу оны нақты саралауға мүмкіндік береді, сондықтан әкімшілік норманың дұрыс қолданылуын қамтамасыз етеді және құқық бұзушыға тиімді әсер етеді.

Көлік объектілерінде жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтың объективті жағын талдау көрсеткендей, бұл теріс қылықтар, кез келген басқа бұзушылық сияқты, әрекет немесе әрекетсіздік түріндегі заңсыз әрекет болып табылады. Бұл белгінің мәні құқық бұзушының теріс қылық ретінде жіктелген қоғамға қарсы әрекеттері әкімшілік жауапкершілік шараларымен қамтамасыз етілетін міндетті талаптарға қайшы келетіндігінде. Әкімшілік құқық

бұзушылықтардың көпшілігі формальды болып табылады. Зиянды салдарлар туралы мәселе қоғамға қарсы мінез-құлықтың өзінен бөлінбейді. Әкімшілік құқық бұзушылық фактісінің өзі қоғамдық қатынастардың белгіленген тәртібін бұзғанын көрсетеді, сондықтан оның зиянды салдары болуы мүмкін. Заңға сәйкес әкімшілік ықпал ету шараларына ұшыраған адамдардан олардың әрекеттерімен келтірілген материалдық залал өндіріледі.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі 16 жасқа толған жеке тұлғалар, көлік объектілерінде жұмыс істейтін лауазымды адамдар, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар болуы мүмкін. Кінәлі адамдар айыппұлмен, ал қажет болған жағдайда істің мән - жайларына және құқық бұзушының жеке басын есепке ала отырып - әкімшілік қамауға алумен жазаланады. Әкімшілік мәжбүрлеу шараларын соттар, ішкі істер органдары және көлікті басқару органдары толық көлемде қолданады.

Көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтың субъективті жағы ерікті элементпен, құқық бұзушының жасалған әрекетке қатынасымен сипатталады. Субъективті жағының белгілері-құқық бұзушының кінәсі, теріс қылықтың мақсаты мен себептері. Теріс қылық, егер ол қасақана немесе абайсызда жасалғаны анықталса, оны заңсыз деп санауға болады.

Көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері қолданатын әкімшілік мәжбүрлеу өзінің мазмұны бойынша біркелкі емес. Бұл көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында адамдардың санасы мен мінез-құлқына материалдық, физикалық және психикалық әсер ету шараларының жиынтығы. Бұл шаралардың іске асыру нысандары өте алуан түрлі. Сондықтан оларды жіктеу қажеттілігі туындайды, себебі оның практикалық маңызы бар: біріншіден, бұл көлікте қолданылатын әртүрлі әкімшілік мәжбүрлеу шараларының мәнін терең түсінуге ықпал етеді; екіншіден, мұндай жіктеу аталған әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану тәртібін жетілдіруге бағытталған ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді; үшіншіден, бұл нақты шаралардың түрлерін анықтауға мүмкіндік береді, мемлекеттік органдарға белгіленген нормалардан нақты ауытқуларды дұрыс саралауға, сөзсіз жазалануын мен даралану талаптарын жүзеге асыруға көмектеседі.

Әкімшілік мәжбүрлеу шараларын жіктеу мәселесі бойынша әкімшілік ғалымдар арасында әртүрлі пікірлер бар.

Б.А.Жетписбаев әкімшілік мәжбүрлеу шараларының үш мүшелі жіктелуін ұсынады [31]. Ол құқықтық тәртіпті әкімшілік-құқықтық қамтамасыз ету тәсіліне негізделді. Алайда, кейбір жағдайларда құқықтық тәртіп бұзушылықтардың алдын алу, қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қорғауды қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын мәжбүрлеу шараларының көмегімен; басқаларында - әкімшілік-құқықтық құралдармен құқыққа қайшы әрекеттердің жолын кесу жолымен; үшіншіден-бұзушыны әкімшілік жауаптылыққа тарту жолымен қамтамасыз етіледі. Сондықтан құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің құқықтық тәсілі әкімшілік мәжбүрлеудің нақты шарасын қолданудың негіздемелерін, шарттары мен тәртібін құқықтық

реттеумен де байланысты. Бірақ, жеке шаралардың бағыты тек жолын кесу немесе алдын-алу мақсаттарымен шектелмейді, олардың кейбіреулері кеңірек бағытталыққа ие.

Мысалы, әкімшілік ұстап алу бұлтартпау шарасы және әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ететін шара ретінде әрекет етеді (әкімшілік ұстап алу мерзімі құқық бұзушы ІО-ның қызметтік ғимаратына жеткізілгенге дейін басталады) [32 б.36]; жеке тексеру әкімшілік құқық бұзушылықты алдын алу, жолын кесу және қамтамасыз ету шарасы ретінде. Сондықтан, белгілі бір шараны қолданудың нақты мақсатын анықтамай, оны белгілі бір топқа сөзсіз жатқызуға болмайды.

Бұлтартпау шараларын қолдану кезінде заңдылық, орындылық, барабарлық қағидаттары сақталуы тиіс. Өзінің ерекшелігіне байланысты әкімшілік бұлтартпау заңдылық режимін қорғау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қоғамдық және мемлекеттік құқықтық тәртіпті қорғау функцияларын білдіреді [33, 233-бет].

Әкімшілік бұлтартпау шаралары Қазақстан Республикасының ӘҚБтК-де және басқа да нормативтік-құқықтық актілерде заңнамалық көрініс табады және мыналарды білдіреді: әкімшілік бұлтартпау шараларын қолдану жеке немесе заңды тұлғалардың мүліктік құқықтарын шектеу, заттарды тексеру, көлік құралдарын тексеру, заңды тұлғаға тиесілі үй-жайларды, аумақтарды тексеру кезінде, сондай-ақ әкімшілік бұлтартпау шарасы қолданылған жағдайда орын алады [34,410-бет].

Басқа заңгерлер бұлтартпау шараларының арасында әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ететін юрисдикциялық сипаттағы шаралар бар деген пікір білдірді.

Қамтамасыз ету шаралары іс бойынша іс жүргізу кезеңінде және қаулыны орындау сатысында әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалғанға дейін (жеке тексеруден, жеке тұлғаның өзімен бірге болған заттарды тексеруден басқа) қолданылуы мүмкін.

Құқық теориясында қамтамасыз ету шараларын жіктеуге қатысты бірыңғай пікір жоқ. Кейбір ғалымдардың пікірлерін зерттей отырып, біз қамтамасыз ету шараларын екі мақсатқа жіктеуге болады деген қорытындыға келеміз:

1) құқыққа қарсы іс-қимылдың, айналасындағыларға төнетін қауіптің жолын кесу;

2) сот ісін жүргізуді қамтамасыз ету.

Бірінші мақсат-бұзушының айналасындағыларға немесе мүлікке қауіп төндіретін немесе зиян келтіруі мүмкін заңсыз әрекеттерін тоқтату. Басқаша айтқанда, егер құқық бұзушы өзін агрессивті ұстаса және физикалық зиян келтіруді жалғастыра берсе немесе алкогольдік мас күйінде көлік құралын басқаруға ниет білдірсе, мұндай жағдайларда қамтамасыз ету шараларының мақсаты заңсыз әрекеттердің жолын кесу болып табылады.

Екінші мақсат-белгіленген тәртіпке сәйкес іс жүргізуді қамтамасыз ету: құқық бұзушының жеке басын анықтау, оның қатысуымен істі қарау, құқық бұзушылықтың заттары мен құралдары жоғалмасын деген мақсат [35].

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде заң шығарушы бұл көзқарастарды растады және заңда тікелей көзделген жағдайларда әкімшілік құқық бұзушылықтың жолын кесу, хаттамалар жасау, істерді уақтылы және дұрыс қарауды және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша қаулыларды орындауды қамтамасыз ету мақсатында адамды әкімшілік ұстауға, жеке тексеруге, заттарды тексеруге және құжаттарды алуға жол берілетінін атап өтті, алдында ұсынылған әкімшілік мәжбүрлеу шараларының жіктелуі төртінші топпен толықтырылды - әкімшілік-процестік мәжбүрлеу (қамтамасыз ету) шаралары. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шаралары, мақсаты құқыққа қайшы әрекеттердің алдын алу немесе тоқтату болып табылатын әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің нақты құралдары болып табылады [36, б.256].

Қамтамасыз ету шараларын қолданудың жалпы мақсаттары:

- 1) күдіктінің жеке басын анықтау;
- 2) әкімшілік құқық бұзушылық жасалған жерде хаттама жасау мүмкін болмаған кезде хаттама жасау;
- 3) істің уақтылы және дұрыс қаралуын қамтамасыз ету;
- 4) іс бойынша қабылданған қаулыны орындау;
- 5) адамдардың өміріне немесе денсаулығына төнетін қатердің алдын алу;
- 6) авария немесе техногендік апаттар қаупінің алдын алу [37, б.140].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларының әкімшілік процесте маңызы зор. Осы шаралардың атауын негізге ала отырып, бірінші кезекте бұл шаралар әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша жан-жақты, толық және объективті іс жүргізуді қамтамасыз етуге бағытталған деп болжауға болады [38].

Құқық бұзушыларға әкімшілік жаза қолдануға құқылы органдардың заңнамалық материалы мен практикалық қызметін талдау әкімшілік тәртіпте азаматқа, кәсіпорынға немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасау нәтижесінде келтірілген залалды өтеуге шаралар қолданылатынын көрсетеді. Осыған байланысты іс бойынша әкімшілік іс жүргізу тәртібімен қолданылатын мүліктік залалды өтеу қандай шаралар тобына жатады деген сұрақ туындайды. Бұрын залалды өтеу азаматтық іс жүргізу тәртібімен жүзеге асырылған. Қазіргі уақытта заң шығарушы оны әкімшілік тәртібінде шешуге мүмкіндік береді егер оның мөлшері туралы дау болмаса. Бұл шараны әкімшілік мәжбүрлеу шараларына жатқызуға бола ма?

Кейбір авторлар әкімшілік мәжбүрлеу шаралары арасында қалпына келтіру шараларының тәуелсіз тобын бөлуді ұсынады.

Сонымен, ішкі істер және көлік органдарының тәжірибесінде бұл шара жолаушылар вагондарының, кемелердің, локомотивтер мен вагондардың әйнектерінің ішкі жабдықтары зақымданған кезде, темір жолдың, қорғаныш

орман екпелерінің, дабыл құрылыстары мен құрылғыларының және т. б. зақымданған кезде қолданылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша кінәлілердің мүліктік залалды өтеуі әкімшілік-қалпына келтіру шарасы болып табылады және біздің ойымызша, дербес топқа бөлінуге лайық.

Бес мүшелі жіктеу, біздің ойымызша, әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күресте көлікте қолданылатын көптеген шараларды толық қамтиды. Сондықтан әкімшілік мәжбүрлеу шараларының жүйесі мыналарды қамтуы керек:

- а) әкімшілік-ескерту шаралары;
- б) әкімшілік бұлтартпау шаралары;
- в) әкімшілік жазалар;
- г) әкімшілік-іс жүргізу шаралары;
- д) қалпына келтіру шаралары.

Ішкі істер органдарының көлік объектілерінде құқық бұзушылармен күресте осы шараларды қолдану ерекшелігін ескере отырып, олардың кейбірін жеке қарастырайық.

Әкімшілік-ескерту шаралары мәжбүрлеу шараларының ерекше тобын құрайды. Жазалау және бұлтартпау шараларынан айырмашылығы, олар адамдардың өмірі мен денсаулығын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғау, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында құқық бұзушылық болмаған кезде қолданылады. Оларды қолдану қажеттілігін туғызатын жағдайлар әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде, табиғи апаттар кезінде жолаушылардың қолжетімділігін шектеу кезінде қалыптасуы мүмкін. Әкімшілік-ескерту шараларын қолданудың аталған шарттары соңғысының профилактикалық бағытын ашады. Әкімшілік-ескерту шараларын қолдану үшін құқық бұзушылық фактісінің болуы талап етілмейді, бірақ бұзушылықтар жасалуы немесе белгілі бір зиян келтірілуі мүмкін жағдайлар жеткілікті. Олар жаза болып табылмайды және мемлекеттік органдар қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті бұзудың алдын алу үшін қолданады.

Әкімшілік-ескерту шаралары кейбір жағдайларда әдеттегі жағдайларда, ал басқаларында - әртүрлі оқиғалармен, құбылыстармен көлік жұмысының белгіленген ритмы бұзылған кезде қолданылады. Осы шаралар арқылы көліктегі ішкі істер органдарының өздеріне жүктелген міндеттерді орындауға мүмкіндігі бар: жолаушылардың уақтылы және қауіпсіз қозғалысын қамтамасыз ету; жолаушылардың жүктері мен жеке заттарының сақталуын қамтамасыз ету; көлікте белгіленген ережелердің бұзылуын болдырмау.

Біздің ойымызша, көлік объектілеріндегі әкімшілік-ескерту шараларына мыналар жатқызылуы керек: жолаушылардың вокзалдардың, порттардың, әуежайлардың перрондарына және поездар вагондарына кіруін шектеу; апат, авария, дүлей зілзалалар, эпидемиялар, эпизоотиялар орындарына кіруін шектеу; көлік объектілерінен қараусыз қалған балаларды анықтау және алып тастау; құжаттарды тексеру.

Жолаушылардың вокзалдардың, порттардың, әуежайлардың перрондарына және поездар вагондарына кіруін шектеу демалыс күндері, қарбалас уақытта, полиция мен көлік әкімшілігінің арнайы нарядтарының күшімен жолаушыларды жаппай тасымалдау кезінде жүзеге асырылады.

Бөгде адамдардың апаттар, авариялар, дүлей зілзалалар, эпидемиялар, эпизоотиялар орындарына кіруін шектеу жоғарыда көрсетілген жағдайларда мемлекеттік органдар оқиға орнында арнайы нарядтар қояды. Қалпына келтіру жұмыстары учаскелеріне бөгде адамдарды жібермейді, мемлекеттік меншіктің және жолаушылардың жеке мүлкінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Көлік объектілерінен қараусыз қалған балаларды анықтау және шығару. Кәмелетке толмағандар әртүрлі себептермен (қызығушылығына байланысты, саяхат мақсатында және т.б.) теміржол көлігі объектілерінде жиі кездесетіні белгілі. Олардың темір жолда болуы өмірге қауіп төндіреді. Қараусыз қалған балаларды уақтылы анықтау ішкі істер органдары мен көлік бөлімшелері әкімшілігінің маңызды міндеті болып табылады. Желілік ішкі істер органдарында кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі инспекторлар полиция және қоғамның күштерімен жыл сайын көлік объектілерінде мыңдаған жасөспірімдерді анықтайды.

Құжаттарды тексеру - ішкі істер органдары көлік объектілерінде қолданатын маңызды әкімшілік-ескерту шарасы болып табылады. 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңына сәйкес тексеру азаматтарға қатысты, егер оларды қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасады деп күдіктенуге жеткілікті негіздер болса, сондай-ақ азаматтардың паспорттық ережелерді сақтауын тексеру кезінде жүзеге асырылады. Құжаттарды тексеру кейде іздеуде жүрген құқық бұзушыларды анықтауға, жасырынуға тырысқан тәртіп бұзушыны анықтауға мүмкіндік береді. Азаматтарда құжаттарды тексеру сыпайы және әдепті түрде жүзеге асырылуы тиіс. Бұл ретте полиция қызметкері тексерілетін адамның мінез-құлқын мұқият қадағалауға, соққыны немесе шабуылды тойтаруға дайын болуға міндетті.

Көліктегі ішкі істер органдары қолданатын кейбір әкімшілік-ескерту шараларын қарастыруды қорытындылай келе, бұл шаралар құқықтық нормалармен анықталады және оларды заңда тікелей көзделген жағдайларда ғана қолданады деген қорытынды жасауға болады. Олар адамдардың нақтыланбаған тобына қатысты және нақты құқық бұзушылық болған кезде не адамдардың өмірі мен денсаулығын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғау мақсатында белгілі бір жағдайлардың туындауына байланысты қолданылуы мүмкін.

Әкімшілік жазалар әкімшілік мәжбүрлеу шараларының ең көп тобы болып табылады. Әкімшілік жазалар құқық бұзушыға моральдық немесе материалдық әсер етуде көрінеді немесе моральдық айыптауды да, материалдық әсерді де, құқық бұзушының құқықтарын уақытша шектеуді де біріктіреді (мысалы, әкімшілік қамауға алу, арнайы құқықтардан айыру) [39].

Оларға құқық бұзушылық жасаған адамды заңнама талаптарын сақтау және құқықтық тәртіпті құрметтеу рухында тәрбиелеу, сондай-ақ құқық бұзушының өзі де, басқа адамдар да жаңа құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында мемлекеттік билік пен мемлекеттік басқарудың құзыретті органдары белгілейтіні тән. Азаматтардың қауіпсіздігін, көлікті пайдалану қағидаларын қамтамасыз ету кезінде теріс қылық жасағаны үшін кінәлі адамдарға қолданыстағы заңнамаға сәйкес жазалау шаралары қолданылуы мүмкін. Көліктегі қоғамдық қатынастарды қозғайтын құқық бұзушылықтар жасағаны үшін әкімшілік жазаларды қолдану мәселелері ішінара зерттелді. Осыған байланысты олардың кейбіреулеріне тоқталу орынды болып көрінеді.

Ескерту- әкімшілік жаза қолдануға уәкілеттік берілген соттың, органның (лауазымды адамның) жасалған құқық бұзушылыққа ресми түрде теріс баға беруінен және жеке немесе заңды тұлғаны құқыққа қарсы мінез-құлыққа жол беруге болмайтындығы туралы сақтандырудан тұрады. Ескерту, жазаның басқа түрлері сияқты, әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі адамға қолданылады. Зерттеу көрсеткендей, бұрын көліктегі бірқатар ішкі істер органдарында бұл шара кейбір жағдайларда бұл шараны жете бағаламау салдарынан, ал басқаларында қолданыстағы заңнаманы нашар білуіне байланысты шамалы қолданылған. Қазіргі қолданыстағы заңнама ескертуді әкімшілік жазаның дербес шарасы ретінде қарастырады. Қазір қоғамдық ықпал ету шаралары кеңінен қолданылуда, сондықтан ескертудің әкімшілік және сонымен бірге құқық бұзушыға моральдық ықпал ету шаралары ретіндегі маңызы артып келеді. Ескертуді әкімшілік жаза ретінде полиция қызметкерінің тәрбиелеу мақсатында жасаған ескертуінен ажырату керек. Бірінші жағдайда ескерту міндетті түрде қаулыда жазбаша түрде жасалады, екінші жағдайда ескерту ауызша және әкімшілік жаза болып табылмайды.

Айыппұл-бұл мемлекеттің құзыретті органдары немесе олардың өкілетті өкілдері құқық бұзушыға салатын әкімшілік жаза. Айыппұл құқық бұзушыға материалдық және моральдық әсер етеді. Ол мемлекеттік билік пен басқарудың жоғары органдарының актілерінде тікелей белгіленген жағдайларда қолданылады. Көлік объектілерінде ішкі істер органдары мен көлік бөлімшелерінің әкімшілігі қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті бұзғаны үшін айыппұл салуға құқылы. Сонымен бірге полиция қызметкерлері көліктің лауазымды тұлғаларына көлікте қолданылатын ережелердің сақталуын қадағалау бойынша жұмыстарына жәрдем көрсетеді. Әрбір әкімшілік құқық бұзушылық туралы, хаттама толтырылмайтын жағдайларды қоспағанда, хаттама жасалады заң шығарушы екі нысанда айыппұл салуды көздейді: айыппұл шегін көрсете отырып (салыстырмалы түрде белгілі бір санкция) және айыппұл мөлшерін дәл көрсете отырып (нақты анықталған санкция). Көптеген жағдайларда нормативтік актілер нақты анықталған санкцияларды белгілейді, бірақ айыппұл салу кезінде теріс қылықтың қауіптілік дәрежесін, құқық бұзушының жеке басын және оның мүлдіктік жағдайын ескеру қажет. Жаза түрі - қылмыстық және әкімшілік-деликтілік құқығы саласын ажыратудың негізгі

критерийлерінің бірі. Шетелдегі заңнаманың тарихи дамуы қылмыстық құқықтан ақшалай айыппұлдар тағайындалуы мүмкін заңсыз әрекеттерді бөлуден тұрды. Барлық еуропалық мемлекеттердің әкімшілік-деликтілік заңнамасындағы басты жаза болып табылатын-айыппұл [40].

Көлік объектілерінде айыппұл түрінде әкімшілік жаза қолдануды талдау оның қоғамдық орындарда алкоголь ішу немесе қоғамдық орындарда адамның қадір-қасиетін қорлайтын мас күйінде келу сияқты құқық бұзушылықтармен күресте тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Осылайша, егер ескертілген адамдар мен өндірілмеген айыппұлдардың санын талдайтын болсақ, онда құқық бұзушылардың 25% - дан астамы іс жүзінде жазасыз қалатыны белгілі болады және бұл жаңа құқық бұзушылықтар жасауға алғышарттар жасайды. Бұл фактілерді көліктегі ішкі істер органдарының басшылары әкімшілік жауапкершілік шараларын қолдану кезінде ескеруі қажет.

Көлік объектілерінде қауіпсіздік тәртібін бұзғаны үшін әкімшілік жазаларды қолдана отырып, мемлекеттік органдар бұл әрекеттерді айыптайды, азаматтарға өз міндеттерін тұрақты орындау қажеттілігін көрсетеді, оларда көлікті пайдалану ережелерін құрметтеуге тәрбиелейді, қоғамдық тәртіп пен мәдени мінез-құлықты сақтаудың тұрақты дағдыларын дамытады.

Әкімшілік жазалау шаралары құқық бұзушыларға ғана емес, басқа азаматтарға да тәрбиелік әсер етеді. Бұл шараларды белгілеу және қолдану жолаушыларда белгіленген тәртіпті сақтау қажеттілігі туралы хабардарлықты нығайтады, соңғысының айналасында қоғамдық төзімсіздік жағдайы қалыптасады.

Жолаушылардың көпшілігіне әкімшілік жауапкершілік шаралары тек тәрбие аспектісінде ғана әсер етеді, өйткені азаматтардың көпшілігінің көлікте белгіленген тәртіпті саналы және ерікті түрде сақтауы оларға мәжбүрлеп ықпал етуді талап етпейді. Демек, әкімшілік жазалау шараларының тәрбиелік әсері азаматтардың өлшеусіз үлкен тобына бағытталған. Сонымен қатар, әкімшілік жауапкершіліктің мәжбүрлі және тәрбиелік аспектілері бір-бірінен бөлек емес, керісінше, ажырамас, органикалық түрде өзара байланысты екендігі анық, бұл шараларды қолдану ең алдымен тәрбиелік-алдын алу міндетіне бағынуы керек.

Қалпына келтіру шаралары қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қорғау үшін қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу шараларының тобын құрайды. Олар полиция органдары мен көлік әкімшілігінің «бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіруге бағытталған құқықтық санкцияларды жүзеге асыратын» нақты әрекеттерін білдіреді. Осы шараларды қолдану құқық бұзушының келтірген залалын нақты өтеуге, оның зиянды салдарын жоюға ықпал етеді. Мүліктік залалды өтеу мемлекетке мүліктік зиян келтірген адамға бұрынғы жай-күйін қалпына келтіруді немесе егер мұндай қалпына келтіру мүмкін болмаса, келтірілген залалды өтеуді жүктеуден тұрады. Бұл шараның көлікте көріну нысандары ақшалай төлеу және зиянды өндіріп алу болып табылады.

Көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтарды талдау және құқық бұзушыларға әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану қорытынды ретінде мыналарды тұжырымдауға мүмкіндік береді:

1. Әкімшілік құқық бұзушылықтар көліктің жұмысына елеулі зиян келтіреді - авариялық жағдайлардың туындауына ықпал етеді, үлкен материалдық залал келтіреді, жолаушыларға қызмет көрсету сапасын нашарлатады. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың қауіптілігі оның белгіленген тәртіпті қатаң сақтауды, көлік қызметкерлерінің, жолаушылардың және өзге де азаматтардың жоғары тәртіпті болуын талап ететін қызметінің ерекшеліктеріне байланысты.

2. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күрес сендіру шаралары жүйесін және ұйымдастыру жұмысын пайдалану, сондай-ақ әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылады.

3. Әкімшілік мәжбүрлеу құқықтық болып табылады, өйткені оны қолдану нормативтік актілермен - негізінен жоғары билік және басқару органдарының актілерімен реттеледі, олардың ережелері Қазақстан Республикасы ІІМ ведомстволық нормативтік актілерінде нақтыланады.

4. Көлікте қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу шаралары әр түрлі және оларды қолдануға құқығы бар субъектілердің көптігімен сипатталады.

5. Көлікте әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану, ең алдымен, қоғам үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін нақты қауіптің алдын алу құралы ретінде қарастырылуы керек.

6. Көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі қызметі көлік әкімшілігімен, қоғамдық ұйымдармен және аумақтық ішкі істер органдарымен кең өзара іс-қимылға негізделуге тиіс.

ІІМ және жалпы ел басшылығы мәжбүрлеу шараларының барлық қажеттілігіне қарамастан-қауіпсіз және құқықтық қоғам құру үшін полиция жұмысының күштік моделінен құқық қорғау органдарының азаматтармен өзара іс-қимылының сервистік моделіне көшу бойынша жұмыс жүргізілуде [41].

2.3 Көліктегі ішкі істер органдарының көлік объектілерінің әкімшілігімен, қалалық, аудандық ішкі істер органдарымен, қоғаммен өзара іс-қимылы-әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың негізі

Ел алдында тұрған міндеттерді ойдағыдай шешу мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың, құрылымдар мен азаматтардың күш-жігерін біріктіру негізінде ғана мүмкін болады. Бұл ереже көліктегі ішкі істер органдарының қызметін ұйымдастыруға да қатысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекеттік билік органдарының Конституцияны сақтау, адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу міндеті белгіленген [18].

Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың қауіпсіздігін нығайту мен қамтамасыз етудегі азаматтардың бастамасын одан әрі дамыту үшін берік заңды іргетас ретінде қызмет етеді, қоғамдық тәртіпті сақтауға қатысатын қоғамдық құрылымдар мен ұйымдар қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

«Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында: «Ішкі істер органдары өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде басқа мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимылды жүзеге асырады» [14].

Халықаралық тәжірибеде соңғы онжылдықтарда қылмыстың алдын алу полицияның міндеті деген дәстүрлі көзқарастан оны ұжымдық жауапкершілік ретінде қарастыруға айтарлықтай өзгеріс болды. 1980 жылдардан бастап қылмыстың алдын алу үшін ұжымдық және алдын-алу шараларын қолдану тиімді деп тұжырымдалды [42].

Бұл тәсілді бірқатар елдердің – Ұлыбритания, Австралия, Норвегия, Финляндия, Сингапур және т. б. қоғамдық қауіпсіздік жөніндегі стратегиялық құжаттардан байқауға болады. Аталған мемлекеттерді біріктіретін жалпы критерийлер:

- халықты қылмыстылықтан қорғаудың жоғары деңгейі;
- полицияға деген сенім деңгейі 90 % жоғары;
- полицияның қоғаммен тығыз серіктестігі.

Аталған елдерде қылмыстың алдын алу қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді іске асыру үшін полиция мен мемлекеттік органдардың басты жұмысы ретінде қарастырылады. Ұлттық стратегияларда профилактика полицияның барлық кәсіби салалары үшін ғана емес, бүкіл қоғамның, орталық және жергілікті атқарушы органдардың және басқа да мүдделі тараптардың міндеті болып табылады деген қағидаттар бекітілген [43].

Мысалы, Ұлыбританияның қылмыстың алдын алу Стратегиясында «олар Үкімет, құқық қорғау органдары, бизнес және жұртшылық құқық бұзушылықтарды алдын алу бойынша бірлесіп жұмыс істегендіктен ғана белгілі бір қылмыстарды айтарлықтай және тұрақты түрде қысқартуға қол жеткізе алды» делінген. Бұл ретте, ішкі істер министрлігінің ерекше үйлестіруші рөлі белгіленген «қылмыс жасау туралы аз адамдар ойлануы үшін, оларды жасағандарға мұны істеу мүмкіндігінше қиын болуы үшін және құқық қорғау органдары мен мемлекеттік сектордан бастап бизнеске, қайырымдылық ұйымдарына және қоғам өкілдеріне дейінгі барлық серіктестердің қылмыстың алдын алу үшін қажетті құралдары болу тиіс» [44].

Құқық бұзушылықтардың тиімді алдын алу мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі шарттарының бірі жергілікті қоғамдастықтармен тығыз ведомствоаралық ынтымақтастық және сындарлы әріптестік болып табылады. Бұл проблемалық мәселелерді біртұтас түсінуге және олардың негізінде жатқан себеп-салдарлық байланыстарды жою үшін тиімді шешімдер қабылдауға ықпал етеді.

Бұл ретте, ғылым табысты ведомствоаралық әріптестік үшін мынадай жағдайлар болған кезде мүмкін болатынын дәлелдеді:

- проблема әртүрлі ведомстволар үшін «ортақ» болып табылады;
- проблеманы бірлесіп шешуге арналған ресурстар бар болуы;

- ынтымақтастықты жолға қою үшін институционалдық әлеует құрылды.

Бұл шарттар көрсетілген заңнаманың сапасына, реттеудің нақтылығында, қайшылықтардың болмауында және біртұтас қоғамдық қызығушылық пен құндылықтарды көрсететін ортақ мақсаттарды белгілеуге байланысты [45].

Қоғамдық қауіпсіздік саласындағы істердің қазіргі жағдайы жаңа сын-қатерлер мен қатерлер контекстінде құқық бұзушылықтардың алдын алу субъектілерінің өзара іс-қимылының қолданыстағы механизмді айтарлықтай өзгертуді талап етеді [46].

Көліктегі ішкі істер органдарының басқа мемлекеттік және қоғамдық органдармен өзара іс-қимылын ұйымдастыру практикасын зерделеу мұндай өзара іс-қимыл қызметтің нысандары мен әдістерін байытатынын және түпкілікті нәтижелерге оң әсер ететінін дәлелдейді. Аталған объектілер арасында өзара оң тәжірибе алмасу олардың жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Біздің ойымызша, көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері, көлік бөлімшелерінің әкімшіліктері, қалалық, аудандық ішкі істер органдары мен жұртшылық арасындағы өзара іс-қимыл азаматтардың көліктегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету, профилактикалық іс-шаралар жүргізу және оның объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың жолын кесу жөніндегі бірлескен қызмет болып табылады.

Көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің әкімшілікпен, көлік объектілеріндегі қоғамдық ұйымдармен және қалалық, аудандық ішкі істер органдарымен өзара іс-қимыл нысандарына мыналар жатады:

- азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша іс-шаралар өткізу;
- өзара ақпарат;
- практикалық іс-шаралар жоспарларын әзірлеу және іске асыру;
- жоспарларда көзделмеген басқа да бірлескен іс-шараларды өткізу.

Алайда, өзара әрекеттесу нысандары туралы әртүрлі көзқарастар айтылатындығын атап өткен жөн. Мысалы: әртүрлі жоспарларды бірлесіп құру; іс-шараларды бірлесіп өткізу; күштер мен құралдармен алмасу; өзара көмек көрсету; жұмыс тәжірибесімен алмасу. Басқа авторлар өзара іс-қимыл екі негізгі нысанда жүзеге асырылуы мүмкін деп санайды: а) жоспарланған іс-шараларды келісу; б) жоспарланған іс-шараларды бірлесіп әзірлеу және орындау.

Көліктегі ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі мемлекеттік органдармен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл нысандарын қарау кезінде, біздің ойымызша, өзара іс-қимыл жасайтын элементтердің деңгейін (жүйедегі жағдай); өзара іс-қимыл ұзақтығын; субъектілер арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыру тәсілін; өзара іс-қимылдың құқықтық негіздерін; қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті бұзушыларға ықпал ету тәсілін ескеру қажет.

Осы және басқа да жағдайларды ескере отырып, көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің мемлекеттік органдармен, көлік әкімшілігімен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл нысандары деп нормативтік актілерде көзделген және жалпы (жақын) міндеттерді шешу үшін оңтайлы жағдайларды

қамтамасыз ететін аталған органдар субъектілерінің келісілген қызметінің практикада әзірленген нақты көріністерін түсіну қажет.

Көліктегі ішкі істер органдары өзара әрекеттесу қатынастарына түсетін негізгі субъектілерді екі топқа бөлуге болады:

- атқарушы және сот билігінің мемлекеттік органдары;
- қоғамдық ұйымдар және қоғамның басқа да құрылымдары.

Бірінші топтың субъектілері арасында көлік әкімшілігі мен олардың қызметтерін бөліп көрсетуге болады; құқық қорғау органдары: қалалық, аудандық ішкі істер органдары, прокуратура органдары, соттар, Қазақстан Республикасының ҰҚК.

Екінші топқа мынадай субъектілер жатады: жергілікті өзін-өзі басқару органдарының әкімшілік және басқа комиссиялары, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтар.

Аталған субъектілермен өзара әрекеттесу өкілеттіктерінің көлемі әртүрлі. Осылайша, прокуратура органдарымен және соттармен өзара іс-қимыл негізінен қылмыстық іс жүргізу, әкімшілік іс жүргізу заңнамасы және құқық қолдану қызметі саласында жүзеге асырылады. Көліктен тыс кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің әкімшіліктерімен өзара іс-қимыл, әдетте, олардың ұжымдарының өкілдерінің құқық бұзушылық жасау фактілері бойынша жүзеге асырылады.

Біз көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің өзара іс-қимыл тұрақты жүзеге асырылатын субъектілермен өзара іс-қимылын қарастырамыз. Оларға, ең алдымен, мыналар жатады: көлік әкімшілігі және көлік қызметтерінің еңбек ұжымдары; қалалық, аудандық ішкі істер органдары.

Көліктегі ішкі істер органдарының практикалық қызметінде көлік әкімшілігімен және көлік қызметтерінің еңбек ұжымдарымен өзара іс-қимыл маңызды. Мәселен, «Темір жол көлігі туралы» Заңға сәйкес қоғамдық тәртіпті сақтау және темір жол көлігіндегі қылмысқа қарсы күресті ішкі істер органдары қамтамасыз етеді [47]. Аталған субъектілер әртүрлі жүйелерге жатады, бір-біріне тәуелсіз, бірыңғай басшылыққа ие емес. Алайда азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында олардың ортақ мақсаттары мен міндеттері сәйкес келеді, қызмет жалпы аумақтың ортақ объектілерінде жүзеге асырылады.

Тәжірибе көрсеткендей, бұл субъектілер арасындағы өзара әрекеттесу келесі деңгейлерде жүзеге асырылады:

- ішкі істер органдарының басшылары мен көлік әкімшілігі арасында;
- ішкі істер органдары қызметтерінің басшылары мен әртүрлі көлік қызметтерінің басшылары арасында;

-полицияның патрульдік-бекеттік қызметінің қызметкерлері мен жұмысшылар, көлік қызметшілері: кассирлер, механиктер, вокзал, станция, әуежай бойынша кезекшілер, слесарлар, механиктер, вагондардың жолсеріктері және т. б. арасында.

Өзара әрекеттесу тек осы горизонтальдарда ғана емес, сонымен қатар деңгейлер арасында да жүзеге асырылады, бірақ өзара әрекеттесудің бірінші түрі басым.

Құқық тәртібін қамтамасыз ету және көлік объектілерінде құқық бұзушылықтар туғызатын себептерді жою мақсатында аталған субъектілер мынадай бірлескен іс-шараларды жүзеге асырады:

- вокзалдарда, станцияларда, әуежайларда және поездарда азаматтардың қауіпсіздік жағдайы туралы қоғамдық пікірді зерделеу;

- күрделі жедел жағдайдағы жергілікті құрамдағы жолаушылар поездарын анықтау және оларды поезд бригадаларының неғұрлым дайындығы жоғары қызметкерлерімен жасақтау;

- отырғызу платформаларының, жаяу жүргіншілер өткелдері мен көпірлердің, айлақтардың, әуеайлақтардың, туннельдер мен өткелдердің жай-күйіне комиссиялық тексеру жүргізу;

- қоғамдық орындарда спирттік ішімдіктерді ішу немесе қоғамдық орындарда мас күйінде келу фактілерін анықтау, сондай-ақ көлік объектілерінде кәмелетке толмағандардың болуының алдын алу және оларды осы объектілерден уақтылы алып қою мақсатында рейдтер жүргізу;

- өртке қауіпті, уландыратын, тез тұтанатын, жарылғыш және улы заттарды тасымалдау жағдайларын анықтау мақсатында жолаушылар және қала маңындағы поездарды ілесіп жүру кестесін әзірлеу және жүзеге асыру;

- бірлескен кеңестерде жолаушылар үшін қолайлы жағдайлар жасау, оларға айлақтарда, вокзалдар мен поездарда, әуежайларда мәдени қызмет көрсету, багажды уақтылы тасымалдау және сақтау жөнінде шаралар әзірлеу;

- көлік объектілерінде жолаушылар жарақаттарының алдын алу;

- еңбек және қоғамдық тәртіпті, құқықтық тәртіп пен заңдылықты нығайтуға бағытталған ауызша және көрнекі насихатты үздік пайдалануға арналған конкурстар өткізу;

- ішкі істер органдары мен көлік бөлімшесінің әкімшілігінің көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтармен күресі туралы жергілікті радио және теледидарда хабарлар ұйымдастыру.

Әдетте, бұл шаралар заңдылық пен мүліктің сақталуын қамтамасыз ету бойынша профилактикалық іс-шаралардың кешенді жоспарларында көрсетіледі.

Тәжірибені зерделеу көрсеткендей, соңғы уақытта ішкі істер органдары қызметкерлерінің көлік ұжымдарымен өзара іс-қимылы күшейе түсті, бұл екі маңызды міндеттің оң шешілуіне ықпал етеді:

- біріншіден, көлік объектілерінде құқықтық тәртіпті және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысу үшін көлік қызметкерлерінің ең үлкен отрядын тарту;

- екіншіден, техникалық құралдарды қауіпсіз пайдалану көп жағдайда байланысты болатын көлік қызметкерлері арасында тәртіп пен ұйымшылдық деңгейін арттыру, сондай-ақ көлік объектілерінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Осылайша, көліктегі ішкі істер органдарының құқық қорғау

функцияларын жүзеге асыруға жұртшылықтың тікелей қатысуы жүзеге асырылады.

Субъектілердің иерархиясына байланысты өзара әрекеттестіктің барлық негізгі нысандары белгілі бір дәрежеде практикалық қызметте қолданылады. Көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері мен қалалық, аудандық ішкі істер органдары арасындағы өзара іс-қимыл тұрақты сипатқа ие. Бұл өзара әрекеттесу қажеттілігі бірқатар объективті факторлармен анықталады:

- біріншіден, бұл субъектілер заңдылық пен тәртіпті қорғау бойынша ортақ міндеттерді орындайды, бірақ олардың әрқайсысы – ерекше жағдайларда;

- екіншіден, аталған субъектілердің әрқайсысы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің біртұтас жүйесіндегі ішкі жүйе болып табылады, екеуінде де Ішкі істер министрлігі деңгейінде ортақ басшылық бар;

- үшіншіден, осы субъектілердің өзара іс-қимылының нәтижесінде құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша жұмыстың тиімділігі артады;

- төртіншіден, олардың қызметі біртұтас әкімшілік-аумақтық бөлініс шеңберінде жүзеге асырылады. Темір жол вокзалдары, станциялар және басқа да темір жол көлігі объектілері қалалық және аудандық ішкі істер органдарының аумағында орналасқан. Сондықтан олар тиісті қалалық, аудандық ішкі істер бөлімдерімен тығыз байланыста жұмыс істеуі керек.

Ең объективті және тұрақты сипат жедел (көліктегі ПД – облыстардың ПД) және тактикалық (қалалық, аудандық басқарма /бөлім/ – желілік ішкі істер бөлімі) деңгейіндегі өзара әрекеттестік болып табылады. Бұл өзара әрекеттесу келесі нысандарда жүзеге асырылады:

1. Құқық бұзушылық туралы өзара ақпарат. Мұндай ақпарат қолданыстағы заңнаманы тиімді қолдану үшін маңызды.

2. Өзара қызығушылық тудыратын тұлғалар мен фактілер туралы ақпарат алмасу.

3. Жедел жағдайды бірлесіп талдау.

4. Құқық бұзушылыққа қарсы күресті күшейту және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша мынадай іс-шараларды бірлесіп жоспарлау және жүзеге асыру:

- құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша кешенді шаралар, криминогендік және басқа да қоғамға жат элементтермен күрес;

- кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу;

- әскери міндеттілерді, мектеп және мектеп жасына дейінгі балаларды, студенттерді, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жаппай тасымалдау кезінде, сондай-ақ апаттар мен жазатайым оқиғалардың зардаптарын жою кезінде көлік объектілерінде және елді мекендерде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- көлік объектілерінде құқық тәртібін және мемлекет қайраткерлерінің, депутаттардың, шетелдік делегация мүшелерінің жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- саяси, мәдени, спорттық және басқа да бұқаралық іс-шараларды өткізу кезінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- бірлескен жаттығулар, тренингтер өткізу;
- әртүрлі қоғамдық ұйымдардың жұмысына бірлесіп қатысу;
- азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша бірлескен отырыстарды дайындау және өткізу.

Өзара әрекеттестіктің одан әрі нақтылануы өзара әрекеттестіктің ұсынылған нысандарын талдаумен байланысты.

Өзара ақпарат өзара әрекеттесудің маңызды нысаны болып табылады. Өзара ақпарат өзара әрекеттесудің маңызды түрі болып табылады. Өзара әрекеттесу нысаны ретінде ақпарат алмасудың ролін келесі түрде дәлелдеге болады, ол ақпарат өзара байланыстың, жүйе компоненттерінің өзара әрекеттесуінің, сондай-ақ жалпы жүйенің қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің ерекше нысаны.

Еліміздің әртүрлі аймақтарында көліктегі ішкі істер органдарының бөлімдері мен қалалық аудандық органдары арасындағы өзара ақпараттың өзіндік ерекшеліктері бар, бірақ барлық жерде ол жедел есептермен алмасу арқылы жүзеге асырылады.

Мұндай өзара ақпарат мүдделі органдардың және олардың тиісті құрылымдық бөлімшелерінің басшыларына ақпаратты мұқият бағалай отырып, оны талдауға және қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тәжірибені зерделеу көрсеткендей, соңғы уақытта көліктегі ішкі істер органдары темір жол бойында құқық бұзушылық жасағаны үшін бөгде заттары бар адамдарды ұстау кезінде оларды ұрлаған мүмкін деп болжауға негіз болатын жағдайда, ұсталғандардың белгілері және олармен бірге болған заттар туралы тиісті органдарға хабарлайды.

Жедел жағдайды жақсарту және теміржол көлігіндегі ішкі істер органдары мен қалалық аудандық органдарының өзара іс-қимылын күшейту үшін ұсақ бұзақылықпен және қоғамдық тәртіпті бұзудың басқа да түрлерімен күресу бойынша өзара ақпараттың ерекше маңызы бар. Көліктегі ішкі істер органдары осы құқық бұзушылықтар үшін өз аудандарының тұрғындарын әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы тиісті қалалық және аудандық органдарға хабарламалар жібереді. Қалалық аудандық органдары өз кезегінде көліктегі ішкі істер органдарына көлік объектілерінде жұмыс істейтін және қала, аудан аумағында әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғалар туралы материалдардың бар екендігі туралы хабарлайды.

Көліктегі ішкі істер органдары сондай-ақ тиісті қалалық органдарға көлік объектілеріне жүйелі түрде баратын құқық бұзушылар мен бұрын сотталған адамдар туралы материалдарды оларды есепке қою, белгілі бір уақытта әуежайларға, вокзалдарға, станцияларға, тауар парктеріне, айлақтарға және басқа да осыған ұқсас объектілерге баруға тыйым салуды қолдана отырып, оларға қатысты әкімшілік қадағалау орнату туралы мәселені шешу үшін жібереді. Мұндай шектеулерді бұзғаны үшін санкцияларды қалалық органдар көліктегі ішкі істер органдарынан алынған ақпарат негізінде қолданады.

Құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы өзара іс-қимыл нысандарын әзірлеуде жоспарларды әзірлеу және оларды іске асыру орталық

орын алады. Жоспар маңызды жұмылдыру факторы болып табылады және оған белгілі бір шараны бекіту оның орындалуының белгілі бір кепілі болып табылады. Алайда, әртүрлі аймақтардағы теміржолдардағы өзара әрекеттесу жоспарларын зерттеу олардың кейде жетілмегендігін көрсетеді. Мысалы, жоспарларда өзара әрекеттесу жағдайын зерттеуге және осы мәселе бойынша қандай да бір ұсыныстар жасауға байланысты іс-шаралар жоқ; облыс ПД бастығының өңірдегі аға жедел бастық ретіндегі қызметі, атап айтқанда, облыс аумағында орналасқан көліктегі ішкі істер органдарымен өзара іс-қимылда байқалмайды.

Аталған органдардың бірлескен жоспарларының ішінде бұқаралық, саяси, спорттық және өзге де іс-шараларды дайындау және өткізу кезеңіне арналған жоспарлардың, бірлескен іс-шаралардың маңызы зор:

- нұсқаулық кеңестер өткізу;
- күштер мен құралдарды орналастыру;
- бірлескен рейдтер;
- көлік объектілерін комиссиялық тексеру;
- рұқсат беру жүйесінің объектілерін тексеру;
- басқа іс-шаралар.

Ішкі істер органдары бөлімшелерінің көлікте және қалалық органдарда жақсы ұйымдастырылған өзара іс-қимылы қала маңындағы қатынас маршруттарында қоғамдық тәртіпті қорғаудың тиімділігін арттырудың маңызды резерві болып табылады. Практикалық материалдарды зерделеу көрсеткендей, ұсталғандардың 50 % - дан астамы темір жолға жақын елді мекендердің тұрғындары. Бұл жағдай көліктегі ішкі істер органдары мен аумақтық қалалық органдардың күш-жігерін біріктіру қажеттілігін көрсетеді.

Мұндай өзара іс-қимылдың құқықтық негізі ҚР ІІМ, облыстардың ПД, көліктегі ПД-ның бұйрықтары, нұсқаулары, алқа шешімдері және басқа да нормативтік актілері болып табылады. Өзара іс-қимылдың ең көп тараған түрі-құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі іс-шараларды бірлесіп жоспарлау. Кейбір ірі теміржол тораптарында, әуежайларда, теңіз және өзен порттарында көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша кешенді бағдарламалар жасау практикада қолданылады. Мұндай бағдарламаларда әдетте ұйымдық қызметті одан әрі дамытуға және жетілдіруге, құқық бұзушылықтардың алдын алуға, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған бірлескен іс-шараларды кешенді жүргізу; көлік әкімшілігімен және жұртшылықпен өзара іс-қимыл нысандары; техникалық құралдарды пайдалану көзделеді. Мысалы, қала маңындағы және жергілікті қатынас пойыздарындағы құқық бұзушылықтарға қарсы күресті күшейту бойынша жүйелі түрде кешенді операциялар белгіленеді және жүзеге асырылады. Мұндай операцияларды жүргізу көлік объектілеріндегі азаматтардың қауіпсіздігінің жалпы жай-күйін сипаттайтын нәтижелерге оң әсер етеді.

Қала маңындағы қатынас маршруттарында құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша көліктегі ішкі істер органдары мен қалалық, аудандық

органдардың өзара іс-қимылының маңызды нысандарының бірі қолда бар күштер мен құралдарды дұрыс және ұтымды бөлу, ішкі істер органдарының бекеттері мен маршруттарын ішкі істер органдарының нарядтары жоқ станцияларға және өзге де объектілерге барынша жақындату мақсатында патрульдік-бекеттік қызмет атқару үшін орындарды бірлесіп айқындау болып табылады. Мұндай келісу объектілер мен учаскелердің барынша көп санын қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, қажет болған жағдайда құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі күш-жігерді біріктіру үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

Ішкі істер органдарының темір жол көлігіндегі және қалалық органдардағы қызметінде азаматтардың қала маңындағы демалыс аймақтарына жаппай шығу кезеңінде азаматтардың қауіпсіздігін ұйымдастыру маңызды орын алады. Осы кезеңде қала маңындағы қатынас объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында бірлескен рейдтер жүргізіледі. Осыған байланысты бірлескен патрульдік-бекеттік нарядтардың нұсқалары, қала маңындағы поездарды ілесіп жүрудің арнайы кестелері әзірленеді. Жоспарларда келесі іс-шаралар көзделеді:

- қоғамға жат бағдарланған адамдарды көшелерден, саябақтардан, скверлерден, қала маңындағы поездардан алып қою мақсатында рейдтер жүргізу;

- қала маңы аймағында тіркеудің сақталуына тексеру жүргізу;

- темір жолға іргелес мектептерде құқықтық тақырыптар бойынша әңгімелер өткізу және балалардың жарақаттануына жол бермеу мақсатында оқушыларға темір жол көлігін пайдалану ережелерін үйрету;

- сатып алушыларды алдауға және ұрлыққа қарсы бірлескен рейдтер өткізу.

Тәжірибені талдау келесі іс-шаралар неғұрлым толық әзірленгенін және жүзеге асырылатынын көрсетеді:

- апаттар мен апаттардың салдарын жою;

- эпидемиялар мен эпизоотиялар туындаған жағдайда карантиндік іс-шараларды қамтамасыз ету және қоғамдық тәртіпті қорғау;

- құқық бұзушылықтардың алдын алуда жұртшылықтың күштері мен құралдарын бірлесіп пайдалану;

- қоғамдық тәртіпті сақтауды және тасымалданатын жүктерінің сақталуын қамтамасыз ету.

Бірлескен іс-қимылдарда апаттар, авариялар және зардаптарды жою аймақтарында азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар ерекше орын алады. Мұндай жағдайлардың айрықша болуына байланысты тиісті органдармен келісілетін бірлескен жоспарлар алдын ала әзірленеді. Төтенше жағдай аймағын бұғаттау, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, зардап шеккендерге көмек көрсету үшін аталған органдар ғана емес, басқа да күштер (Ұлттық ұлан, әскери бөлімдерінің бөлімшелері) тартылады. Көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері салыстырмалы түрде аз, бірақ мобильді. Олар көлік объектісінің кез-келген қызмет көрсетілетін учаскесімен жақсы

байланыс орнатқан, бұл күштер мен құралдарды тиімді басқару үшін өте маңызды. Көліктегі ішкі істер органдары қызметкерлерінің көлік объектілерінің ерекшелігін білуі олардың жұмысқа басқа күштер тартылған жағдайда апаттар мен аварияларды жою жөніндегі іс-шараларды жүргізудегі басты рөлін айқындайды.

Енді құқық бұзушылықтардың алдын алуда күш біріктірудің пайдалылығына ешкім күмәнданбайды. Бұл сұрақ өзара әрекеттесуді, оның тұрақтылығын, айқындылығын, тиімділігін жақсарту тұрғысынан ғана қойылады. Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, субъективті және объективті сипаттағы бірқатар себептерге байланысты қарастырылып отырған органдардың өзара әрекеттесу деңгейі уақыт талаптарынан артта қалады және құқық бұзушылықтармен сәтті күрес мүдделеріне сәйкес келмейді.

Қазақстан Республикасы ІІМ нормативтік актілерін зерделеу қазіргі уақытта ішкі істер органдарының нақты қызметтері арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыру мәселелері салыстырмалы түрде егжей-тегжейлі регламенттелетінін көрсетеді. Сонымен қатар, өзара әрекеттесудің көптеген түрлерін ұйымдастыру үшін ортақ маңызы бар мәселелер айтарлықтай реттелмеген күйінде қалып отыр. Мысалы, өзара іс-қимыл субъектілерінің құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы; бірлескен іс-шаралардан бас тарту және ресми түрде жүзеге асыру үшін жауапкершілік сияқты мәселелер жеткілікті түрде көрсетілмейді; ортақ міндеттерді шешу кезінде бірнеше бөлімшелердің күш-жігерін үйлестіру және біріктіру қажеттілігі туындайтын жағдайлар; өзара іс-қимылдың нысандары, принциптері мен әдістері.

Ведомстволық нормативтік актілер ішкі істер органдарындағы өзара іс-қимыл мәселелерін әртүрлі жолдармен ашады: кейбіреулері әртүрлі міндеттерді орындауға бағытталған аталған субъектілердің бірнеше элементтерінің бірлескен қызметін көрсетеді; басқалары өзара іс-қимылдың бір немесе біртекті түрлерінің ерекшелігін ашуға арналған; үшіншісінің мазмұнында басқалармен қатар әртүрлі қызметтердің және бөлімшелердің күштері мен құралдарын бірлесіп пайдалану мәселелері ішінара қарастырылады.

Қазіргі уақытта өзара іс-қимылдың жаңа жолдары мен нысандарын, соңғысын құқықтық реттеудің жаңа тәсілдерін белсенді іздеу басталды, бұл жарияланатын нормативтік актілерде көрініс табады.

Тәжірибені зерттеу көрсеткендей, қарастырылып отырған субъектілердің өзара әрекеттесуін нақты құқықтық реттеудің болмауы көбінесе белгілі бір мәселелерді кім шешуі керек екендігі туралы істерге кедергі келтіретін дауларға әкеледі. Қалалық, аудандық ішкі істер органдары мен көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің дәстүрлі «автономиясын» сақтауға ықпал етеді.

Өзара іс-қимыл қажеттілігі аталған субъектілер қылмыс пен құқық бұзушылыққа қарсы күресті жүзеге асыруға, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті саланың маңыздылығымен де атап өтіледі.

Қалалық, аудандық ішкі істер органдарымен өзара іс-қимыл мәселелері бойынша талдау көрсеткендей, әлсіз өзара іс-қимыл басшылардың оны

ұйымдастыруға жеткіліксіз назары; жеткіліксіз өзара іс-қимыл әлсіз нормативтік база; қызметкерлердің орындаушылық тәртібінің төмендігі, бұл, қортындылай келгенде, өзара іс-қимылды ұйымдастыруға кедергі келтіреді.

Практикалық тәжірибені зерттеу көрсеткендей, өзара әрекеттесу тиісті деңгейде және іскерлік сипатта болатын бөлімшелерде қызметтік көрсеткіштер жоғары болады.

Көліктегі ішкі істер органдарының қызметінде қоғамдық ұйымдармен, құрылымдармен, азаматтармен және т. б. өзара іс-қимыл ерекше орын алады.

Азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, сондай-ақ профилактикалық іс-шараларды жүзеге асыра отырып, әкімшілік полиция мен қоғамдық құрылымдар, азаматтар белгілі бір дәрежеде мақсаттың бірлігімен, міндеттердің ортақтығымен, өзара көмекпен байланысты. Полицияға сенім арту, онымен өзара әрекеттесу әртүрлі құрылымдарға табысты қызмет үшін ең қолайлы жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуға жұртшылықтың белсенді қатысуы полицияға жұмыста қойылған мақсатқа жетуге, өз күштерін ұтымды пайдалануға, оларды икемді маневрлеуге, ең алдымен ең күрделі жедел жағдай қалыптасатын жерге бағыттауға мүмкіндік береді. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес азаматтар қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысу құқығын мынадай нысандарда жүзеге асырады: жеке, ұжымдық [48].

Өзара іс-қимылдың алуан түрлілігі азаматтармен өзара іс-қимылда полиция жүзеге асыратын функциялардың кеңдігі мен көп түрлілігіне байланысты. Сондықтан, құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін ең маңызды өзара әрекеттесу нысандарын бөліп көрсету, олардың нақты мағынасын тереңірек түсіну үшін осы нысандарды жіктеу қажеттілігі туындайды.

Алайда, жіктеудің мәні бірлескен қызметтің негізгі нысандарын (бағыттарын) бөліп көрсетумен және олардың әрқайсысының құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін маңыздылығын анықтаумен ғана шектелмейді. Жіктеу құқық бұзушылықтардың алдын алуда полиция мен азаматтардың өзара іс-қимылының негізгі нысандарын тиісті талдаудың қажетті шарты болып табылады, көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы полициямен бірлескен қызметтегі белгілі бір қоғамдық ұйымның рөлін дұрыс бағалауға ықпал етеді.

Біздің ойымызша, құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша полиция мен жұртшылықтың өзара іс-қимыл нысандарын жіктеу критеріі қарастырылып отырған саладағы бірлескен қызметтің нақты бағытының белгісі болуы мүмкін.

Осы критерийді басшылыққа ала отырып, өзара әрекеттесудің көптеген нысандарынан бірқатар негізгі түрлерін ажыратуға болады, оларға мыналар жатады:

- азаматтар мен олардың ұжымдарын құқық бұзушылықтардың алдын алуға тарту үдерісіндегі өзара іс-қимыл;
- көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігіне қол сұғушылықтың алдын алу жөніндегі іс-шараларды өткізудегі өзара іс-қимыл;

- көлік объектілеріндегі қауіпсіздікті тікелей қамтамасыз ету үдерісіндегі өзара іс-қимыл;

- профилактикалық іс-шараларды жүзеге асыру үдерісіндегі өзара іс-қимыл;

- құқық бұзушыларға мемлекеттік және қоғамдық ықпал ету шараларын қолдану үдерісіндегі өзара іс-қимыл.

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызмет өзінің нақты көрінісі белгілі бір нысандарда алады, ең алдымен жұртшылықты аталған функцияларды орындауға тарту процесінде көрінеді.

Полицияның функцияларына құқықтық тәртіпті қорғауды жүзеге асыра отырып, қоғамдық құрылымдармен үнемі өзара іс-қимыл жасау және оларға жүктелген міндеттерді жүзеге асыруға жәрдемдесу міндеті кіреді.

ПО актілерінің ерекшелігі-оларда полицияның жұртшылықпен өзара іс-қимылына қатысты тұжырымдалған нұсқамалар тек полиция қызметкерлеріне қолданылады. Жалпы сипаттағы нормативтік актілерде барлық мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдарға, құрылымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға арналған нұсқамалар мен ұсынымдар бар.

Аталған барлық нормативтік актілерде құқық бұзушылықтардың алдын алу полиция мен жұртшылықтың ынтымақтастығын дамыту мен жетілдіруді көздейді деген ой нақты айтылады. Ынтымақтастық процесінде көлік объектілерінде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындау кезінде өзара іс-қимылдың нақты нысандары әзірленеді.

Тәжірибені зерделеу әкімшілік полицияның көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуға қатысатын қоғамдық ұйымдар мен құрылымдарға көмек көрсету және жәрдемдесу үшін үлкен мүмкіндіктері бар екенін көрсетеді. Бірақ құқық бұзушылықтарды жою, құқықтық тәртіпті қорғаудың барлық нысандары мен әдістерін қолдану үшін қоғамның қолдауына мұқтаж, сондықтан ол қоғаммен өзара әрекеттесуді ұйымдастырушы ретінде әрекет етуге арналған. Сонымен қатар, соңғы жылдары (2019-2022 жж.) ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы жүргізетін халықтың полицияға деген сенім деңгейі туралы әлеуметтік зерттеулер қорытындылары бойынша көрсеткіштер төмендеді [49].

Өзара іс-қимылдың мақсаты көлік объектілерінде азаматтардың қауіпсіздігін тікелей қамтамасыз ету міндеттерін бірлесіп шешу үшін полиция мен жұртшылықтың күш-жігерін келісу мен біріктіруді көздейді және заңдылық, жоспарлылық, жеделдік және икемділік, құқық бұзушыларға әсер етудің әртүрлі құралдарының үйлесімі, үздіксіздік сияқты мемлекеттік басқару қағидаттарына негізделеді.

Әкімшілік полицияның жұртшылықпен өзара іс-қимылы кезінде заңдылықты сақтау қағидаты Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының нақты іске асырылуы болып табылады. Бұл заңның қоғамдық өмірдегі рөлін, оның мемлекеттік органдар мен жұртшылық арасындағы қарым-қатынастағы үстемдігі мен мызғымастығын көрсетеді.

Өзара іс-қимылды жоспарлығы (жоспарлау) қағидаты көлік объектілерінде қоғамдық тәртіпті бұзушылықтар мен басқа да құқық бұзушылықтардың алдын алудың және оны бірлесіп орындаудың кешенді жоспарын әзірлеуде көрінеді. Жоспарлау жедел жағдайдың, қоғамдық тәртіпті қорғаудың жай-күйінің, профилактикалық іс-шараларды жүргізуге және көлік объектілерінде қоғамдық тәртіпті тікелей қорғауға арналған қолда бар күштер мен құралдардың талаптарын ескере отырып өзара іс-қимыл жасауға, қолда бар күштерді қосымша бағыттарға шашпай, тәртіпті қорғаудың маңызды міндеттерін шешуге күш-жігерді шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, полиция мен жұртшылықтың бірлескен жұмыс жоспарлары жасалуы мүмкін, мысалы, көліктегі желілік ішкі істер бөлімі және қоғамдық ұйым (кешенді операциялар, тексерулер, рейдтер және т.б.).

Полицияның басқа мемлекеттік органдармен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылының жеделдігі мен икемділігі қағидаты жедел жағдайға әсер ететін факторлардың үнемі өзгеруіне байланысты. Тіпті мінсіз жоспар барлық қажетті шараларды қамтамасыз ете алмайды, өйткені уақыт өте келе жағдай өзгереді, жеткілікті толықтығымен алдын-ала ескерілмейтін факторлар пайда болады, қолда бар жоспардың орындалу барысы туралы ақпарат келеді. Мұның бәрі, әдетте, қабылданған шешімдерді уақтылы түзету, құқықтық тәртіпті қорғаудың жаңа шараларын әзірлеу қажеттілігіне әкеп соғады. Сондықтан көлік объектілеріндегі жедел жағдайдың жай-күйін нақты көрсететін өзара іс-қимылды ұйымдастыру бойынша жоспарланған шаралар жүйесіне уақтылы өзгерістер енгізу қажет.

Құқық бұзушыларға ықпал етудің әртүрлі құралдарының үйлесімді үйлесуі принципіне ықпал етудің ұйымдастырушылық, тәрбиелік және басқа да құралдары мен әдістері жатады. Сонымен бірге, әкімшілік полиция органдары мен қоғам тарапынан қабылданып жатқан шаралардың бірін-бірі толықтырып, құқық бұзушылықтардың дер кезінде жолын кесуге және алдын алуға мүмкіндік беріп, тәртіп бұзушыларға тиімді әсер ету маңызды.

Өзара іс-қимылдың үздіксіздігі қағидасы қауіпсіздікті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтың алдын алу үздіксіз жүргізілетіндігінде және бұл жағдай полицияның, басқа да мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың келісілген іс-әрекетін талап етеді. Өзара әрекеттесуді ұйымдастыруды нақты шұғыл мәселені шешуге арналған қысқа мерзімді науқан ретінде қарастыруға болмайды. Мысалы, рейдтер өткізу көлік объектілерінде құқық бұзушылықтың алдын алудың ұзақ мерзімді үдерісі болып табылады.

Әкімшілік полицияның қарым-қатынас және өзара іс-қимыл нысандарын қарастыру көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуда аталған субъектілердің өзара әрекеттесу жолдарын нақтылауға және нақты көрсетуге мүмкіндік береді.

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуда полиция мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының нысандарына мыналар жатады:

- полицияның бірлескен патрульдеу және патрульдік-бекеттік қызметі кезіндегі өзара іс-қимыл;

- бірлескен рейдтер кезінде өзара әрекеттесу;
- бірлескен кезекшілікті жүзеге асырудағы өзара іс-қимыл;
- құқықтық тәртіптің жағдайы туралы ақпарат алмасу;
- полиция мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының өзге де нысандары (айналып жүру, тосқауылдар және т. б.);

Құқық бұзушылықтардың едәуір өсуі орын алған жағдайда бірлескен патрульдеу және полицияның патрульдік-бекеттік қызметін атқару ерекше маңызға ие болады. Қазіргі уақытта қоғамдық тәртіпті сақтау мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жұртшылықтың белсенділігі төмендеді. Сондықтан көлік объектілерінде бірлесіп қызмет атқарған кезде патрульдік және бекеттік нарядтар азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық құралымдардың өкілдерін құқық бұзушылықтардың неғұрлым кең таралған түрлерінің алдын алу, анықтау және жолын кесу жөніндегі жұмыс әдістеріне үйретуге, оларды көлік объектілеріндегі жедел жағдаймен таныстыруға міндетті.

Көлік объектілерінде әкімшілік полицияның жұртшылықпен өзара іс-қимылын талдау, біріншіден, бірлескен қызметтің осы нысанының қажеттілігі туралы, екіншіден, қоғамдық белсенділік полиция қызметкерлерінің бірлескен патрульдеуді және полицияның патрульдік-бекеттік қызметін атқаруды мақсатты, жүйелі және шебер жолға қоюына тікелей байланысты деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Көлік объектілерінде бірлесіп рейдтер жүргізу әкімшілік полиция мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының маңызды нысаны болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, бірлескен рейд көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алудың жалпы жай-күйін анықтауға мүмкіндік береді, ал оның нәтижелерін талдау анықталған бұзушылықтарды жою бойынша нақты шараларды белгілеуге мүмкіндік береді. Іс-шараларды бірлесіп өткізу қатысушылардың жауапкершілігін арттырады, іс жүзінде оларға құқық бұзушылықтардың алдын алу дағдыларын сіңіруге, жұмыстың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Полиция мен жұртшылық күштері құқық бұзушылықтардың алдын алу тәжірибесінде бірлескен кезекшілік сияқты өзара іс-қимылдың таралуы мен нысаны табылуда. Полиция қызметкері мен азаматтардың бірлескен кезекшілігін ұйымдастыру, тәжірибе көрсеткендей, көлік объектілеріндегі қоғамдық тәртіпті бұзушылықтардың айтарлықтай төмендеуіне әкеледі.

Әкімшілік полиция мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының маңызды нысаны құқықтық тәртіптің жай-күйі туралы ақпарат алмасу болып табылады.

Атап айтқанда, полиция жұртшылықты теледидар, радиохабар тарату, жергілікті баспасөз арқылы көлік объектілеріндегі жағдай туралы, құқық бұзушылықтар туралы және оларды жою бойынша қабылданған шаралар туралы хабардар етеді.

Қылмыс туралы ақпарат алған кезде патрульдік және бекеттік нарядтар оның жасалу мән-жайларын, қылмыскерлердің белгілерін қоғамдық

құрылымдардың өкілдеріне хабарлауға, оларды куәгерлерді анықтауға, оқиға орнын қорғауға жұмылдыруға міндетті.

Біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың өзге де нысандарына полиция қызметкерлері мен жұртшылықты бірлесіп аралау, тосқауылдарға қатысу және т. б. жатқызуға болады.

Тәжірибеде өзара іс-қимылдың бұл нысанының қажеттілігі, әдетте, жолаушылар мен жүктерді тасымалдау саласында, табиғи апаттар, эпидемиялар, эпизоотиялар және т.б. кезінде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде туындайды. Көрсетілген жағдайлардан басқа, көліктегі ішкі істер органдарының қызметкерлері әкімшілік құқық бұзушылықпен күресуде тосқауылдар сәтті қолдануда.

Көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алудағы полиция мен қоғамдық құрылымдардың өзара іс-қимыл процесі қазір қоғам құрылымдарын одан әрі кеңейтуде емес, олармен өзара іс-қимылды қолданыстағы ұйымдық нысандарда тиісті ұйымдастыруда, байланыстарды нығайтуда, қолайлы жағдайлар жасауда, моральдық және материалдық ынталандыруды ұйымдастыруда жатыр.

2.4 Көліктегі ішкі істер органдарының қызметіндегі проблемалары мен оларды шешу жолдары

Қазақстан Республикасының көліктегі заңнамасының міндеттері қауіпсіздікті қамтамасыз ету, халықтың денсаулығын қорғау және көліктегі оқиғаларының салдарын жою болып табылады. Көліктегі құқық бұзушылықтар негізінен аса қауіпті болып табылады, ауыр зардаптардың туындауына әкеп соғуы және құқық бұзушының өзі үшін ғана емес, басқа азаматтар үшін өмірі мен денсаулығына нақты қатер төндіруі мүмкін [50, 38 бет].

Теміржол көлігі ТМД елдерімен Қазақстанның көлік жүйесінің негізгі буыны бола отырып, ел экономикасының, оның көлік нарығының жұмыс істеуі мен дамуында, халықтың жүріп-тұру қажеттіліктерін қанағаттандыруда жетекші рөл атқарады. Теміржол көлігі Қазақстан Республикасының өндірістік инфрақұрылымының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстан аумағы арқылы Ресей мен Еуропа елдерін Азия-Тынық мұхиты, Орталық Азия, Таяу Шығыс елдерімен байланыстыратын темір жол магистральдары өтеді. Қазақстан темір жолдары Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Қытай темір жолдарымен тікелей түйіседі және өзара іс-қимыл жасайды, бұл көлік қызметтері нарығындағы негізгі артықшылықтардың бірі болып табылады. [51, 27-бет].

Қазіргі заманғы көлік жүйесі оның өсуін, аумақтық тұтастығын және ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымының ажырамас бөлігі болып табылады. Мәселен, бүгінгі таңда көліктегі ішкі істер органдары жедел қызмет көрсетуде шамамен 16 мың шақырым темір жол, жолаушылар және жүк тасымалдауға арналған 1500 станция, оның ішінде 13-і Ресей Федерациясымен,

Өзбекстанмен, Қырғызстанмен, Түркіменстанмен және Қытаймен шектеседі, 303 теміржол вокзал, сондай-ақ 18 халықаралық әуежай. Жыл сайын темір жол көлігімен орта есеппен 20 миллионнан астам жолаушы тасымалданады. Ел аумағы бойынша тәулігіне орта есеппен 250 – 280 жолаушылар және электрпойыздары, оның ішінде 28 мемлекетаралық қатынас жүреді.

Жалпы ел бойынша әуе рейстерінің саны тәулігіне 500-ге жуық рейсті құрайды. Жыл сайын әуе көлігімен шамамен 12-14 миллион жолаушы тасымалданады. Нұрсұлтан қаласының әуежайында 9-11 мыңнан астам, Алматы қаласының әуежайында 16-20 мыңнан астам адам тәуліктік жолаушылар ағыны бар [27].

Сонымен қатар, көлік объектілері адамдардың, сондай-ақ материалдық құндылықтардың ең үлкен ұтқырлығы мен шоғырлану орны ретінде әрқашан қылмыстық элементтің назарында болады. Қазақстанның көлік кешені объектілеріндегі жедел жағдай тіркелетін құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың жалпы массивінің жыл сайынғы өсуімен сипатталады. Мұндай жағдай көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың тиімді әдістерін пайдалана отырып, көлік саласындағы құқық қорғау қызметінің міндеттерін шешудің тиімділігін арттыру жөнінде мүлтіксіз шаралар жүргізуді талап етеді.

Елдің темір жолдарында, азаматтық авиацияда және су коммуникацияларында құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі негізгі рөл мемлекеттік басқару субъектілері жүйесінің орталықтандырылған және белгілі бір дәрежеде оқшауланған басқарушы кіші жүйесі болып табылатын Көліктегі ішкі істер органдарына беріледі.

Қоршаған ортаны ұйымдастыру деңгейі өзгерген кезде кез-келген жүйе шығындарды азайта отырып, онымен сәйкестіктің жаңа деңгейіне жетуге тырысады. Басқаша айтқанда, басқару жүйесінің қозғалысы басқару объектісінің сапалы өзгеруіне бағынады. Сонымен бірге, көлік кешенінің көрсетілген бөлігіндегі қоғамдық қатынастардың қазіргі даму динамикасы құқық қорғау қызметінің теориясы мен практикасында бірқатар елеулі қайшылықтарды тудырады.

Біріншіден, соңғы жылдары көлік кешені құқық қорғау және басқару объектісі ретінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Атап айтқанда, көлік саласын монополиясыздандыру бір жағынан құрылымдық-экономикалық өзгерістермен, заңнаманы белсенді жаңартумен, тасымалдаудың мемлекеттік емес секторын кеңейтумен, екінші жағынан - мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау механизмінің әлсіретумен, меншікті кезекті қайта бөлумен, көлік қызметтері нарығының пайдалы салаларын криминализациялаумен және басқа да жағымсыз құбылыстармен сүйемелденеді.

Екіншіден, тәжірибе көрсеткендей, құқық бұзушылар көліктегі ішкі істер органдарына қарағанда көлік кешенінде болып жатқан өзгерістерге тезірек бейімделеді, ал КПО соңғы жылдары басқарылатын объектілер туралы фрагменттік білім негізінде уақытша және кездейсоқ факторлардың әсерінен жүйесіз дамиды. Енді көлік кешеніндегі қарқынды өзгерістер аясында құқық

бұзушылықтардың өсуін, сыртқы ортаның объективті әсерін бағаламау, ішкі ұйымдағы және сыртқы бағыттағы қызметтегі айқын тұрақтылық олар үшін басқарудың сапасына және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету нәтижелеріне теріс әсер ететін белгілі бір тоқырауға айналды. Негізінде, көліктегі ішкі істер органдары жаңа жағдайларда қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы тұруға дайын болмады, өйткені олардың жұмыс істеуінің құқықтық, ұйымдастырушылық және ресурстық базасы ұзақ уақыт бойы басқа экономикалық, әлеуметтік және идеологиялық шындықтарға негізделген. Сондықтан объектілік әсерлердің қалпына келуі, ішкі істер органдарының басқарушы субъект ретіндегі жұмыс істеу ортасына сәйкестігі олардың құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметі, оның ішінде құзыреті, құқықтық реттеу механизмі және қызметті ұйымдастыру туралы қолда бар ғылыми білімді іздеусіз және интеграциялаусыз қол жетімді емес. Алайда, бұл әкімшілік құқық ғылымы мен мұндай синтезделген білімді басқару теориясы жоқ деген тағы бір қайшылық.

Үшіншіден, көліктегі ішкі істер органдары әрқашан реформаторлар үшін өзіндік «мақсат» болды. Оларды елдегі әкімшілік реформа да айналып өтуі екіталай. Сонымен қатар, зерттелмеген объективті алғышарттар, осы құқық қорғау органдарында қайта құруларды жүзеге асыру үшін басқару субъектісінің жай-күйі туралы ғылыми ақпараттың аз болған кезде теориялық негіздер жоқ. Осыған байланысты, заң ғылымы құралдарымен басқару жүйесінің элементтері арасындағы қалыптасқан сәйкессіздікті жоймай, көліктегі ішкі істер органдарын қайта құру ең жақсы жағдайда нәтижесіз болады, ең нашар жағдайда теріс салдарға әкеп соғады.

Төртіншіден, көліктегі ішкі істер органдары және олардың қатысуымен басқарушылық қатынастар туралы теориялық білімді (үлкен артта қалумен) дамыта және жүйелей отырып, әкімшілік-құқықтық ғылым мен басқару теориясы олардың «бүгінгі» немесе «кешегі» қызметін ғана қамтиды. Сонымен бірге зерттеу пәні жеткілікті түрде сипатталып және түсіндірілу керек. Ғылыми танымның дамуы болжаусыз мүмкін емес, өйткені соңғысы оған мақсатты, ұйымдасқан сипат береді, гипотезаларды қалыптастыру және тексеру құралы ретінде қызмет етеді. Ғылыми болжам теориялық ойлаудың танымның эмпирикалық деңгейінен озып кету қабілетін анықтайды, ал өткен кез-келген объектінің қазіргі жағдайы қазіргі кездегі көрініс арқылы болашаққа ұмтылады.

Көліктегі ішкі істер органдарының қызметіне байланысты проблемалар әрдайым әкімшілік-құқықтық ғылым және ғылыми білімнің басқа салалары өкілдерінің назарын аударды. Алайда, көлік кешенінің басқарылатын объект ретіндегі арақатынасының қазіргі заманғы мәселелерін анықтайтын және шешудің жолдарын ұсынатын зерттеулер болған жоқ, ал басқару субъектісі ретіндегі КПО осы басқару жүйесінде түрлендірулердің теориялық негіздерін құруға көмектеседі. Осы позициялардан осы кемшіліктерді толтыруға, қолда бар білімді синтездеуге және әкімшілік-құқықтық ғылымға КПО құқық бұзушылықтарды алдын алу бойынша қызметінің даму жолдары туралы жаңа теориялық идеяларды енгізуге тырысуға болады.

Көлік кешенінің маңызды компоненттерін талдау нәтижелеріне сүйене отырып, бұл КПО жұмысының ерекше ортасы деген қорытынды жасауға болады. Көлік кешені өзінің барлық элементтерімен, байланыстарымен, тәуелділіктерімен, қарама-қайшылықтарымен және күштерімен құқық қорғау және мемлекеттік басқару объектісі ретінде сипатталады, ол күрделі құқықтық ұйымға, көпфункционалдылыққа, динамизмге, көп субъектіге және мемлекеттік-құқықтық ықпал мен қорғауды қажет ететін қатынастардың көп сатысына ие. Көлік кешеніндегі басқару объектілерінің жағында табиғаты мен функционалдык көрінісі бойынша әр түрлі ішкі жүйелер, элементтер, процестер мен байланыстар қатысады. Олардың барлығының өзіндік ішкі құрылымы бар, өзара әрекеттеседі және біртұтас жүйені құрайды.

Көлік кешеніндегі әлеуметтік қатынастар маңызды ерекшеліктерге ие бола отырып, мақсаттарды, міндеттерді, функцияларды, ұйымдық құрылымды, автономия дәрежесін, сайып келгенде, көліктегі ішкі істер органдарының болуын анықтайды және осы компоненттердің өзіне ұқсас компоненттерге барынша сәйкес келуін талап етеді. Олар құқық қорғау қызметінің нысандары мен әдістерін, ішкі істер органдарының сыртқы және ішкі басқару әсерлерінің бағытын, сипаты мен қарқындылығын анықтайды, сонымен бірге оларды қолдану саласы болып табылады.

Көлік кешенінің құқық қорғау және басқару объектісі ретінде маңызды ерекшелігі бар екенін сөзсіз мойындау көліктегі құқық қорғау қызметінің айтарлықтай ерекшелігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, көлік кешенінде құқық қорғау қызметінің бағытын, мазмұны мен нысандарын айқындайтын объективті факторлардың болуын, сондай-ақ осы салада басқаруды ұйымдастыруға ерікті-субъективті көзқарастың мүмкін еместігін айту қажет. Екіншіден, КПО-ның тиімді жұмыс істеуі үшін олардың жүйесі сыртқы ортаны ұйымдастыруға сәйкес келуі керек, яғни көлікті басқару жүйесіне қатысты құрылуы керек. Магистральдық көлік коммуникацияларының аумақтығы және оларды орталықтандырылған басқару КПО-ның ұйымдастырушылық құрылысы мен жедел-қызметтік қызметінің желілік-объектілік қағидатының негізінде жатыр. Аумақтық ішкі істер органдарынан айырмашылығы, КПО-ға қосарланған бағыну принципі қолданылмайды. Үшіншіден, көлік кешені-қарқынды дамып келе жатқан жүйе. Сондықтан, қазіргі жағдайда КПО-н реформалау олардың түбегейлі өзгерген жедел жағдайға озық бейімделуіне бағытталуы керек. Құқық қорғау қызметінің мақсаттары мен міндеттері көліктегі құрылымдық-экономикалық өзгерістерге сәйкес келуі және олардың салдарын, әсіресе жағымсыз салдарын көздеу керек. Төртіншіден, көліктегі құқық қорғау қызметін ұйымдастыруда қашықтағы, қайталама орта факторларының жедел жағдайға әсерін ескеру маңызды, яғни жедел қызмет көрсету учаскелеріне іргелес өңірлердің экономикалық, демографиялық, географиялық, әлеуметтік, климаттық, геосаяси және өзге де ерекшеліктері. Бесіншіден, көлік ерекше салааралық құқықтық режиммен сипатталады.

Көлік қызметі бірқатар іргелі құқық салаларымен және кешенді құқықтық құрылымдармен реттеледі. Осы жерден КПО өз қызметін күрделі және егжей-тегжейлі әзірленген құқықтық салада жүзеге асыруы керек. Бұдан басқа, КПО-ның құқық қорғау қызметінің өзі негізінен әкімшілік-құқықтық актілерде қамтылған көптеген жарғылық, материалдық және іс жүргізу нормаларына негізделеді. Алтыншыдан, жалпы көлік кешені, көліктің жекелеген түрлері және олардың көптеген құрылымдық бөлімшелері, кәсіпорындары мен құрылыстары режимдік объектілер болып табылады. Олар тұрақты жұмыс істеуі үшін жағдай жасай алатын режимдік қызмет ережелерінсіз жасай алмайды. Көліктегі ішкі істер органдарына әдеттегі жағдайларда, соғыс, төтенше жағдай енгізілген кезде және т.б. мемлекеттік әкімшілік қызметінің жалпы және арнаулы әкімшілік-құқықтық режимдерін қамтамасыз етуде маңызды рөл беріледі. Бұл үшін оларға басқарылатын объектілерге қатысты бақылау-қадағалау және юрисдикциялық өкілеттіктер беріледі. Жетіншіден, көлік қызметі қауіптілігі жоғары көздерді пайдаланумен ұштасады. Осыған байланысты КПО қызметінде көлік құралдарының қозғалысы мен пайдалану қауіпсіздігін, сондай-ақ қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпті қамтамасыз ететін құқықтық нормалардың сақталуын әкімшілік қадағалау айтарлықтай үлкен көлемді алады. Сегізіншіден, КПО-ның құқық қорғау қызметінде көлікті заңсыз ниетке немесе қол сұғушылық объектісіне қол жеткізу құралы ретінде пайдалануды анықтайтын факторларды ескеру маңызды.

Көліктегі ішкі істер органдары институционалды ішкі жүйе ретінде өте қысқартылған құқықтық мәртебеге ие, ал оның элементтері әртүрлі деңгейдегі және бағыттағы нормативтік құқықтық актілерге негізделген. Сонымен бірге, бұл органдар олармен есептесуге лайық. Құқықтық принциптерді дұрыс анықтаған кезде КПО көліктегі құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету ісінде мемлекеттің тиімді құралдарының бірі бола алады.

Мемлекеттік аппаратының заңның ұжымдық субъектілері, атқарушы биліктің компонентінің құрамдас бөліктері ретінде КПО өздерінің жоғары деңгейдегі құрылтай құжатына ие болуы керек. Оның қабылдануы биліктің вертикалын нығайту және мемлекеттік органдар арасындағы функцияларды ажырату жөніндегі шараларды жүзеге асыру бөлігінде әкімшілік реформа шеңберіне қисынды түрде сәйкес келеді.

КПО жүйесін басқару органының әкімшілік-құқықтық мәртебесін нақты белгілеу орталықтандырылған салалық басқарудың тиімділігін қамтамасыз етуге, сонымен бірге бағынысты бөлімшелерді ауыстыруды болдырмауға, ішкі істер органдарының жергілікті бастамасы мен дербестігіне кеңістік беруге мүмкіндік береді.

КПО басқаруды стратегиялық және нақты деп атауға, егер КПД-не жергілікті құқықтық норма шығару, әкімшілік басқару, жедел басқару саласындағы өкілеттіктердің аралық буындардың қатысуынсыз жүзеге асырылатын ең жоғары мүмкін болатын көлемі берілсе ғана болады. Аталған проблемаларды ведомстволық құқықтық реттеу жолымен шешуге болады деп ойлаймыз.

Қолданыстағы заңнамада уәкілетті мемлекеттік институт ретінде КПО-ның арнайы құзыретін белгілейтін құқықтық нұсқамалардың аз екенін айту қажет. Сонымен бірге аумақтық және көлік полициясының, КПО және аумақтық ішкі істер органдарының лауазымды адамдарының, сондай-ақ құқық қорғау қызметінің басқа да субъектілерінің бірлескен құзыреті заңнамалық түрде бекітілген. Оның көлемі белгілі бір субъектілер үшін заңдармен және заңға тәуелді актілермен, оның ішінде ведомстволық актілермен белгіленеді және нақтыланады. Сәйкес келмейтін бөлікте қарастырылатын субъектілердің құзыреті жалпы емес, бірлескен емес, арнайы болады. КПО құзыретінің ерекшелігі жарғылық ведомстволық нормативтік құқықтық актілерде: КПО және желелік органдар туралы үлгілік және жеке ережелерді талдау кезінде айқын көрінеді.

КПО құзыретінде нақты ерекшеліктерін бөліп көрсету қажет. Біріншіден, аталған органдар жұмыстың желелік-объектілік қағидатына сүйене отырып, белгілі бір аумақта емес, арнайы салада - көлікте қызметті жүзеге асырады және оның үш түріне қызмет көрсетеді: теміржол, әуе, теңіз. Екіншіден, КПО негізінен екі негізгі салада жұмыс істейді: жолаушылар және жүк тасымалы. Үшіншіден, құзыреттілікті неғұрлым нақты анықтау үшін КПО-ның тағы бірнеше бағыттарын бөліп көрсету қажет. Бұл: 1) көліктің мемлекеттік секторы; 2) көліктің мемлекеттік емес секторы. Бұл ретте жүргізудің бірінші және екінші бағытында мыналарды бөліп көрсету қажет: а) жүк немесе жолаушылар тасымалын қамтамасыз етуге байланысты ұйымдар; б) тасымалдау процесіне байланысты емес ұйымдар. КПО қызметінің маңызды бағыты көлік қызметтерін өндіруге және ел ішінде де, одан тыс жерлерде де бөлуге қатысты барлық операцияларды, іс-қимылдарды, мәмілелерді, материалдық-қаржылық сипаттағы шарттық қатынастарды қамтитын көлік экономикасы болып табылады. Төртіншіден, КПО-ның құқықтық ықпал ету саласында тек азаматтар мен заңды тұлғалар ғана емес, сонымен қатар көптеген көлік кәсіпорындары, мекемелер, ұйымдар, еңбек ұжымдары және олардың басшылары, жолаушылар мен көлік қызметкерлері сияқты құқықтық қатынастардың арнайы субъектілері мен бақылау-қадағалау қызметінің, әкімшілік және қылмыстық юрисдикцияның объектілері бар. Бесіншіден, КПО-ның заңды әрекеттері орасан зор материалдық құндылықтарға: құны миллиондаған теңгемен есептелетін тасымалданатын жүктерге, сондай-ақ мемлекеттік және коммерциялық көлік ұйымдары мен олардың контрагенттерінің қаржы қаражатына қолданылады. Заңды маңызды шешімдер қабылдай отырып, КПО барлық меншік нысандарын қорғау, экономикалық кеңістіктің бірлігі, тауарлардың, қызметтердің және қаржы құралдарының еркін қозғалысы, бәсекелестік пен экономикалық қызмет еркіндігін қолдау туралы Конституциялық және өзге де нормаларды сақтаудың кепілі ретінде әрекет етеді. Алтыншыдан, КПО-ның арнайы құзыретін қалыптастыруда, оларды жүргізу объектілері мен өкілеттіктерін анықтауда басым рөл әкімшілік-құқықтық актілерге жатады. Сондықтан бұл органдарға әкімшілік-құқықтық қатынастар саласында ең көп өкілеттік беріледі. Көліктегі полиция қызметінің

ұйымшылық құрылысы нақты ПО қызмет көрсететін көліктің жекелеген түрлерінің ерекшелігімен біржақты айқындалады [52, 16-18 бет].

КПО қызметін құқықтық реттеу механизмінің теориялық моделі келесі ерекшеліктерге ие болуы керек:

- қазіргі жағдайда ол басқару жүйесінің қозғалысы басқару объектісінің сапалы өзгеруіне бағынатындығы туралы әдіснамалық принципке қатаң жауап беруі керек. КПО қызметін құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру қарқыны тиісті қоғамдық қатынастардың даму қарқынынан (оның ішінде олардағы жағымсыз үрдістердің таралуы) төмен болғандықтан, құқықтық реттеудің нормативтік базасын алдын ала немесе кем дегенде барабар түрде дамыту қажет. Ол үшін полиция қызметкерлерінің кәсіби құқықтық санасында құқықтық болжау, құқықтық құбылыстардың дамуын болжау функциясын жетілдіру, азаматтардың, әсіресе жолаушылардың, сондай-ақ көлік қызметкерлері мен полиция қызметкерлерінің пікірін зерделеу және ескеру, сырттан, ең алдымен өзгеріп отырған экономикалық қатынастар тарапынан жағымсыз әсерлерге сезімтал әрекет ету, құқықтық құбылыстар механизміндегі әлсіз буынды уақтылы анықтау және дереу оңтайландыру қажет. Мұны көлік кешеніндегі қоғамдық қатынастардың динамикасы, оның жұмысының үздіксіз циклі және басқа факторлар талап етеді. Сонымен бірге, «асықпай асығу керек» және әлеуметтік маңызды құқықтық нормаларды эксперименттік тексеруден өткізу керек;

- құқықтық реттеу деңгейі бойынша механизмінің нормативтік базасы неғұрлым шоғырландырылған және жүйеленген болуға, «көлік» құқықтық институттарын, оның ішінде салааралық институттарды жинақтайтын заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің белгілі бір «пакетін» білдіруге тиіс. Нақтылаушы, туынды актілер негізгі актілермен бір мезгілде қабылдануға тиіс. Бұл КПО-ның сыртқы және ішкі ұйымдық қызметіне бірдей қатысты.

Көлік кешеніндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын-алуды ұйымдастыру, оның өзіндік ерекшелігі бар, жеке құқықтық реттеуге лайық. Сондықтан Қазақстан Республикасы ІІМ КПО-ның жедел-қызметтік қызметін реттейтін базалық нормативтік құқықтық актіні қабылдауы тиіс;

- көліктегі құқық қорғау ерекшелігіне байланысты құқық нормалары сапасы жағынан анағұрлым дәл және толық болуға, маңызды құқықтық ұғымдарды екіұшты түсіндіруге жол бермеуге тиіс («көлік коммуникацияларын бұғаттау», «көлік құралдарын сапасыз жөндеу» және т.б.). Тиісті терминдерді ресми түсіндіру және кінәлі мінез құлықты тікелей заңда сипаттау арқылы көлік құқық бұзушылықтары туралы бланкеттік нормалардың санын қысқарту орынды болар еді;

- заңдарда және өзге де нормативтік актілерде процестік мерзімдер мен рәсімдерді бекіту кезінде міндетті түрде КПО-ның құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын шарттар ескерілуі тиіс;

- тиісті заңдарда КПО-ның қылмыстық және әкімшілік юрисдикцияны жүзеге асыруды қамтамасыз ету бөлігіндегі құзыреті нақты бекітілуге тиіс. Бұдан басқа, нормативтік негізде анабиоздағы нормалардың талданатын

механизмінің болуын барынша азайту қажет. Мұны оларды заңнан алып тастау, жауапкершілік туындаған кезде келтірілген залалдың мөлшерін азайту, нормада саралау белгілерін дәлірек түсіндіру және тағы басқалар арқылы жасауға болады. Екінші жағынан, қылмыстық заңнамада және әкімшілік жауапкершілік туралы заңнамада тиімді «жұмыс істеген» нормаларды қалпына келтіру керек;

- КПО-ның құқық қорғау қызметінің басқа субъектілерімен бірлескен құзыреті туралы құқықтық нормалар өкілеттіктерді ажыратудың айқын және бір мәнді өлшемшарттарымен және рәсімдерімен, сондай-ақ өзара іс-қимылды қамтамасыз ету механизмдерімен жабдықталуы тиіс;

- көлік кешенін белгілі бір «режимдік» қоғамдық орынға айналдырмау, Заңның құнсыздануы және заңнамалық ережелердің беделін түсірмеу үшін қылмыстық заңнама мен әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы ізгілендіру және жауапкершілікті саралау процесін жандандырған жөн. Көліктегі реттеуші саясатқа негізгі бас назар аудару құқықты ынталандыратын құралдарға жасалуы керек;

- КПО қызметін құқықтық реттеу механизміне көлік полициясының көлік ұйымдарына материалдық тәуелділігін төмендететін нормалар енгізілуі тиіс;

- зерттелетін механизмінде нақты заңдық фактілердің әсерінен және маңызды мемлекеттік объектілерге және КПО қызметіне тән арнайы әкімшілік-құқықтық режимдер шеңберінде туындайтын, өзгеретін және тоқтатылатын құқықтық қатынастарға ерекше назар аудару қажет.

Өз қызметі барысында КПО-ға әртүрлі факторлар әсер етеді. Бұл факторлар сыртқы және ішкі болуы мүмкін. Сыртқы макроорта және ұйымаралық орта факторларына бөлінеді. Макроорта факторлары өз кезегінде табиғи орта мен әлеуметтік орта факторларына бөлінеді. Табиғи ортада табиғи-климаттық және аумақтық-географиялық факторлар ерекшеленеді. Әлеуметтік ортада өзіндік жіктелуі бар криминогендік, криминогендік емес және антикриминогендік факторлар; экономикалық, әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-саяси, идеологиялық, құқықтық факторлар. Жіктеудің әр түрлі негіздеріне байланысты факторлар объективті және субъективті, тұрақты және ситуациялық, статикалық және динамикалық болуы мүмкін; көлік жұмысының ерекшелігінен бөлінген және басқалары; құқық қорғау қызметін ұйымдастыруға тікелей немесе жанама әсер ететін; КПО-ның бүкіл жүйесіне қатысты немесе нақты бөлімшелердің сыртқы ортасын сипаттайтын; оң әрекет және теріс бағыт; мақсатты түрде құрылған және өздігінен пайда болған; көліктің барлық түрлерінде өз әсерін көрсететін немесе оның жекелеген түрлеріне жататын; КПО қызметінің барлық немесе нақты бағыттарын ұйымдастыруға әсер ететін; бұрыннан бар және жақында пайда болған.

Ішкі орта факторлары КПО қызметін ұйымдастыруға оң немесе теріс әсер етеді және ішкі істер органының (немесе олардың жүйесінің) қойылған міндеттерді шешу қабілетін сипаттайды.

Қаралған факторлардың әсерінен туындайтын КПО қызметіндегі неғұрлым маңызды ұйымдастырушылық проблемаларды үш топқа бөлуге

болады: 1) тұрақты объективті факторлардың әсерінен туындайтын проблемалар; 2) ситуациялық қасиет факторларының әсерінен туындайтын проблемалар; 3) басқарушылық шешімдердің орындалуына байланысты проблемалар. Проблемалардың бірінші тобында мыналарды бөліп көрсету керек: а) табиғи факторлардың әсерінен болатын проблемалар; б) көлік ерекшелігінің факторлық кешеніне байланысты проблемалар. Проблемалардың екінші тобы мыналарға бөлінеді: а) белгілі кезеңділікпен туындайтын проблемалар; б) тиісті факторлар сияқты туындайтын болжау мүмкін емес проблемалар. Үшінші топ: а) ПМ жүйесінің басқару субъектілерінің шешімдерін орындауға байланысты проблемалар; б) заң шығарушының шешімдерін орындауға байланысты проблемалар.

Қылмыстық заңнаманы және әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы ізгілендіру жағдайында заң шығарушының Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдендірілген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын барынша қамтамасыз етуге ұмтылысы, әрине, түсінікті. Жаңа заңдарды «енгізу», «іске қосу» үшін уақыт қажет екені анық. Бірақ басқару адам факторымен қаныққанын ұмытпау керек. Адамдарды басқаруды билік өкілеттіктері берілгенімен, адамдар да жүзеге асырады. Олардың физикалық мүмкіндіктерін ескермеу, көрінеу мүмкін емес талаптардың шеңберіне қою әділетсіз. Заң шығарушы эксперименттік жолмен анықталуы және бекітілуі мүмкін шиеленісті, негізделген және сонымен бірге мүмкін болатын қызмет стандарттарын белгілеуі керек.

КПО жұмысының тиімділігіне теріс әсер ететін факторлардың бірі олардың қызметін ведомстволық ғылымнан бөлек ұйымдастыру болып табылады. Өмірдің жаңа шындықтары, басқарылатын объектілердегі эволюциялық және революциялық өзгерістер, құқық бұзушылықтардың жаңа нысандары мен тәсілдерінің пайда болуы, осы жағымсыз әлеуметтік құбылыста болып жатқан қарқынды даму процестері - мұның бәрі құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша КПО қызметінің проблемаларын алдын алуға және шешуге уақтылы және заманауи ғылыми көзқарасты талап етеді.

Темір жол көлігіндегі ішкі істер органдарының қазіргі тәжірибесінде ерекше құқықтық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етуді талап ететін бірқатар басым бағыттарды бөліп көрсету қажет. Көлік полицейлері күн сайын бір-бірінен едәуір қашықтықта болып жатқан түрлі көлік оқиғаларына шығуды жүзеге асырады, мысалы, шұғыл тежеу, вагондардың түсуі, сондай-ақ олардың өртенуі және т.б. Ай сайын құқық бұзушылық туралы 1,5 мыңға жуық ақпарат тіркеледі [27].

Тек соңғы 5 жылда 600 - ден астам (дәл -634) адам басу фактілері орын алды, оның 400 - ге жуығы (дәл-381) өліммен аяқталды, 260-қа жуығы (дәл-253) жарақат алды және 7 мыңнан астам (7486) мал басу фактілері. Негізгі себеп елді мекендерде арнайы жабдықталған өткелдердің, көпірлердің, қоршаулардың және басқа да ескерту белгілерінің болмауы болып табылады. Сондай-ақ, адам басу жасаудың себептерінің бірі-азаматтардың немқұрайлылығы болып табылады, әсіресе жастар мен балаларға қатысты, олар қауіпті аймақ болып

табылатын темір жол жолдарында болғанда немесе белгіленбеген жерде жолдарды кесіп өткенде, музыка тыңдап, мобильді құлаққаптарды пайдаланады және тиісінше машинистердің сигналдары мен пойыздың жақындағанын естімейді. Нәтижесінде, өкінішке орай, өлімге әкелетін жарақаттар алады [27].

Мемлекетіміздегі 305 теміржол вокзалының талдауы көрсеткендей, 87 теміржол вокзалында стихиялық сауда, яғни белгіленбеген жерлерде сауда жасалады. Бұл ретте стихиялық саудамен айналысатын адамдар өз қызметін жергілікті атқарушы органдар мен «ҚТЖ»ҰК» АҚ филиалдарынан рұқсат құжаттары болмай жүзеге асырады. Сондай-ақ олардың барлығы жеке кәсіпкерлер емес. Бұл жағдайлар жол бойында азық-түлік сатып алған жолаушылардың денсаулығына әсер етеді, себебі олар жарамдылық мерзімін және қандай санитарлық жағдайда дайындалғанын білмейді.

Жоғарыда аталған проблемаларды шешу, сондай-ақ әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу үшін мынадай ұйымдастырушылық және құқықтық іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

- пойыздардан жүктерді ұрлау жүргізілетін саябақтарда (тұрақтарда) бейнебақылау орнату;

- барлық локомотивтердің кабиналарында бейнетіркегіштерді орнату, бұл әртүрлі оқиғаларды (жылжымалы құрамнан ұрлау, шұғыл тежеу және т. б.) тіркеуге мүмкіндік береді;

- жолаушылар пойыздарын заманауи бейнебақылау камераларымен барынша қамтамасыз ету;

- адамдар мен малдардың қағып өтуді болдырмау үшін елді мекендерде (биіктігі 1,5-2 метрден төмен емес) теміржол төсемінің бойында қоршаулар орнату, және теміржол арқылы ат-арба көлігімен (шаналармен) өту және жүк артылған, мініс малды және табынды айдап өту, теміржолдардың бөлінген жолағында мал жаю қағидаларын бұзу үшін - Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы кодексінің 559 бабы 1 тармағының санкциясынан «ескерту» жазасын алып, «әкімшілік айыппұл» және «әкімшілік қамаққа алу» жазаларын көздеп жауаптылықты қатаңдату қажет;

- жүктерді күзетуге байланысты жұмыс үшін кадрларды сапалы іріктеу қажет, өйткені темір жол қызметкерлерінің өздері ұрлық жасау фактілері бар;

- барлық оқу орындарында әкімшілік, криминалдық полиция қызметкерлері мен кадр қызметінің психологтары, сондай-ақ (міндетті түрде) теміржол ұйымдары қызметкерлерінің қатысуымен әңгімелер мен дәрістер өткізу қажет;

- жергілікті атқарушы органдардың әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау қызметкерлерімен бірлесіп, белгілі бір тұрғылықты жері жоқ адамдарға, өмірлік қиын жағдайға тап болған әйелдерге БАҚ-та кеңінен жариялана отырып көмек көрсету акцияларын өткізу;

- жергілікті тұрғындар қатарындағы волонтерлармен, білім беру саласының қызметкерлерімен бірлесе отырып, көлікте жарақаттанудың алдын

алу бойынша қоршаулар, көпірлер мен өткелдер жоқ елді мекендердің тұрғындары арасында рейдтік іс-шаралар өткізу;

- полиция, прокуратура, СЭК, "ҚТЖ" ҰК" АҚ, сондай-ақ жергілікті жерлердің білім басқармасының қызметкерлерінің қатысуымен тоқсан сайын нақты шаралар қабылдай отырып, көліктегі құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысты қарастыру;

- полиция, жергілікті атқарушы органдар, сондай-ақ "ҚТЖ"ҰК" АҚ қызметкерлері қатарынан жануарларды анықтау және олардың иелерін жауапкершілікке тарту бойынша рейдтер жүргізетін топтар құру.

- жүгі бар вагондарға тек қана дайындаушы зауыттардың ресми өкілдерінен сатып алынған, «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да, көліктегі Полиция департаментінде келісуден өткен және контрафактілік өнімді пайдалануды болдырмау үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тиісті құжаттары бар QR-коды бар пломбалар орнату;

- қол сұғушылықтың өзекті заттары бойынша - жолдарды жөндеу жұмыстарын жүргізгеннен кейін абайсыздықтан станцияларда караусыз қалатын, олардың есебі жүргізілмейтін және кедергісіз ұрлауға ықпал ететін жолдардың (рельстердің, төсемдердің, түйіспелі болттардың) жоғарғы құрылыстары бойынша күзетті күшейту, себебі келтірілетін залал әрқашан елеулі болып табылады;

- белгіленбеген орындардағы сауданы жою, сондай-ақ елдің теміржол вокзалдарының перрондарында азаматтар үшін сауда орындарын құру үшін «ҚТЖ»ҰК» АҚ өкілдері мен жергілікті атқарушы органдар азаматтармен кездесу ұйымдастырып, үшжақты меморандум жасауы қажет. Аталған меморандумда «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 12 сәуірдегі №544 және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Заңдарының талаптарын ескеру қажет;

- жолаушылар поездарының әрбір вагонында Желелік полиция басқармалары мен бөлімшелерінің және Көліктегі полиция департаментінің жедел кезекшілердің жұмыс телефондары, сондай-ақ азаматтарға арналған сенім телефоны көрсетілген ақпарат орналастыру;

- Мемлекеттік кірістер департаменті қызметкерлерімен бірлесіп алкогольдік ішімдіктердің заңсыз саудасын анықтауға бағытталған вокзалдарда рейдтік іс-шаралар ұйымдастыру;

- жергілікті жерлерде көліктік бақылау инспекциясымен бірлесіп, билетсіз жолаушыларды тексеруді жүзеге асыру жоспарын әзірлеу;

- қоқыс лақтыру, жолаушылар пойыздарында темекі шегу сияқты ұсақ құқық бұзушылықтарды болдырмау үшін «Жолаушыларды тасымалдау» АҚ өкілдері пойыздарда жолаушыларға темекі шегуге арналған орындарды дайындау.

Әуе көлігіндегі ішкі істер органдарының негізгі күш-жігері қазіргі уақытта жолаушылардың, әуе кемелері экипаждары мүшелерінің және

авиакәсіпорындардың жерүсті персоналының қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын ұйымдастыруға, әуе кемелерін басып алу және айдап әкету әрекеттерінің алдын алуға және жолын кесуге бағытталған. Су көлігінің қауіпсіздігі (қоғамдық, экономикалық, экологиялық және т.б.) кемелердің қозғалысы мен пайдалануының белгіленген ережелерінің сақталуын қадағалаумен, сондай-ақ өзен және теңіз көлігінің стационарлық объектілерінде қоғамдық тәртіпті сақтаумен қамтамасыз етіледі.

Қазіргі уақытта КПО-н реформалау объективті түрде негізделген, қажет және тұжырымдамалық негізде, әкімшілік құқық пен басқару ғылымының қазіргі теориясы негізінде жүзеге асырылуы керек.

КПО-ның қазіргі заманғы миссиясы келесіде: 1) азаматтардың жеке және мүліктік қауіпсіздігін, оның ішінде жолаушыларға, көлік қызметкерлеріне өз міндеттерін орындау үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатында қамтамасыз ету; 2) теміржол, су және әуе көлігін оның экономикалық қауіпсіздігіне қол сұғушылықтан сенімді қорғау; 3) белгіленген құзырет шегінде олардың объектілерінде құқықтық тәртіпті сақтау арқылы көрсетілген параметрлерде қызмет көрсетілетін көлік түрлерінің жұмысын қамтамасыз ету; 4) көлікті қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау құралы ретінде пайдалану мүмкіндіктерін шектеу; 5) ел ішінде және әлемдік көлік қызметтері нарығында отандық көліктің стратегиялық рөлі мен беделін нығайту.

КПО жүйесін дамытудың мақсаты оны осы құқық қорғау органдарына жүктелген миссияны тиімді орындауға, олардың әлеуметтік мақсатын ақтауға және сол арқылы қоғамдық пікірде көлік полициясының беделін қолдауға және нығайтуға мүмкіндік беретін жағдайға келтіру болып табылады.

Көрсетілген мақсатқа қол жеткізуді мынадай бағыттарда жүзеге асыру орынды: 1) қызметтің құқықтық базасын жетілдіру; 2) жауапкершілік аймағын және ұйымдық-штаттық құрылымдарды оңтайландыру; 3) аумақтық ішкі істер органдарымен, басқа да құқық қорғау органдарымен, оның ішінде шет мемлекеттермен, көлікті басқару органдарымен және шаруашылық субъектілермен өзара іс-қимыл деңгейін арттыру; 4) КПО қызметіне заманауи ақпараттық технологияларды енгізу; 5) қызметкерлердің кәсіби даярлық деңгейін арттыру; 6) жеке құрам үшін қызметтік және тұрмыстық жағдайларды жақсарту.

ҚОРЫТЫНДЫ

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуды зерттеу бірқатар тұжырымдар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Олардың кейбіреулері осы диссертациялық зерттеудің тиісті тараулары мен параграфтарында көрініс тапты, ал жалпыланған түрде олар келесідей.

1. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұйымдастырушылық және құқықтық негізі мемлекет органдарының олардың жалпы функционалдық құрылымындағы мамандандырылған міндеті болып табылады. Бұл мәселені шешу тиісті қамтамасыз ету объектісін құрайтын қоғамдық қатынастардың құқықтық реттелу дәрежесіне, сондай-ақ құқық қорғау субъектілерінің ұйымдық қамтамасыз етілуіне тікелей байланысты.

Осыған байланысты көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелерінің барлық кешенін реттейтін қолданыстағы заңнама қалыптасқан практика бойынша белгілі бір объектіге жататын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталғанын атап өту маңызды. Нәтижесінде, әртүрлі себептерге байланысты көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің құзыреті кейде өзара әрекеттесетін субъектілердің міндеттері мен функцияларының араласуы болып табылады, бірақ әлі де әртүрлі жүйелер - ішкі істер органдары мен көлікті басқару органдары. Егер қоғамдық тәртіпке қатысты ішкі істер органдарының өкілеттіктері шеңберінің салыстырмалы түрде оқшауланғанын айтуға болатын болса, онда азаматтардың қауіпсіздігі осы ведомстволардың міндеттерінің шамадан тыс «араласуын» тудырады. Автордың пікірінше, азаматтардың қауіпсіздігінің мазмұнын анықтауда заң шығарушының нақты ұстанымының болмауы көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің міндеттері мен функцияларының гипертрофиясына әкеледі. Әкімшілік-құқықтық қорғауға жататын қоғамдық қатынастар саласын ажырату, ең алдымен, тиісті мемлекеттік органдардың құқық қорғау жұмысының шекараларын анықтау, олардың міндеттері мен функцияларының қайталануын жою, құқық бұзушылықтардың тиісті құрамдарын неғұрлым нақты ажырату, демек, олардың қауіптілік дәрежесі мен қолданылатын санкциялардың барабарлығы үшін маңызды және қажет.

Ішкі істер органдарының нормативтік материалы мен практикасын талдау негізінде автор көлік объектілеріндегі құқық бұзушылықтардың алдын алуды, көлік объектілерінде болатын адамдарға келтірілетін зиянды салдарға жол бермеу, олардың өмірі мен денсаулығының сақталуы, көлік объектілерінің қалыпты жай-күйі мен жұмыс істеуін қамтамасыз ету мақсатында, қауіп төндіруді болдырмайтын құқықтық, ұйымдастырушылық және өзге де сипаттағы ішкі және сыртқы жағдайлар жүйесі ретінде айқындайды.

2. Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың әкімшілік-құқықтық тәсілі бірқатар ерекшеліктерге ие. Олар оны қорғау қызметінің барлық басқа әдістерінен ажыратады. Оның мазмұнында заңда белгіленген жағдайда және тәртіппен азаматтардың қауіпсіздігіне қол

сұғушылықтың алдын алу және жолын кесу және құқық бұзушыларға ықпал ету шараларын қолдану жөніндегі қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасай отырып, мемлекеттік органдардың атқарушылық-өкімдік қызметі.

3. Көлік объектілерінде жасалған құқық бұзушылықтар басқаларға қауіптіліктің жоғарлығымен сипатталады және олардың жұмысының ритміне айтарлықтай әсер етеді. Дәл осы жағдайлар ішкі істер органдарының барлық жұмысын жетілдіру қажеттілігін тудырады. Автордың пікірінше, көлік объектілерінде құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін ерекше жағдайлар: жолаушылар және жүк тасымалдарын ұйымдастырудағы кемшіліктер, көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің күштері мен құралдарын және көлік әкімшілігі мен жұртшылықтың мүмкіндіктерін тиімсіз пайдалану болып табылады.

4. Ішкі істер органдарының әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметіне елеулі әсер ететін факторларға автор мыналарды жатқызады: қызмет көрсету учаскелерінің ұзақтығы; көлік жұмысының тәулік бойғы циклі; көлік объектілеріне шоғырлану және көптеген адамдардың тұрақты қозғалысы; жолаушылар тасымалының маусымдық ауытқуларға ұшырауы, соңғы мән-жаймен айқындалатын әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау динамикасы.

Азаматтардың қауіпсіздігін әкімшілік-құқықтық қамтамасыз ету саласында шешімдер қабылдау кезінде аталған факторларды ескеру қажет. Өз кезегінде, бұл факторлар ішкі істер органдары жүйесінің ұйымдық құрылымдарын таңдауды талап ететін функциялардың мазмұнын анықтайды.

5. Көліктегі құқық бұзушылықтардың әкімшілік-құқықтық алдын алу саласындағы басқару өзінің мазмұны бойынша әуежайлардың, вокзалдардың, порттардың қызмет көрсетілетін учаскелерінде күзетті ұйымдастыруды жан-жақты қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар сыртқы және ішкі ұйымдық функцияларды орындау бойынша арнайы уәкілеттік берілген органдар мен лауазымды адамдардың белгілі бір түрінің еңбегін білдіреді. Осы уақытқа дейін әкімшілік полицияның нормативтік санын анықтау критерийлері белгіленбеген. Автордың пікірінше, көліктегі ішкі істер органдары үшін мұндай жүктеме немесе есеп айырысу критерийі үшін жедел жағдайдың жай-күйін, тасымалданатын жолаушылар мен жүктердің санын, сондай-ақ жасалатын құқық бұзушылықтарды, әуежайлардың, вокзалдардың, станциялардың өткізу қабілетін, жолаушылардың тығыздық коэффициентін алу қажет.

6. Қазіргі жағдайда ерекше жағдайларда, әсіресе апаттар мен апаттардың салдарын оқшаулау және жою кезінде көліктегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу ерекше өзекті болып табылады.

Осы жағдайларда ішкі істер органдары мен көлік әкімшілігі қызметінің тиімділігін бірыңғай бағыты бар құқықтық және ұйымдастырушылық-тактикалық нысандарды кешенді пайдалану арқылы арттыруға болады. Бұл ретте төтенше жағдайлар туындаған жағдайда ішкі істер органдары мен көлік қызметтерінің міндеттерін бөлу ғана емес, сондай-ақ адамдарды құтқаруға және оларға қажетті көмек көрсетуге, апаттар мен авариялардың салдарын

оқшаулауға және жоюға, көліктің қалыпты жұмыс істеуін қалпына келтіруге бағытталған бұл ретте қолданылатын шараларды нақты құқықтық регламенттеу талап етіледі. Көліктегі полицияның әрбір бөлімі бойынша күштер мен құралдардың оңтайлы қажеттілігінің іс-шаралар жоспарлары мен есептеулерін жетілдіру, сондай-ақ аталған жағдайларда жұмыс істеу дағдылары дамыту үшін жеке құраммен қосымша сабақтар өткізу қажет.

7. Көліктегі ішкі істер органдары бөлімшелерінің міндеттері мен функцияларын орындау олардың әкімшілікпен және жұртшылықпен қызмет көрсетілетін объектілерде, сондай-ақ аумақтық ішкі істер органдарымен тығыз өзара іс-қимыл жасау қажеттілігін негіздейді.

Тәжірибені талдау көліктегі ішкі істер органдарының қалалық, аудандық ішкі істер органдарымен өзара іс-қимылын нақты құқықтық реттеудің жоқтығын айғақтайды. Осы жағдайды жою мақсатында тиісті қатынастарды реттеу үшін арнайы нормативтік акт шығару қажет. Бұл жүйенің барлық деңгейлерінде өзара әрекеттесудің тиімді нысандары мен әдістерін біркелкі және сәтті қолдануға ықпал ететін сияқты.

8. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары, жеке адамның қауіпсіздігі-адамға тән бастапқы құндылық. Азаматтың қорғалу дәрежесі қоғамның прогрессивті дамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге олар мемлекеттік билік органы бола отырып, өз азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша өз міндеттемелері ретінде заңнамалық актілерді бекітетін мемлекет тарапынан тиісті мінез-құлықпен қамтамасыз етілгенде ғана олар нақты болып табылады, сондай-ақ басқа субъектілердің міндеттері қоғам мен мемлекет өмірінің әртүрлі салаларында осы құқықтар мен бостандықтардың бұзылуына жол бермейді. Бұл тұрғыда әкімшілік-құқықтық қорғау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, әкімшілік құқықтың қорғау функциясына жататын маңызды орын болып табылатын жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы айтуға болады.

9. Көліктегі ішкі істер органдарының бөлімшелері жүзеге асыратын көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу мынадай нысандар мен әдістерден тұрады: азаматтардың қауіпсіздігін тікелей қамтамасыз ету, лауазымды адамдар мен азаматтардың белгіленген ережелердің сақталуын қадағалау және бақылау, құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу және құқық бұзушылық туралы істерді қарау.

Көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуда туындайтын проблемалар орталықсыздандыру үрдістерін есепке алу, қойылған міндеттерді шешуде кешенді тәсіл, жеделдік, ұтқырлық, икемділік және барлық қызметтер мен бөлімшелердің құқыққа қайшы әрекеттерге ден қоюға дайындығы, билік органдары мен көлік әкімшіліктерінің күш-жігерін біріктіру негізінде ішкі істер органдарының қызметін жетілдіру жолдарын іздеуді талап етеді.

Көлік объектілерінде әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесін түбегейлі қайта құру және жетілдіру мынадай бағыттарда жүзеге асырылуға тиіс:

- ұйымдық-құрылымдық құрылыс;
- тиісті қаржылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету; (осы мақсатқа қол жеткізу үшін қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласын толық көлемде цифрландыру жүргізілуде) [53].
- қызмет нысандары мен әдістерін жетілдіру;
- нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету;
- кәсіби өзек құру үшін кадрлар даярлау;
- адам факторын жан-жақты жандандыру.

Осы және басқа да бағыттар көлік объектілеріндегі әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуда күштер мен құралдарды ұтымды және кешенді пайдалануға ықпал етуге тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Харламова Ю.А. Железнодорожный комплекс в политических процессах российского государства // Автореферат дис. докт. полит. наук: 23.00.02. - М., 2010. -52с.
2. Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің 2023-2027 жылдарға арналған даму жоспары ҚР ПМ-нің 2022 жылғы 27 желтоқсандағы №1007 бұйрығы
3. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII сайланған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі 15 қаңтар 2021 ж.
4. Антонян Ю.М. Криминология и административная юрисдикция полиции: учеб.пособие для студентов вузов, обучающимся по юридической специальности / Ю.М.Антонян, Н.Д.Эриашвили и др.–2-е издание., перераб. и доп. – М., ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право.– 2015.
5. Агапов А.Б. Политико-правовые предпосылки реформирования законодательства об административных правонарушениях // Административное право и процесс. – 2016 . –№ 6.– С. 53–59.
6. Атаманчук Г.В. Проблемы анализа государственного управления // Публичное и частное право. – 2013.– № 1.– С.97.
7. Бахрах Д.Н. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс//Государство и право – 2013. – № 2 . – С.154.
8. Бельский К.С., Елисеев Б.П., Кучеров И.И. Полицейское право, как подотрасль административного права // Государство и право. – 2013. – № 12 . – С. 45 – 53.
9. Горохова С.С. О некоторых аспектах профилактики правонарушений как механизма обеспечения общественной безопасности в России // Российская юстиция. – 2017.– № 12.– С. 52–53.
- 10.Административное право Российской Федерации: Курс лекций / Под ред. С.Н. Бочарова. Ч. 2. – М., Московский университет МВД России им. В. Я. Кикотя, 2015 . – С. 12.
- 11.Мигущенко О.Н. Система профилактики правонарушений в Российской Федерации: терминологическая бессистемность // Российский следователь .– 2017. – № 8.– С.45 – 49.
- 12.Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 6 қаңтардағы №23-95 тапсырмасы.
- 13.Исмагилов Р.Ф., Курзенин Э.Б., Числов А.И. Источники повышенной опасности и имущественные права граждан // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 10. - С. 109.
- 14.«Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Қазақстан Республикасының Заңы.
- 15.Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 9 сәуірдегі № 1 Нормативтік қаулысы.

16. Кипарисов Ф.Г. Бланкетные юридические нормы в ракурсе принципа правовой экономии // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. - 2014. - № 4 (28). - С. 251
17. «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы.
18. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамыз.
19. Балғабеков Т.К., Бектұрова Б.Б., Қоңырова Ж.А. Көліктегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Оқу құралы. Қарағанды 2012ж. 65 бет.
20. Тодуа Ю.А. Укрепление законности и правопорядка на железнодорожном транспорте в истории российского государства // Автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. - Краснодар, 2008. -29с.
21. Нудельштейн А.М. Расследование хищений имущества пассажиров на железнодорожном транспорте // Автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. - М., 2008. -24с.
22. Прудников А.С. Административно-правовая охрана общественного порядка и обеспечение общественной безопасности на объектах транспорта. М., 1996. С. 54.
23. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Общая: Учебник. - М.: ЦОКР МВД России, 2009. - 264 с.
24. «Роль анализа данных в прогнозировании и предотвращении преступлений», 28 января 2022 г., NobleDesktop. <https://www.nobledesktop.com/classes-near-me/blog/data-analytics-in-crime-prediction-and-prevention>
25. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235 Қазақстан Республикасының Кодексі.
26. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің «Көлік және метрополитен нысандарында қоғамдық тәртіпті сақтауды қамтамасыз ету бойынша Қазақстан Республикасы полиция қызметкерлерінің патрульдік-бекеттік қызметті атқаруы жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы» 2023 жылғы 2 ақпандағы № 115 бұйрығы.
27. Көліктегі полиция департаментінің бірінші орынбасары Айтуғанов М.Д. баяндамасы. 2022 ж.
28. Коммуникационная стратегия по внедрению и продвижению сервис-ориентированной модели полиции в Республике Казахстан». Аналитический отчет, 2021. Подготовлено ТОО «Promogroupcommunications» в рамках проекта МВД РК и ОФ ЦИПП, 2021.
29. Н. Джолдасбеков, судья Верховного Суда РК Как разрешить проблемы, возникающие в судах при применении КоАП <https://prg.kz/>
30. Подопригора Р.А. О состоянии и проблемах административного права в Республике Казахстан. <https://prg.kz/>
31. Жетписбаев Б.А. Система мер административно-правового принуждения. - Алматы, 2005.
32. Корнейчук, С.В. Особенности задержания правонарушителя по новому административному кодифицированному законодательству Республики

- Казахстан / С.В. Корнейчук // Вестник юридического Института Республики Казахстан. - 2014. - № 3(35). - С. 36
33. Жетписбаев Б. Административная ответственность в Республике Казахстан: учеб. пособие / Под общ. ред. С.С. Сартаева. - Алматы: Данекер, 2000. - 233 с.
34. Жетписбаев Б.А. Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан: монография / Б.А. Жетписбаев. - Алматы: Данекер, 2001. - 410 с.
35. Е.А. Омаров, Н.С. Алпысов, С.Ш. Жаруллаева, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Косшы, Вопросы разграничения доставления и задержания по делам об административных правонарушениях <https://prg.kz/>.
36. Таранов, А.А. Административное право Республики Казахстан. Академический курс / А.А. Таранов. -2-е изд., перераб. и доп. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2003. -256 с.
37. Корнейчук, С.В. О целесообразности применения к несовершеннолетним правонарушителям мер обеспечения по делам об административных правонарушениях / С.В. Корнейчук, А.К. Едрисова // Ылым. - 2020. - № 2. - С. 140.
38. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне түсініктеме (баптар бойынша) Нұр-Сұлтан, 2020 <https://prg.kz/>
39. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях (постатейный) (МЮ РК, 2020) (Глава 6. Административное взыскание и меры административно-правового воздействия) <https://prg.kz/>
40. Банчук О.А. Аналитический доклад «Право об административных правонарушениях: опыт стран Западной и Восточной Европы, требования Европейского Суда по Правам Человека и стандарты Совета Европы» <https://prg.kz/>
41. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы.
42. Международный отчет о предупреждении преступности и общественной безопасности: тенденции и перспективы (2008 г.), Монреаль: ICPC.
43. Предупреждение преступности в Германии. Европейская Сеть по Предупреждению Преступности//https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/eucpn_crime_prevention_strategy_germany.pdf. «Профилактика как основная стратегия полиции (2021-2025)», Норвегия. <https://www.politiet.no/globalassets/05-om-oss/03-strategier-og-planer/keeping-ahead-of-crime.pdf>
44. Современная стратегия предупреждения преступности, 2016. Министерство внутренних дел Великобритании. www.gov.uk
45. Dr. Russell M. Frazier, “A Cannon for Cooperation: A Review of the Interagency Cooperation Literature”. Journal of Public Administration and Governance. ISSN 2161-7104

2014, Vol. 4, No. Доступно на: <file:///C:/Users/NY/Dropbox/PC/Downloads/4870-19875-2-PB.pdf>.

- 46.2024-2028 жылдарға арналған қоғаммен серіктестікте қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасының жобасы.
- 47.«Теміржол көлігі туралы» 2001 жылғы 8 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 266 Заңы.
- 48.«Бақылау және қадағалау функцияларына байланысты емес, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға азаматтарды тарту ережесін, олардың нысандары мен түрлерін бекіту туралы» Ішкі істер министрінің 2004 жылғы 27 қарашадағы №641 бұйрығы.
- 49.Методика по проведению выборочного обследования уровня доверия населения утверждена приказом МНЭ РК от 10 декабря 2019 года № 13.
- 50.Малыбаев С.К., Бектурова Б.Б., Бескоровайный Д.В., Балабаев О.Т., Асылбекова Н.У. Теміржол көлігіндегі техникалық пайдалану ережелері және қозғалыс қауіпсіздік негіздері. Оқу құралы. Қарағанды 2011ж.
- 51.Айдарова А.Б. Оценка эколого-экономической безопасности железнодорожного транспорта (на примере Южно-Казахстанской области) // Автореферат дис. канд. экон. наук: 08.00.19. - Алматы, 2008. -27с.
- 52.Глеугалеев И.А. Обеспечение безопасности на транспорте – приоритетное направление деятельности органов транспортной прокуратуры//Закон и время. – 2013.-№9. С.16-18
- 53.2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы